

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Anabilim Dalı

LEVANT BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ TAŞ FIGÜRİNLERİ

Şeyma ÇİFTÇİ

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

LEVANT BÖLGESİ NEOLİTİK ÇAĞ TAŞ FİGÜRİNLERİ

Şeyma ÇİFTÇİ

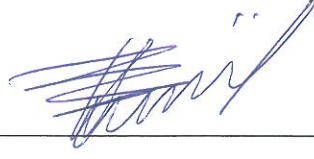
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

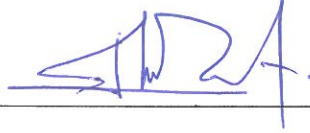
Şeyma Çiftçi tarafından hazırlanan “Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş Figürinleri” başlıklı bu çalışma, 02.10.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ (Başkan)

Doç. Dr. Halil TEKİN (Danışman)

Prof. Dr. Metin KARTAL (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Neyir KOLANKAYA-BOSTANCI

Dr. Öğr. Üyesi Cevdet Merih EREK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

02.10.2018

Şeyma Çiftçi

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

● **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

o **Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

o **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

o **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

02/10/2018

Şeyma ÇİFTÇİ

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının **Doç. Dr. Halil TEKİN** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Şeyma ÇİFTÇİ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam süresince görüşleri ve yorumları ile desteğini sunan danışmanım sayın Doç. Dr. Halil TEKİN'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Başından beridir en büyük destekçim olan ve tüm zorluklarda yanımda yer alan aileme çok teşekkür ediyorum. Teşekkürün yetersiz kaldığı, en az ailem kadar desteklerini her zaman hissettiğim ve yaşamım boyunca hayatımdaki varlıkları ile beni güçlendiren ve iyi hissettiren can'larım Zeynep Selen CANBOLAT'a ve Gamze SAYAR'a minnetim sonsuzdur.

Çalışmamın araştırma sürecinde kaynak desteği sağlayan ve önerileriyle çalışmamda emeği olan arkadaşlarım Erhan BİNGÖL'e ve Arman TEKİN'e teşekkür ediyorum. Çeviri konusunda tıkanıp noktalarda yardımlarını esirgemeyen ve manevi desteklerini her zaman hissettiğim Erkin KARABULUT ve Mustafa ŞENGÜL'e de çok teşekkür ederim.

Hayattaki duruşu ve Orta Fırat Bölgesi'ne olan tutkusuyla yaşamımda önemli bir yer tutan Özlem EKİNBAS'a ve Mezopotamya sevgisiyle kendini donatmış Şakir CAN'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Birlikte çalışma fırsatı bulduğum ve kendisini tanımaktan dolayı şeref duyduğum hocam Cevdet Merih EREK'e verdiği destekten dolayı minnettarım.

Burada ismini yazamadığım ve kurdukları bir cümle ile dahi destek sunan dostlarıma da teşekkür ederim.

ÖZET

ÇİFTÇİ, Şeyma. *Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş Figürinleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Tarihsel süreç içerisinde insanın kendisi ile birlikte zaman zaman hayvanları da farklı medyalara tasviri çeşitli şekillerde olmuştur. En temel biçimiyle, duvar resimleri ve heykel gibi farklı materyaller üzerinde betimlemeler söz konusu iken, çeşitli hammaddelerden yapılmış figürinler de bu tasvir biçiminin en bilinen ve yaygın örneklerindendir. Figürinlerin, insanları ve hayvanları yansıtmaları durumunun anlamsal bağlamı arkeolojinin sorunsallarından biridir. Bu sorunsal referans alınarak “Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş Figürinleri” başlıklı bu tez çalışmasında belirli bir zaman dilimi, bölge ve materyal sınırlaması ile taş figürinlerin detaylı olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Kendine özgü gelişmeler ile tanımlanan Neolitik Çağ’ın, Levant Bölgesi’nde işleyen süreci, figürinler konusunu detaylı analiz edebilmede önemli rol oynar. Bu nedenle, bölgenin coğrafi özellikleri ve koşulları araştırılarak, insan ve coğrafya ilişkisinden hareketle bölgede yaşanan Neolitik süreç incelenmiştir. Bölge, Kuzey ve Güney Levant olarak ikiye ayrılıp, günümüze dek yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bölgeye özgü oluşturulmuş Neolitik Çağ kronolojisi detaylı alt evreler ile tanımlanmıştır.

Bölgede taş figürinin ele geçtiği 26 farklı Neolitik Çağ merkezinden açığa çıkan 109 adet taş figürin çalışmanın ana odak noktasını oluşturmuştur. Merkezler hakkında genel bilgilerin verilmesi sonrasında taş figürinler dönemlerine ve tanımlamalarına göre tipolojik olarak değerlendirilmiştir. İnsan ve hayvan figürinleri olarak iki ana tipolojik ayırım detaylandırılarak figürinlerin işlevleri sorgulanmıştır.

Genel olarak “Ana Tanrıça” kavramının karşılığı olarak görülen figürinlerin, bu kavram ile olan ilişkisi ve farklı anlamları üzerinde durulmuştur. Söz konusu anlamsal bağlamın tutarlı olması için kazı raporları, figürinler üzerine yapılmış durum çalışmaları ve

etnografik araştırmalar detaylı olarak ele alınmıştır. Figürinlerin bölge, dönem ve tipolojik dağılımları ile nicelik açısından oranları göz önünde bulundurulduğunda, yapılan kapsamlı değerlendirilme sonucunda anlamlarının her evrede farklılık gösterdiği saptanmıştır.

Anahtar sözcükler

Levant Bölgesi, Neolitik Çağ, taş figürinler, insan figürinleri ve hayvan figürinleri

ABSTRACT

ÇİFTÇİ, Şeyma. *The Neolithic Stone Figurines of Levant Region*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

In the historical process, the depiction of the man together with animals to different media from time to time has been in various forms. In its most basic form, while depictions on different materials such as wall paintings and sculptures are present, figurines made of various raw materials are amongst the most well-known and common examples of this depiction style. The semantic context of the situation that the figurines reflect human and animals is one of the research questions of archaeology. Taking this research question as the reference, this thesis titled as “The Neolithic Stone Figurines of Levant Region” aimed to examine the stone figurines of a certain period of time, in a specified and on a particular material in detail.

The Neolithic Age, which is defined by its own specific developments, and its process of functioning in the Levant Region, plays an important role in analyzing the subject of figurines in detail. Therefore, the geographical features and conditions of the region were investigated and the Neolithic period in the region has been studied in relation to human and geography. The region is divided into two as North and South Levant and as a result of the archaeological studies carried out thus far, the chronology of the Neolithic Period, which was created specifically to the region, was defined with detailed sub-phases.

A total of 109 stone figurines that were unearthed from 26 different Neolithic sites in the region are the main focus of this study. After giving general information about sites, stone figurines were evaluated typologically according to their periods and descriptions. The human and animal figurines that are the two main typological distinctions were elaborated and the functions of figurines were scrutinized.

In general, the figurines, which considered being the equivalent of the "Mother Goddess" concept, its relationship with this concept and its different meanings have been focused on. To ensure that the semantic context is consistent, excavation reports, case studies on figurines and ethnographic researches are discussed in detail. When considering the figurines in terms of region, period, typological distribution and the quantity, it is determined that they have different meanings in each phase.

Key words

Levant Region, Neolithic Age, stone figurines, human figurines and animal figurines

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
TABLolar DİZİNİ	xv
ŞEKİLLER DİZİNİ	xvi
HARİTALAR DİZİNİ	xviii
LEVHALAR DİZİNİ.....	xix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	3
1.1. KONU.....	3
1.2. AMAÇ	4
1.3. YÖNTEM.....	5

2. BÖLÜM.....	7
2.1. COĞRAFI TANIM.....	7
2.1.1. Kuzey Levant Bölgesi.....	10
2.1.2. Güney Levant Bölgesi	13
3. BÖLÜM.....	16
3.1. LEVANT BÖLGESİ'NDE NEOLİTİK ÇAĞ	16
3.1.1. Proto-Neolitik Dönem	16
3.1.2. Neolitik Çağ Kronolojik Gelişimi	18
3.1.2.1. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem A.....	21
3.1.2.2. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem B	24
3.1.2.3. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem C	27
3.1.2.4. Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem	28
4. BÖLÜM.....	34
4.1. LEVANT BÖLGESİ'NDE TAŞ FIGÜRİNLERİN ELE GEÇTİĞİ NEOLİTİK MERKEZLER.....	34
4.1.1. Ain Ghazal	35
4.1.2. Atlit-Yam.....	35
4.1.3. Ba'ja.....	36
4.1.4. Basta	36
4.1.5. Beisamoun	36
4.1.6. Byblos	37
4.1.7. El-Hemmeh	37
4.1.8. El Khiam	38
4.1.9. Ghwair I	38

4.1.10. Gilgal	39
4.1.11. Hagoshrim.....	39
4.1.12. Hamadiya	39
4.1.13. Jericho	40
4.1.14. Kfar HaHoresh	41
4.1.15. Motza	41
4.1.16. Munhata	42
4.1.17. Nahal Hemar.....	42
4.1.18. Nahal Oren.....	43
4.1.19. Neve-Yam.....	43
4.1.20. Ras Shamra.....	44
4.1.21. Salibiya IX.....	44
4.1.22. Sha'ar Hagolan.....	44
4.1.23. Site 109	45
4.1.24. Tell Mureybet	45
4.1.25. Wadi Faynan 16.....	46
4.1.26. Zahrat adh-Dhra'2.....	46
 5. BÖLÜM	 47
5.1. NEOLİTİK ÇAĞ TAŞ FİGÜRİNLERİ.....	47
5.1.1. İnsan Figürinleri.....	57
5.1.1.1. Kadın Figürinleri.....	57
5.1.1.2. Erkek Figürinleri.....	83
5.1.1.3. Cinsiyeti Tanımlanamayan Figürinler	94
5.1.1.3.1. Şematik Figürinler	94
5.1.1.3.2. Çakıl Taşı Figürinler.....	102

5.1.2. Hayvan Figürinleri.....	136
5.2. DEĞERLENDİRME	145
6. BÖLÜM	157
6.1. SONUÇ	157
KAYNAKLAR	169
LEVHALAR	189
EK 1. Tez Orijinallik Raporu	213
EK 2. Etik Kurul İzni	214

KISALTMALAR DİZİNİ

PN: Pottery Neolithic / Çanak-Çömlekli Neolitik

PPN: Pre-Pottery Neolithic / Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik

PPNA: Pre-Pottery Neolithic A / Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A

PPNB: Pre-Pottery Neolithic B / Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B

PPNC: Pre-Pottery Neolithic C / Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik C

MÖ: Milattan Önce

TAS: Tematik Arkeoloji Sempozyumu

m.: Metre

mm.: Milimetre

cm.: Santimetre

km.: Kilometre

g.: Gram

diğ.: Diğerleri

Ed.: Editör ya da editörler

Vol.: Cilt

Kat.: Katalog

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Levant Bölgesi Neolitik Çağ Kronolojisi (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 150-151)

Tablo 2: Yerleşimlere göre taş figürinlerin tipleri

Tablo 3: Yerleşimlere göre taş figürinlerin dağılımı

Tablo 4: Yerleşimlere göre figürin tiplerinin dağılımı

Tablo 5: Kuzey Levant ve Güney Levant Bölgelerindeki figürin dağılımı

Tablo 6: Kuzey Levant Bölgesi'nde yer alan yerleşimlere göre figürin dağılımı

Tablo 7: Güney Levant Bölgesi'nde yer alan yerleşimlere göre figürin dağılımı

Tablo 8: Dönemlere göre figürin tiplerinin dağılımı

Tablo 9: İnsan figürinlerinin dönemlere göre dağılımı

Tablo 10: Güney Levant yerleşimlerinden ele geçen figürinlerin tipoloji ve dönemlere göre dağılımı

Tablo 11: Kuzey Levant yerleşimlerinden ele geçen figürinlerin tipoloji ve dönemlere göre dağılımı

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Tan-Tan figürini (Bedranik, 2003, s. 407, fig. 2-3)

Şekil 2: Berekhat Ram figürini (Goren-Inbar, 1986, s. 9, fig. 2)

Şekil 3: el-Wad Mağarası figürinleri (Bednarik, 1994, s. 355, fig. 3)

Şekil 4: Nahal Ein Gev II figürinleri (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 2000, s. 64, fig. 8.1 ve 8.2)

Şekil 5: Ain Sakhri figürini (Boyd ve Cook, 1993, s. 400, fig. 1)

Şekil 6: Paleolitik (sol) ve Neolitik (sağ) figürinlerinin duruşları (Hansen, 2007, s. 193)

Şekil 7: *Hottentot Venüs*'ünün canlandırılması ve sergiden görünümü
(<http://gorgondergisi.org/hotanto-venusu/>)

Şekil 8: Çatalhöyük “Ana Tanrıça” heykelciği (Hodder, 2004, s.78)

Şekil 9: Tanrıça *Osun*'u temsil eden heykel
(<http://www.orishaimage.com/blog/oshunoshogbo>)

Şekil 10: Khirokitia taş figürini (Bolger, 2003, s. 86, fig. 4.1)

Şekil 11: Netiv Hagdud kil figürini (Bar-Yosef ve diğ., 1991, s. 418, fig. 13)

Şekil 12: Köşk Höyük figürini (Baltacıoğlu, 2011, s. 71, Resim 1a)

Şekil 13: “Ain Ghazal Venüs’ü” (Rollefson, 2008b, s. 401, fig. 10)

Şekil 14: Vibraye Venüs’ü (White, 2006, s. 254, fig. 1)

Şekil 15: Göbekli Tepe’den ele geçirilen ereksiyon halinde betimlenmiş fallus (Peters ve Schmidt, 2004, s. 204-205, fig. 24. A-B)

Şekil 16: Hamangia Kültüründen bilinen antropomorfik stel (Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 44, fig. 3)

Şekil 17: Sukuh Tapınağı'nın giriş bölümündeki muhafız (Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 45, fig. 4)

Şekil 18a: Hacılar çakıl taşı figürini çizimi (Mellart, 1966, s. 10-12, fig. 2)

Şekil 18b: Hacılar çakıl taşı figürini fotoğrafı (Mellart, 1970, s. 220, CLXII(a))

Şekil 19: Bazı *Churinga* örneklerinin çizimi (Hambly, 1936, Plate VII)

Şekil 20: Ain Ghazal sığır figürinleri (Rollefson, 2002, s. 168, fig. 2)

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Levant Bölgesi fiziki haritası (Şeyma Çiftçi tarafından QGIS ile hazırlanmıştır)

Harita 2: Levant Bölgesi (Şeyma Çiftçi tarafından QGIS ile hazırlanmıştır)

Harita 3: Kuzey Levant Bölgesi (Suriano, 2014, s. 10, fig.1.1)

Harita 4: Güney Levant Bölgesi (Suriano, 2014, s. 16, fig.1.3)

Harita 5: Taş Figürinlerin Ele Geçtiği Merkezler (Edwars ve diğ., 2004, s. 23, fig. 1)

LEVHALAR DİZİNİ

- Levha I-a: Gilgal II, Kadın figürini (Noy, 1979, s. 123)
- Levha I-b: Salibiya IX, Kadın figürini (Bar-Yosef, 1980b, s. 196, fig. 3 A-C)
- Levha II-a: Nahal Oren, Kadın figürini (Stekelis ve Yizraely, 1963, Plate 2 F)
- Levha II-b: Nahal Oren, Kadın figürini (Stekelis ve Yizraely, 1963, Plate 2 G-H)
- Levha II-c: Hamadiya, Kadın figürini (Garfinkel ve diğ., 2017, s. 500, figs. 11.1.31)
- Levha III: Ain Ghazal, Kadın figürini (Schmandt-Besserat, 1998, s. 110-111)
- Levha IV-a: Sha'ar Hagolan, Kadın figürini (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 235)
- Levha IV-b: Sha'ar Hagolan, Kadın figürini (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 235)
- Levha V-a: Sha'ar Hagolan, Kadın figürini (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 240)
- Levha V-b: Kfar HaHoresh, Fallus (Goring-Morris ve Birkenfeld, 2008, s. 22)
- Levha V-c: Motza, Figürin parçası-pendant (Khalaily ve Eirikh, 2013, s. 33, fig. 5)
- Levha VI-a: El-Hemmeh, İnsan figürini (Makarewicz ve Austin, 2006b, s. 22, fig. 4)
- Levha VI-b: Neve-Yam, İnsan figürini (Galili ve diğ., 2016, s. 141, fig. 6)
- Levha VII-a: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 78, Pl. CX (23083))
- Levha VII-b: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 78, Pl. CX (22145))
- Levha VII-c: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 78, Pl. CXI (26150))
- Levha VII-d: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 78, Pl. CXI (28710))
- Levha VIII-a: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 78, Pl. CXI (31205))
- Levha VIII-b: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 77, Pl. CXI (28711))
- Levha VIII-c: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, s. 77, Pl. CXI (28713))
- Levha VIII-d: Byblos, Çakıl taşı figürin (Dunand, 1973, Pl. CXII)

- Levha VIII-e: Hamadiya, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2017, s. 498, fig. 11.1.28)
- Levha IX-a: Hamadiya, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2017, s. 499, fig. 11.1.29)
- Levha IX-b: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 321, fig. 10.2 (M1))
- Levha X-a: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 322, fig. 10.4 (M2))
- Levha X-b: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 328, fig. 10.8 (M3))
- Levha X-c: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 328, fig. 10.8 (M4))
- Levha XI-a: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s.328, fig. 10.8 (M5))
- Levha XI-b: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 328, fig. 10.8 (M6))
- Levha XI-c: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 328, fig. 10.8 (M7))
- Levha XI-d: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 329, fig. 10.8 (M8))
- Levha XI-e: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 329, fig. 10.8 (M9))
- Levha XII-a: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 329, fig. 10.8 (M10))
- Levha XII-b: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 329, fig. 10.8 (M11))
- Levha XII-c: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 329, fig. 10.8 (M12))
- Levha XII-d: Munhata, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 329, fig. 10.8 (M13))
- Levha XIII-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 153)
- Levha XIII-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 153)
- Levha XIII-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 153)
- Levha XIV-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 157)
- Levha XIV-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 159)
- Levha XV-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 161)
- Levha XV-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 163)
- Levha XV-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 165)

- Levha XVI-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 165)
- Levha XVI-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 167)
- Levha XVI-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 173)
- Levha XVII-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 175)
- Levha XVII-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 175)
- Levha XVII-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 177)
- Levha XVIII-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 179)
- Levha XVIII-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 181)
- Levha XVIII-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 181)
- Levha XVIII-d: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 183)
- Levha XVIII-e: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 185)
- Levha XIX-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 185)
- Levha XIX-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 189)
- Levha XIX-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 191)
- Levha XX-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 193)
- Levha XX-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 195)
- Levha XX-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 199)
- Levha XX-d: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 199)
- Levha XX-e: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 203)
- Levha XX-f: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 207)
- Levha XX-g: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 207)
- Levha XXI-a: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 209)
- Levha XXI-b: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 211)

Levha XXI-c: Sha'ar Hagolan, Çakıl taşı figürin (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 211)

Levha XXII-a: Nahal Hemar, Fare (?) figürini (Bar-Yosef ve Alon, 1988, s. 27, Plate XII:1)

Levha XXII-b: Motza, Boynuzlu koç figürini (Khalaily ve Eirikh, 2013, s. 34, fig. 7)

Levha XXII-c: Motza, Vahşi öküz (Khalaily ve Eirikh, 2013, s. 35, fig. 8)

Levha XXIII-a: Basta, Ayı figürini (Hermansen, 1997, s. 337, Plate 3:B)

Levha XXIII-b: Basta, Koçbaşı/Fallus pendant (Hermansen, 1997, s. 336, Plate 2:B)

Levha XXIV-a: Basta, Ceylan figürini (Hermansen, 1997, s. 337, Plate 3:A)

GİRİŞ

Neolitik Çağ, kendi içinde devinimlerini barındıran, değişen zamana bağlı olarak kültürel örüntüsünü yaratan bir süreçtir. Çağ boyunca dengeler sabit kalmayıp çeşitli etkenlerle değişim göstermiştir. Değişimin temelleri Neolitik öncesinde var olan Epi-Paleolitik dönemde atılmıştır. İnsan topluluklarının yerleşikliğe doğru giden düzeni, tarım ve hayvancılıkla olan bağları Neolitik Çağ'ın en önemli olgularıdır.

Neolitik insanının yaşam biçimi kadar kültürel kalıntıları da önemlidir. Kuşkusuz bu kalıntılar içerisinde küçük buluntu grubuna dâhil olan materyaller, kültürel örüntüyü tanımlamada ve toplumsal yapıyı analiz edebilmede oldukça geniş yer tutmaktadır. Bunlar arasında yer alan figürinler, onları üreten ve kullanan insan gruplarının amaçlarına dair ipuçları sunmaktadır. Genellikle inanç ve hatta din ile ilişkilendirilen figürinlerin bunu ne kadar yansıttığı tartışma konusudur. Bu nedenle çalışmada kullanılan taş figürinler üzerinden hem inançla olan bağları hem de kültürel örüntüdeki yeri hakkında bilgiye ulaşılması hedeflenmiştir.

Levant Bölgesi, hiç kuşkusuz arkeolojiyi besleyen, yerel ve bölgelerarası ilişkilerin tanımlanmasını sağlayan önemli araştırma alanlarından biridir. Bu bağlamda, Neolitik Çağ sürecinin iyi izlenebildiği bölgelerden biri olan Levant, eşsiz coğrafyası ve uygun yaşam koşulları ile buna olanak sağlamıştır. Özellikle Güney Levant Bölgesi'nde yapılmış ve yapılmak da olan yoğun araştırmalar sayesinde, toplumsal yapının bir parçası olan figürinler hakkında detaylı bilgilere ulaşabilmek mümkün olmuştur.

Levant Bölgesi'nde yayımlanmış ve değerlendirilmeye alınmış taş figürinler, kendi içinde benzerlikleri ve farklılıkları barındırmaktadır. Bu durum dönem ve evreler arasında görülen farklılıklar ile Kuzey Levant ve Güney Levant arasında açıkça izlenebilen çağın gelişim süreci ile derin ilişkilidir.

Genel olarak tarih öncesi inancın bir parçası olarak yorumlanan figürinler, yoğunluğu kil olmak üzere çeşitli malzemelerden yapılmıştır. Eldeki figürinler dikkate alındığında, kil örneklerle nazaran sayıca daha az olan taş figürinler gerek Levant gerekse tüm Yakın

Doğu çerçevesinde önemli değişimlerin gözlemlendiği buluntu grupları arasında ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu çalışma, iyi tanımlanmış Levant Neolitięi üzerinden, figürinlerin taş örneklerinin anlamlarını çözümlemeye yönelik olmuştur. Neolitik süreç içerisinde taş figürinlerin üretimindeki değişimlerin ya da benzerliklerin süreç ile olan etkileşimi de sorgulanmıştır.

Şüphesiz, inanç sistemi ile değerlendirilen bu buluntu grubuna yüklenen anlamlar sorgulanmalı ve kontekstleriyle değerlendirilmelidir. Bu çalışma konusu, yüklenen anlamlar üzerine yeni veriler elde edebilme kaygısı ya da farklı bulgularla değerlendirme yapabilme amacı güdülerek seçilmiştir.

1. BÖLÜM

1.1. KONU

Neolitikleşme, geleneksel olarak avcılık ve toplayıcılıktan tarımsal faaliyetlere ve hayvanların evcilleştirilmesine yönelik yapılan geçiş olarak tanımlanmaktadır. Fakat avcı-toplayıcıların nasıl çiftçi haline dönüştükleri önemli bir sorudur. Geçim stratejisinde, bu değişimlerden çok daha fazlası söz konusu idi. MÖ 22000-8500 arasında insanlar daha özenli ve yaygın sembolik kültürel uygulamalar ve temsiller ile kalıcı yerleşim yerlerinde, yerleşikliğe doğru dönüşen büyük topluluklarda yaşamaya başlamıştır (Sterelny ve Watkins 2015, 673). Öte yandan, Neolitik tanımının çok daha geniş bir çerçeve çizdiği muhakkaktır.

Avcı-toplayıcıların nasıl tarım topluluklarına dönüştüğü ve geçim ekonomilerinde yaşanan bu türden büyük değişime nelerin sebep olduğu ve Neolitik Çağ'ın başlamasında rol oynayan bu etkenlerle birlikte çağın yaşam biçimini kavrayabilmek oldukça önemlidir. Bu bağlamda, Levant Bölgesi'nde yapılmış ve yapılmakta olan arkeolojik araştırmalar, konuyla ilgili aydınlatıcı verilere ulaşılmasına olanak sağlamaktadır.

Neolitik insanların maddi sayılabilecek yaşamsal gelişmeleri yanında manevi değerlerinin oluşmuş olduğu düşünülmektedir. Cauvin'e göre, "Semboller Devrimi" ve Levant'ta tarımsal faaliyetleri barındıran yaşamın inşa edilmesiyle, günümüz modern yaşamının da bir nevi temelleri atılmıştır (Cauvin 2000, 75). Çeşitli arkeolojik veriler ile tanımlanmaya çalışılmış bu devrimin bir parçasını figürinler oluşturmaktadır.

Genel olarak prehistorik inanç kapsamında değerlendirilen figürinlerin anlamları üzerine yoğun tartışmalar söz konusudur. Bu Yüksek Lisans tezinin konusu olarak "Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş Figürinleri"nin seçilmesinde, konu hakkındaki görüş ve tartışmaların çeşitliliği önemli etmen olmuştur.

Bu çalışmada öncelikli olarak, Levant Bölgesi'nin coğrafi konumu ve özellikleri ile bölgedeki Neolitik süreç açıklanmaya çalışılmıştır. Özellikle, Neolitikleşme kavramı ile

bunun temellerini barındıran Epi-Paleolitik dönem üzerinde durulmuştur. Devamında konunun kilit noktalarından olan Neolitik Çağ, bütüncül olarak ele alınmış ve süreç açıklanmaya çalışılmıştır. Konu kapsamında incelenen ve kökeni eskiye dayanan figürinler, taş olan türleri ile değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan taş figürinlerin Neolitik yerleşimlerdeki varlığı, bu figürinlerin anlamları ve kullanımları üzerinde durulmasına yol açmıştır. Özellikle figürinlerin yapımında hammadde olarak daha basit bir malzeme olan kil ile beraber taşın tercih edilmesi bir başka merak unsurunu teşkil etmektedir. Yontulması ve şekil verilmesi diğer malzemelere kıyasla görece daha zor olan taşın, figürin yapımında neden kullanıldığı ve diğer figürinlere göre farklı bir anlamı olup olmadığı araştırma soruları içerisinde yer almaktadır.

1.2. AMAÇ

Paleolitik Çağ'dan itibaren karşımıza çıkan ve “Venüs” olarak adlandırılan insan betimlemeleri süreç içerisinde hem değişen, hem de aynı kalan özellikleri ile figürinlerin temelini oluşturmaktadır. Tarihsel süreç boyunca gerek insanın gelişen el becerisi ve zekâsı, gerekse de aktarılmış sosyo-kültürel birikimler çerçevesinde figürinler şekillendirilmiş ve yapılmıştır. Bu figürinlerin ne anlam ifade ettikleri konusu, araştırmacılar için büyük bir önem arz etmiştir. Figürinlere yüklenen anlamlar kadar, yapıldıkları malzeme de bu noktada önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle daha kolay şekillendirilen kil dışında başka malzemenin tercih edilmesinin belki de bir anlamı vardı.

“Venüs”lerin uzun bir süre arkeoloji çevrelerinde koşulsuz olarak “Ana Tanrıça” kavramıyla bütünleşmeleri Neolitik Çağ figürinlerinde de etkisini göstermiştir. Bu figürinlerin şüphesiz zaman zaman feminist ve geleneksel yaklaşımlarla değerlendirilmeleri söz konusudur. Özellikle James Mellaart'ın Çatalhöyük'te tespit ettiği kilden figürinleri doğurganlık ve bereketle ilişkilendirmesi, bu görüşün en önemli mihenk taşı haline gelmiştir. Bu çerçevede geliştirilen figürin yorumlamaları hakkında yeni sorgulamaların başlamasıyla dikkat edilmeyen ayrıntılar göz önünde bulundurulmuştur. Kontekst, ele geçme durumları, hammaddeler, stilistik ve

ikonografik özelliklerin devreye girmesi, farklı bakış açılarını beraberinde getirmiş ve kalıplaşmış düşüncelerin dışına çıkmıştır. Bu çalışmada, Levant Bölgesi Neolitik Çağ figürinlerinin hepsine değinmek, çeşitlilik ve sayısal çokluk nedeniyle olanaksızdır. Bu nedenle, koleksiyon içindeki taş örnekler, yeni görüşler ve yaklaşımlarla incelenmeye çalışılmıştır.

Bölgesel ve iklimsel koşullar çerçevesinde Neolitik Çağ, farklı coğrafyalarda hem benzer hem de kendine has özellikler yansıtmaktadır. İnsanlık tarihinin önemli gelişmelerine sahne olan bu süreç, bütünüyle anlaşılamamış ve hala gizemini içinde barındırmaktadır. Bu gizemin bir parçası olan ve Neolitik Çağ'ı anlamada rol oynayan bölgelerden biri hiç kuşkusuz Levant'tır. Bölge; coğrafi konumu ve iklimsel özellikleri göz önüne alındığında prehistorik dönemlerden itibaren tüm etkileşim sürecinde tercih edilen bir alan olmuştur. Bu anlamda, kendine özgü kültürlerin yaratıcısı rolünü üstlenmiştir ya da oluştuğu merkezi bölge olarak görülmüştür. Söz konusu kültür çeşitliliği başka bölgelerde de yayılım göstermiş ve karşılıklı etkileşim çerçevesinde zaman içerisinde genişlemiştir.

Çalışmada, Levant Bölgesi'nin Neolitik Çağ'a tarihlendirilen taş figürinleri, çağın tüm dönem ve evrelerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak değerlendirilmiştir. Çağın teknolojik gelişimi, üretim noktasında rol oynamış olabilir. Etkileyici unsurların anlaşılabilmesi ve nesnel bir bakış açısıyla incelemelerin yapılabilmesi amacıyla süreç ile birlikte figürinler açıklanmaya çalışılmıştır.

1.3. YÖNTEM

Hangi malzemeden üretilmiş olursa olsun insan ve hayvan figürinleri tarih öncesi yerleşimlerinin dikkate değer arkeolojik buluntuları arasında önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada konu edinilen taş figürinler coğrafi olarak Levant, kronolojik olarak da Neolitik Çağ ile sınırlandırılmıştır.

Birçok uzman tarafından çalışılmış ve yorumlanmış figürinler, tarihlendikleri dönemin inanç, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişim sistemleri hakkında diğer arkeolojik buluntular gibi fikir vermektedir. Özellikle inanç ve ritüel bağlamında anlam yüklemesi

yapılmış figürinler, onları yapan ve üreten kişiler ya da topluluklar hakkında birtakım soruların oluşmasına neden olmuştur. Bu noktada en büyük soru, figürinlerin gerçekte neyi temsil ettiğidir. Semboller dünyasında tinsel ve mistik gücü olduğu düşünülen figürinler, bambaşka amaç ya da amaçlara hizmet ediyor olabilir.

Yukarıda belirtildiği gibi bu soru ve sorunlar çerçevesinde, bölge ve Neolitik Çağ hakkında toplanan veriler ışığında, taş figürinlerin ele geçtiği merkezlerden yola çıkılarak araştırma yerleşimleri tanımlanmıştır. Yapılan araştırmalarda, genellikle yerleşimlerin çoğunda az sayıda taş figürin saptanmıştır. Ancak Sha'ar Hagolan yerleşimi için bu söz konusu değildir. Çok sayıda saptanmış olan çakıl taşı figürinler arasında ikonografik özelliklerine göre ayırım yapıp belli sayıda figürin değerlendirilmiştir.

Çalışmanın oluşturulması aşamasında birtakım sorunlarla karşılaşmıştır. Özellikle kazısı tamamlanmış yerleşimlerin eski raporlarında, figürinler hakkında ayrıntılı bilginin aktarılmadığı görülmüştür. Bu durum figürinlerle ilgili olarak; tanımlama, kontekst, fotoğraf veya çizim gibi hususlarda eksikliklerin olmasına neden olmuştur. Buna karşılık, söz konusu yerleşimler ile ilgili daha sonra yapılan çalışmalar incelenmiş ve eksik veriler tamamlanmaya çalışılmıştır. Ancak, genel olarak küçük buluntu grubu içerisinde yer alan figürinler hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı, neredeyse değerlendirilen tüm merkezlerde saptanmıştır. Başka bir sorun, özellikle kontekst ve buluntu durumu belirtilmeyen veya göz ardı edilen figürinlerin, kalıplaşmış yorumlar dâhilinde değerlendirilmesidir. Coğrafi bir tanımlama olan Levant denildiğinde çoğunlukla günümüz İsrail ve Ürdün devletlerini kapsayan güney kesim akla gelmektedir. Birtakım sebeplerden dolayı kuzeyinde yetersiz araştırmaların oluşu, tez çalışmasında Güney Levant Bölgesi'ne odaklanmaya sebebiyet vermiştir.

Levant Bölgesi'nin ve Neolitik Çağ'ın irdelenmesinden sonra yerleşimlerin belirlenmesi ile araştırma merkezlerindeki taş figürinler hakkında kronolojik ve tipolojik ayırma gidilerek katalog bölümü oluşturulmuştur. Figürinler hakkında verilen bilgiler ve genel olarak yapılan çalışmalar yardımı ile figürinlerin anlamları sorgulanmış ve toplumsal yapı içerisindeki rolleri açıklanmaya çalışılmıştır.

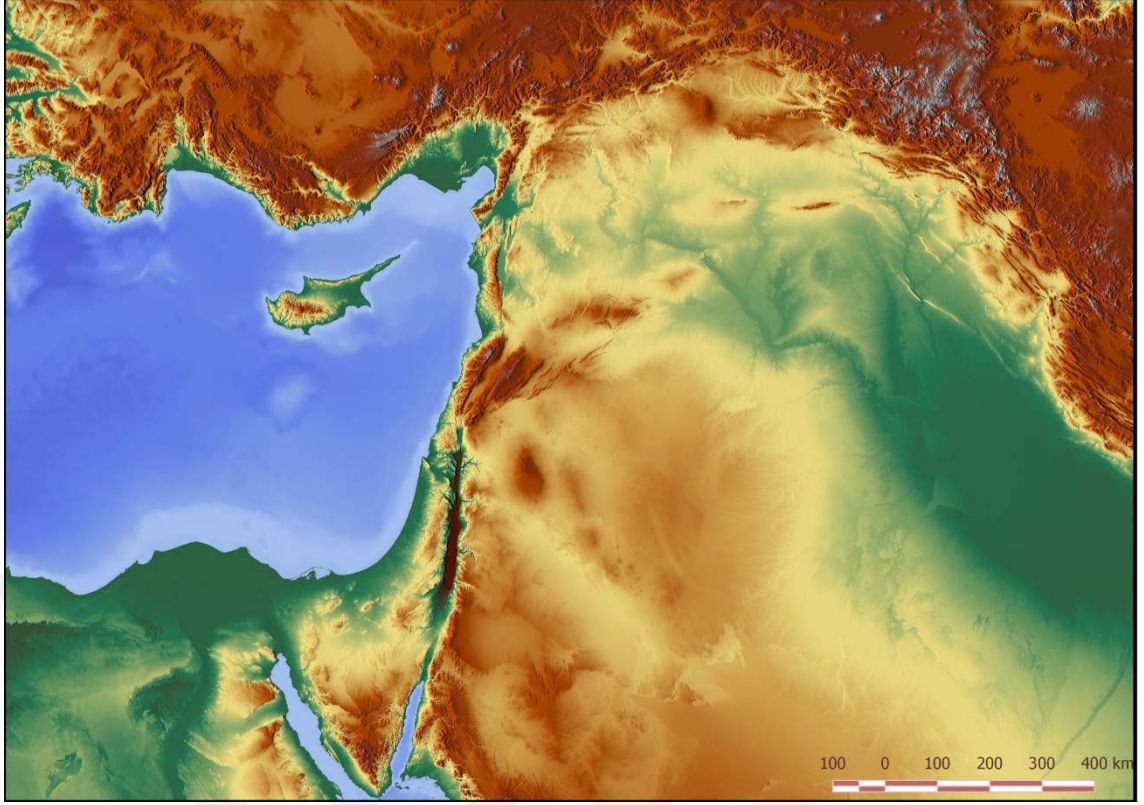
2. BÖLÜM

2.1. COĞRAFI TANIM

Levant, Afrika'nın güneydoğusunda yer alan Mozambik'ten başlayarak kuzeyde Lübnan'a kadar ilerleyen, aşağı yukarı 6000 km'lik kesintisiz bir uzunluğa sahip olan ve Rift Vadisi (Çöküntü Vadisi) olarak adlandırılmış dünyanın en büyük çöküntü hattına sahiptir (Harita 1). Vadi boyunca meydana gelen tektonik hareketler, tüm canlılar için uygun yaşam ortamı sağlamış ve insanların kültürel hareketlerinde önemli rol oynamıştır. Çöküntü Vadisi'nin kuzey ucu Anadolu Platosu'na kadar ilerler. Lübnan'dan daha kuzeye çıkıldığında Doğu Anadolu Fay hattına kadar olan alanda Toros ve Amanos sıradağ silsileleri, bu çöküntü alanını bazı kesintilere uğratmıştır. Bununla birlikte bu silsileler arasında birtakım doğal geçitler oluşmuş ve geçitler de bölgenin yaşam stratejilerini belirlemiştir. Bu çöküntü sisteminin büyük bir kısmı içinde kalan ve Levant Koridoru olarak da bilinen Doğu Akdeniz sahil şeridi ve bu şeridin hemen ard bölgesini oluşturan coğrafyada söz konusu Rift Vadisi çöküntü sisteminin insanlık tarihine olan etkilerinin yansımalarını görmek mümkün olmuştur. Levant Koridoru denilen coğrafi bölge kısmen Sina Yarımadası, İsrail, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye ve Hatay'ı içine alan (Harita 2) bölgedir (Erek, 2014a, s. 239).

Bölge, Türkiye'deki Toros Dağları'nın güney kenarlarından Sina Yarımadasına kadar uzanan çeşitli arazi parçalarını kapsamaktadır. Doğu sınırını, Orta Fırat Vadisi, Palmira Havzası, Gebel ed-Druz, Azraq ve El-Jafr havzaları oluşturmaktadır. Böylece yaklaşık olarak kuzey-güney doğrultusunda 1100 km, doğu-batı yönünde 250-350 km genişliğindedir (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 1989, s. 448). Söz konusu coğrafyanın batı sınırını Akdeniz sahil şeridi temsil etmektedir.

Latince sözlük anlamı “yükselen” olan Levant, güneşin yükseldiği nokta anlamına gelmektedir. Ofer Bar-Yosef tarafından uygarlığın doğduğu yer olarak tanımlanmıştır (Bar-Yosef, 1980a, s. 101). Bu tanımlama kendi dönemi için büyük oranda doğru kabul edilen bir görüş olsa da, artık geçerliliğini yitiren bir teori haline gelmiştir. Çünkü buna benzer teoriler köken sorununa çözüm olarak ortaya çıkmış ama arkeolojik verilerin güncellenmesiyle bu teoriler çürütülmüştür.

Harita 1: Levant Bölgesi fiziki haritası

(Şeyma Çiftçi tarafından QGIS ile hazırlanmıştır)

Levant, konumu itibariyle arkeoloji için veri sağlayan en önemli coğrafyalardan biridir. Kültürel gelişim süreci açısından, kilit noktalardan biri olan Levant'ta yapılan araştırmalar kesintisiz bir arkeolojik stratigrafiyi sunmaktadır. Bu noktada, tez konusu kapsamında Neolitik Çağ ile ilgili elde edilen veriler son derece önemli içeriğe sahiptir.

Topoğrafik olarak, Levant, kuzey-güney yönünde ince-uzun şeritler halinde ayrılır. Kıyı şeridi kuzeyde daralırken, güneyde genişlemektedir. Ürdün Rift Vadisi (Ürdün Çöküntü Vadisi), 400 km boyunca (bir kısmı deniz seviyesinin 200 ile 400 m altında olan) kuzeydeki Eilat Körfezi'ne kadar uzanır. Bu çöküntü (Rift), Asi Nehri'nin yer aldığı Lübnan (Bekaa) ve Suriye'de devam etmektedir. Lübnan ve Anti-Lübnan dağları dışında genellikle doğu kesimi plato benzeri bir araziden oluşmaktadır. Doğru kesimi kıyı şeridinden daha yüksektir ve bu nedenle yıllık yağış miktarı fazladır. Suriye-Ürdün

platoları, Üst Pleistosen boyunca göllerin bulunduğu bir dizi iç havzaya sahiptir (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 1989, s. 448-450).

Levant Bölgesi'nde Akdeniz iklimi etkilidir. Kışlar serin ve yağışlı, yazlar ise kuru ve sıcaktır. (Develle ve diğ., 2011, s. 10). Ürdün Vadisi'ndeki 215 km uzunluğundaki bir Üst Pleistosen gölünün kalıntıları olan Lisan yataklarında yapılan incelemeler, yağışların coğrafi dağılımının günümüzdekine benzer olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, polen analizi çalışmalarına göre bitki örtülerinin genişlemesine ve azalmasına, sıcaklık değişimlerinden daha fazla on yıllık ve yüz yıllık yağış ortalamalarındaki dalgalanmalar sebep olmuştur (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 1989, s. 450).

Bölgenin jeolojisi, Tetis Denizi'nin kapanmasıyla bağlantılı Afrika ve Avrasya kıta plakalarının çarpışmasını yansıtan bir komplekstir. Tanımlayıcı özelliği, ılıman ormanlık, kuru step ve subtropikal çölün yan yana yerleşmesi, büyük ölçüde Doğu Afrika Çöküntü Vadisi'nin kuzeye doğru uzantısının bir yan ürünüdür. Yaklaşık olarak 3 milyon yıl önce oluştuğunda, Ürdün Çöküntü Vadisi, Levant'ı batı kıyı ova bölgesi ve doğu iç platosu şeklinde ikiye bölmüştür. Ürdün Çöküntü Vadisi, Anti-Lübnan Dağları ve Palmira Sıradağları, Levant'a akan nemin büyük bir kısmını alçak hava basınç kuşaklarında etkili bir şekilde tutmaktadır. Levant'ın daha iyi sulanan batı ve kuzey kısımlarındaki verimli *terra rosa* (Akdeniz Bölgesi'ndeki tüm kireçtaşı kökenli kırmızı topraklar) toprakları ormanlık alanların oluşumuna olanak sağlamaktadır. Kurak olan güney ve iç kısımları ise killi ve kumlu balçıklı toprak ile bozkır-çöl bitki örtüsüne sahiptir. Levant'ın temel kaya jeolojisinin çoğu kireçtaşıdır (Shea, 2003, s. 315).

Dünyada yağış ve bitki örtüsünün bu kadar küçük mesafelerde belirgin şekilde değiştiği az bölgelerden biridir. Levant'ın en belirgin özelliği ekolojik çeşitliliğidir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 195-196). Yakın Doğu'nun bu bölümünde büyük tepeler, geniş nehirler, ya da büyük taşkın yatakları yoktu ama oldukça çeşitli küçük ölçekli yeryüzü şekilleri vardı (Bar-Yosef, 1980a, s. 101).

Günümüzde bölgede nispeten az sayıda nehir veya akarsu vardır, en önemlileri kuzeyde Dicle, Fırat, Asi ve Büyük Çöküntü Vadisi boyunca uzanan Ürdün (Şeria) nehirleridir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 197).

Harita 2: Levant Bölgesi (Şeyma Çiftçi tarafından QGIS ile hazırlanmıştır)

Geniş bir coğrafi alanla temsil edilen Levant Bölgesi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kuzey Levant Bölgesi, arkeolojik araştırmaların yetersiz olduğu günümüz Lübnan ve Suriye topraklarını kapsarken Levant Arkeolojisini şekillendiren Güney Levant Bölgesi ise günümüz İsrail ve Ürdün topraklarını kapsamaktadır (Tekin, 2017, s. 146). Bölgenin kuzey ve güney sınırı, Lübnan'da bulunan Litani Nehri'ne göre belirlenmiştir (Suriano, 2014, s. 10).

2.1.1. Kuzey Levant Bölgesi

Kuzey Levant, iklimi ve ekolojik koşullarından dolayı Yakın Doğu'nun en uygun bölgelerinden birisi olup, yerleşik düzenin başlangıcından itibaren iskan için tercih edilen bir coğrafi alandır (Harita 3). Ancak, bölgede yaklaşık olarak MÖ 10000-4000

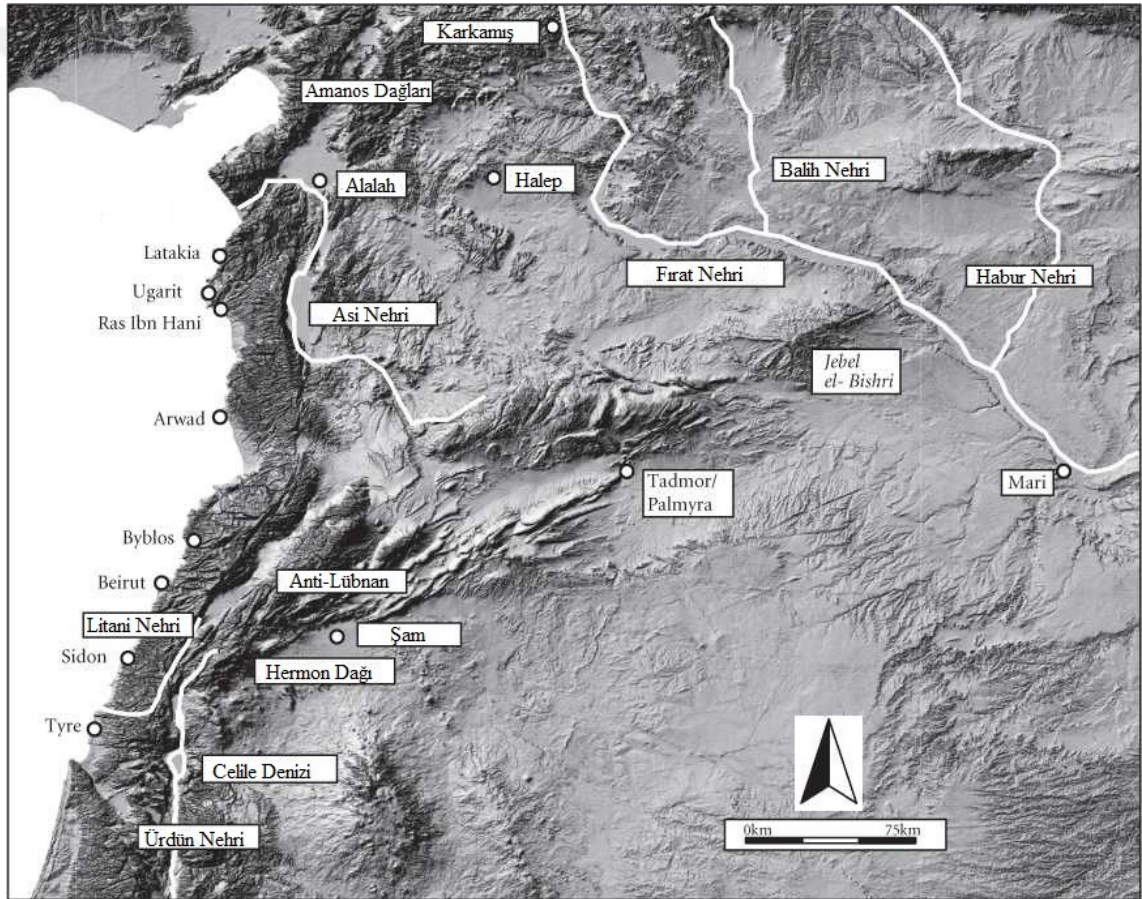
aralığı için komşu bölgelere kıyasla yetersiz arkeolojik çalışma yapıldığından dolayı bilgi eksikliği vardır (Bartl, 2012, s. 375).

Kuzey Levant, modern Lübnan'ı, batı ve güney Suriye'nin tamamı ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz Bölgesini kapsamaktadır. Bu bölgenin doğal sınırları, batıda Akdeniz, kuzeyde Amanos ve Toros Dağları ile güneyde Suriye çölüdür (Genz, 2012, s. 607). Bölgenin doğu sınırını Fırat ve Jebel el-Bishri (Orta Suriye'de dağlık bölge) çizerken, Anti-Lübnan dağlarının doğusunda kalan Suriye Çölü ve Hermon Dağı güney sınırı oluşturur. Bu sınır güneye doğru Trans-ürdün'ün (Transjordan) dağlık ve doğu çöl bölgesine devam eder (Suriano, 2014, s. 9). Güneyden kuzeye doğru bölge, güneyde Lübnan Dağı (Jabal Lübnan), Hermon Dağı (Jabal esh-Sheikh) ve Anti-Lübnan Dağı'nın (Jabal ash-Sharqi) oluşturduğu yüksek dağ sıraları tarafından biçimlenmiştir. Kuzeyde bu dağlık bölge Jabal al-Ansariyeh'e (Sahil/Kıyı Dağları-Suriye) devam etmektedir (Bartl, 2012, s. 377).

Güneyde ve kuzeyde yer alan bu dağ sıraları farklı özelliklere sahip olup, doğal sınırlar olarak görev yapmaktadırlar. Lübnan'da bulunan Lübnan Dağı 3000 m'yi geçerken, Suriye'deki Jabal al-Ansariyeh dağ sırası 1575 m'yi aşamayacak kadar alçaktadır. Bu dağ sırasının doğusu, kuzeyden güneye uzanan bir vadi olup, Güney Türkiye'deki Toros Dağlarından Doğu Afrika'ya uzanan büyük Çöküntü Vadisi'nin bir parçasıdır. Bu vadinin Lübnan tarafında kalan kısmı Bekaa (Beqaa) Vadisi olarak tanımlanmıştır. Burada Baalbek yakınlarında önemli iki nehir ortaya çıkmaktadır: Litani ve Asi (Nahr el-Asi). Litani güneye doğru akarak, Tyre'nin kuzeyinde Akdeniz'e dökülür. Asi Nehri, Suriye'den kuzeye doğru akmakta ve Antakya'da yer alan Amik (Amuq) Ovası'nda batıya dönerek Akdeniz'e dökülür. Bekaa Vadisi'nin doğusunda Jebel Zawiyah ve Anti-Lübnan dağ sıraları yer alır (Genz, 2012, s. 607-608).

Kuzey Levant, Asi'nin akışı ve dağ yükseltilerine göre kendi içinde alçak ve yüksek olmak üzere ikiye ayrılabilir. Alçak ve yüksek bölgelerinin ortak noktasında Homs Boşluğu (Homs Gap) yer alır. Alçak bölümde Amanos Dağları, Jabal al-Aqra', Jabal an-Nusayriyah ve Jebel Zawiyah dağ sıraları yer alır. Nusayriyah ve Jebel Zawiyah dağ sıraları Asi tarafından ayrılır ve bu iki dağ sırasının arasında Ghâb (Al-Ghâb) adı verilen bereketli çöküntü oluşur. Nusayriyah, kuzeyden güneye doğru kıyı şeridi boyunca uzanmakta ve Nusayriyah'ı Jebel al-Aqra'dan ayıran Nahr el-Kabir

nehridir. Kuzey Levant'ın alçak ve yüksek olarak bölümlenmesinin doğal oluşumu olan Homs Boşluğu, doğu platosu ile Akdeniz arasında doğu-batı geçişi sağlar ve yukarı Asi Nehri Vadisi ile Bekaa Vadisi'nin kuzey-güney kavşağı ile bağlantılıdır. Homs'un güneyinde Lübnan Dağları yükselir. Anti-Lübnan Dağları ile bu bölüm Kuzey Levant'ın yüksek bölümünü oluşturur. Anti-Lübnan, güneybatı ucunda yer alan Hermon Dağı ile kuzeydoğu yönünde uzanır. Antik kaynaklara göre, Anti-Lübnan ve Lübnan Dağları arasındaki büyük bölünme, Gılgamesh'in karışık yaratık Humbaba ile dövüşmesinden kaynaklanmıştır (Suriano, 2014, s. 10-12).

Harita 3: Kuzey Levant Bölgesi (Suriano, 2014, s. 10, fig.1.1)

İki dağ arasında yer alan Bekaa Vadisi, bölgenin ana tarım alanıdır. Bunun yanı sıra Suriye kıyı bölgesi, Ghâb çöküntüsü, yıllık yağışların 400-1000 mm olduğu Homs ve

Halep arasındaki *terra rosa* toprakları ile Orta Asi Vadisi diğer önemli tarım alanlarını oluşturur. Bölgenin doğusunu iç Suriye bozkırları kapsar ve bu bölümün yıllık yağış miktarı az olduğu için tarımsal faaliyetlere daha az olanak sağlar (Bartl, 2012, s. 377).

Holosen ortalarında, Kuzey Levant ve Yakın Doğu'nun büyük bölümü bugünkünden daha fazla yağış alıyordu. Konu ile bilgiler, paleoiklim çalışmaları sonucu elde edilmiştir. Belki de bu alan, Holosen ortasında tarım için daha uygundur (Casana, 2017, s. 161). Özellikle Hula Havzası'ndan ve Ghâb Vadisi'nden elde edilen polen analizleri Holosen hakkında bilgi sağlamıştır. Buna göre, MÖ 11000 civarında ve 8200 civarında kuru ve soğuk evreler tespit edilmiştir. Kuru ve soğuk evreler dışında genel olarak, MÖ 10000 ve 5000 arasında ovalar dağınık ağaçlara sahipti. Dağlık bölgeler ve dağ etekleri ormanlar ile karakterizedir. Nehir kenarları ise yoğun bitki örtüsüne sahipti. Bu olumlu koşullar, bölgeye insan müdahalesinin olduğunu düşündürmekte ve arkeolojik olarak birkaç yerleşim ile bu desteklenmiştir (Bartl, 2012, s. 377-378).

2.1.2. Güney Levant Bölgesi

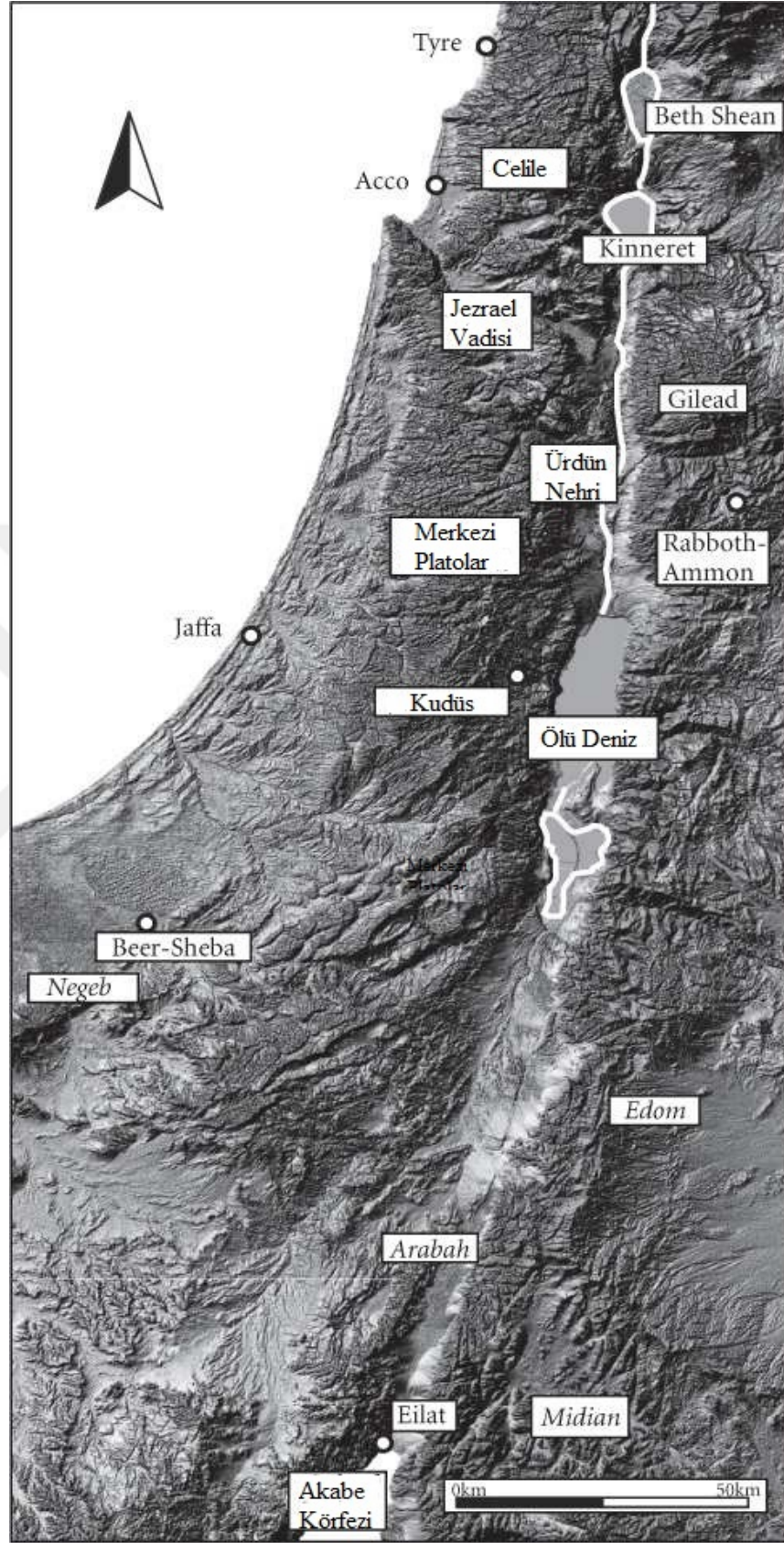
Güney Levant Bölgesi, genel olarak modern İsrail, Ürdün ve Filistin ülke sınırlarından oluşur (Harita 4) (Bartl, 2012, s. 375). Bölge, Akdeniz sahillerine paraleldir ve Sina'daki El-Arish'ten başlayıp Nahal Besor'un denize boşaldığı bölgeye kuzey ve kuzeydoğu yönünde devam eder (Goldberg, 1986, s. 225).

Geniş kıyı bölgelerini içeren Güney Levant Bölgesi, Kuzey Levant'ta olduğu gibi bir nehir aracılığı ile ikiye bölünebilir. Ürdün Nehri ile Cisjordan ve Trans-ürdün alanları tanımlanmıştır. Ürdün Nehri, Celile'nin (Galile/Kinneret/Tiberias Gölü) kuzeyinde Yukarı Ürdün olarak başlamakta ve kuzey-güney yönünde Celile'yi geçerek aşağıda bulunan Ölü Deniz'de son bulmaktadır. Güneye doğru inen nehir, Suriye-Afrika Çöküntü Vadisi'ne uzanır. Cisjordan, Güney Levant'ın ve bölünmeyi sağlayan Ürdün Nehri'nin batısını temsil eder. Coğrafi ve kültürel önemi, Jezreel Vadisi'nin iç kısmına girmeden sahil bölgelerini takip eden ve bölgeden geçen "Uluslararası Sahil Yolu" olarak tanımlanan kara yolu ile belirgindir. Bu alan Mısır ve Mezopotamya ile bağlantılıdır. Celile Dağları, burada yükselti ile kuzeyde Üst Celile ve güneyde Alt Celile olmak üzere bölünmüştür. Jezreel Vadisi'nin altında, Ürdün Nehri'nin kuzey

ucunun batısında yer alan Orta Dağlık Bölgelerin (Central Highlands), kurak doğu kısmı güneyde Arabah ile birleşmekte ve Sina Yarımadası'na kadar Akdeniz'e batı yönünde uzanan büyük bir toprak parçasını oluşturmaktadır. Bu bölge Negev (Negeb) olarak tanımlanmıştır. Ürdün Nehri'nin doğusunda yer alan Trans-ürdün, bir dizi dağlık bölgeden ve platodan oluşur. Bölgeyi, batıda Suriye-Afrika Çöküntü Vadisi, doğuda geniş çöl alanı, kuzeyde Başhan ve güneyde Kızıl Deniz'in Akabe Körfezi yakınlarındaki Midian Dağları sınırlar. Doğudaki çöl, jeoloji ve yükseltide zor anlaşılan değişikliklere göre ayrılan karmaşık plato parçasıdır. Bunun en belirgin olanı Wadi Sirhan'daki yaklaşık olarak 50-60 km genişlikte ve 175 km uzunluğunda olan geniş çöküntüdür. Kuzeyde olan Başhan, bugünün Golan Tepeleridir ve Hermon'un güney yamacından ortaya çıkmaktadır. Başhan'ın bazalt platosu geçmişteki volkanik faaliyetleri temsil eder ve verimli tarım alanıdır. Midian Dağları, Kızıl Deniz'de önemli bir liman olan Ezion-Geber'e kadar güneydeki Suriye-Afrika Çöküntü Vadisi'ni izleyen granit sırt bölgesini oluşturuyor (Suriano, 2014, s. 14-20).

Güney Levant Bölgesi, arkeolojik olarak Levant'ın en iyi araştırılmış kesimini oluşturmaktadır. Levant arkeolojisine dair bilgi akışının çok büyük bir oranı bölgede yapılmış olan arkeolojik çalışmalardan sağlanmıştır. Günümüzde bölge hakkında veriler özellikle yoğun çalışmaların yapıldığı İsrail'den gelmektedir.

Bölge, köy yaşamının, en erken tarımcıların ortaya çıktığı ve başladığı yer olarak kabul edilmişse de bu görüş eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmektedir. Yönetimin ilk adımları ve köylerde ekonominin temelini oluşturan bitki ve hayvan evcilleştirilmesine dair kanıtlar bölgeden elde edilir (Banning, 2012, s. 396-397). Özetle yapılmış olan çalışmalar Epi-Paleolitik dönem ve Neolitik Çağ hakkında ciddi bilgi birikimine olanak sağlamıştır.

Harita 4: Güney Levant Bölgesi (Suriano, 2014, s. 16, fig.1.3)

3. BÖLÜM

3.1. LEVANT BÖLGESİ'NDE NEOLİTİK ÇAĞ

Levant Bölgesi'nde yapılmış ve yapılmakta olan arkeolojik çalışmalar ışığında farklı kronolojiler öne sürülmüştür. Bu çalışmalar ışığında, bölgenin Neolitik Çağ'ı ve öncesi açıklanmaya ve tanımlanmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Proto-Neolitik Dönem

Epi-Paleolitik, Pleistosen'in son sürecinde yaşanan Son Buzul Doruğu (Last Glacial Maximum) ve Holosen Başlangıcı (Greenland Stadial 1) arasında yaşanan kültürel bir dönemdir. Bu dönem yaklaşık olarak GÖ 22000-9500 aralığına denk gelmektedir. Dönem içinde jeolojik çalışmalarla saptanmış bazı ayrımlar insan hareketliliği üzerinde etkilidir. Buna göre; Son Buzul Doruğu ve onun sonlarına doğru ortaya çıkan Greenland ısınma Evresi I (*Bølling-Allerød* - B/A) ile Holosen başlangıcında yaşanmış Younger Dryas kültürel ayrımların neden meydana geldiğini açıklamaktadır. Epi-Paleolitik dönemde eskiden yeniye doğru Kebarian (MÖ 19000-14500), Geometrik Kebarian (MÖ 14500-12500) ve Natufian (MÖ 12500-10200) kültürleri yaşanmıştır (Erek, 2015, s. 69-70). Epi-Paleolitik “Ön Tarımsal Evre” olarak nitelendirilen ve klasik anlamda geometrik olan ya da olmayan “mikrolitik” aletlerden oluşan yontmataş endüstrisine sahip bir kültürdür. Kendinden önce yaşamış Paleolitik Çağ insanlarına kıyasla bu kültürün insanı çok daha hareketli bir yaşam modeline sahiptir. Bunda şu an içinde bulunduğumuz Holosen jeolojik döneminde yaşanan değişimler etken olmuştur (Erek, 2017, s. 379).

Epi-Paleolitik dönem öncesinde, Üst Paleolitik dönemde demografik artış ve buluntu yerlerinin çoğalması gözlenmektedir. Bu yükseliş, Erken Epi-Paleolitik ve Orta Epi-Paleolitik ile devam etmiştir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 198). Geç Pleistosen-Erken Holosen geçişine denk gelen Son Buzul Doruğu belirgin kuru ve soğuk bir dönemdir (Rosen ve Rivera-Collazo, 2012, s. 3641). Son Buzul Doruğu, Coğrafya bilimci H. Turoğlu tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

“Würm II, bir başka ifade ile son glasiyal maksimumu günümüzden yaklaşık 30000 yıl öncesinden itibaren belirtilerini göstermeye başlamıştır. İklim özelliklerinde şiddetli soğukların etkin hale geldiği, örtü buzullarının 75000 yıl öncesinin yayılım alanlarına kadar genişlediği ve benzer kalınlıklara ulaştığı belirlenen bu son buzullaşma evresi Üst Pleniglasial (Upper Pleniglacial) olarak adlandırılır” (Turoğlu, 2011, s. 268-269).

Würm II (Son Buzul Doruğu), arkeolojik olarak Epi-Paleolitik dönem’in erken ve orta evrelerine, Geç Epi-Paleolitik yani Natufian ise başka bir iklimsel süreç olan Younger Dryas’a denk gelmektedir. H. Turoğlu tarafından Younger Dryas şu şekilde açıklanmaktadır:

“Geç Natufian, Younger Dryas ile çakışmaktadır. Younger Dryas dünyada süratle gelişen ve kısa süreli olan soğuk bir iklimsel süreç olup, Son Heinrich dönemi olarak da tanımlanır. Dünyanın her yerinde aynı etkiyi göstermese de etkilediği alanlarda gelişmekte olan ormanların tahribatına ve buzul örtülerinin yeniden canlanmasına sebep olmuştur. Genel olarak günümüzden önce yaklaşık 13000-11700 yılları arasında gerçekleşen Younger Dryas soğuk ve kurak iklim koşulları 1300 yıl (± 70 yıl) kadar devam etmiştir” (Turoğlu, 2011, s. 275).

Erken Epi-Paleolitik dönemde Son Buzul Doruğunun başlaması ile nüfus, sığınak ve barınaklarda bir araya gelerek marjinal bölgelere doğru çekilmiştir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 198). Kebarian kültürü ile temsil edilen bu evre boyunca iklim soğuk ve kurak özellikler göstermektedir (Kartal, 2009, s. 31).

Orta Epi-Paleolitik dönem, Geometrik Kebarian ile paraleldir ve bu dönemde iklim yavaş yavaş ılımanlaşmaya başlamıştır. *Bølling-Allerød*’ün (B/A) başlamasıyla birlikte yaşanan ısınma ile doğal kaynaklarda değişim olmuştur (Rosen ve Rivera-Collazo, 2012, s. 3643). Erken evrelerde Akdeniz’in kıyı şeridinde ve iklimin soğuk olması nedeniyle vadi boylarınca yerleşim söz konusu iken, orta evrelerde ısınmanın başlamasından dolayı Akdeniz’in içlerine kayma söz konusudur (Kartal, 2009, s. 31-34).

Geç Epi-Paleolitik dönem, Natufian kültürü ile temsil edilir. Natufian insanlık için yaşamsal adaptasyonun gerçekleştiği düzen aşaması olarak nitelendirilebilir. Natufian’ın yerleşik komünal toplulukları tarıma ve Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik döneme geçişi

sağlamaktadır (Erek, 2014a, s. 241). Natufian, Wady en-Natuf'da tespit edilmiş mikrolit endüstrisinden dolayı ilk kez Dorothy Garrod tarafından tanımlanmıştır (Garrod, 1932, s. 261). Daha sonra Rene Neuville tarafından bu tanımlama vurgulanmış ve kabul edilmiştir (Neuville, 1934, s. 251). Natufian kültürü ile ilgili ilk kazıları yapan Garrod ve Neuville buldukları orak dilgileri ve taş aletlerin sayılarına göre Natufiuların ilk çiftçiler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat daha sonra yapılan araştırmalarla birlikte bu öneri tartışmaya açılmış ve bu insanların avcı-toplayıcı gruplara göre daha karmaşık ve muhtemelen yerleşik oldukları belirtilmiştir. Ardından paleo-iklim kayıtları yakından incelenerek Natufian'da artan kültürel karmaşıklık ve toplumsal organizasyon açıklanmaya çalışmıştır (Bar-Yosef ve Valla, 1994, s. 376).

Natufian, Erken ve Geç Natufian olarak ikiye ayrılmaktadır. Geç Natufian, kendine özgü teknolojik gelişmeleri içeren ve giderek yerleşikliğe doğru giden bir düzeni yansıtmaktadır (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 199). Ayrıca yakın tarihli araştırmalar neticesinde Son Natufian (Harifian) olarak tanımlanan bir evre daha tartışılmaktadır. Negev ve Sina çevresinde yapılan araştırmalar ile bu alanda Geç Natufian adaptasyonu Harifian olarak açıklanmıştır (Goring-Morris, 1993, s. 1121).

Toplayıcılık ve besin ekonomisi arasında Levant'ta, Geç Natufian'dan Çanak-Çömlekli Neolitik döneme geçiş, ekonomik yapıda kayda değer değişiklikler olmasına yol açmıştır. Bu değişim, insanlık tarihi için önemli bir eşik olarak kabul edilmektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 361).

3.1.2. Neolitik Çağ Kronolojik Gelişimi

Yakın Doğu'nun Neolitikleşmesi konusunda öteden beri Levant'ın (özellikle Güney Levant) özel bir konuma sahip olduğu kabul görmektedir. Levant odaklı böylesi bir yaklaşımda gerçek olan arkeolojik araştırmaların söz konusu alanda sayıca daha fazla olmasına dayanmaktadır. Zaman içinde Yakın Doğu'nun diğer bölgelerinde Neolitik ve öncesine yönelik araştırmaların sayısının artmasına koşut olarak yorumlarda da değişim başlamıştır. Neolitik Çağ'ın Yakın Doğu'nun geniş bir alanında dağınık olarak ortaya çıktığı ve her bölgede koşullara göre şekillendiği daha fazla kabul görmektedir. Bölgeler

arası etkileşim ve benzerliklerin olduğu yani çift taraflı etkileşimin kaçınılmaz olduğu da kabul edilmiştir (Düring, 2016, s. 64-65).

Neolitik Çağ'ın tanımlanmasına yönelik açıklamalar çeşitlidir ve alt evrelerinin saptanması oldukça güçtür. Gordon Childe, Neolitik Çağ'da yaşanan nüfus artışı, besin üretiminin yapılması ve buna bağlı olarak yeni ekonominin oluşmasından kaynaklı olarak "Neolitik Devrim" tanımını kullanmıştır (Childe, 1950, s. 6). Önceleri Neolitik Çağ, çanak-çömlekle özdeşleştirilmiş ve Childe'in çizmiş olduğu sınırlar kabul edilmiştir (Braidwood, 2008, s. 163). Tarımcı topluluklar olarak kabul edilen Neolitik Çağ insanların çanak-çömlek üretmesi, besin üretimi yapması, hayvan evcilleştirmesi gibi gerekçelerle desteklenmiş bu görüş, uzun bir zaman kabul edilmiş olsa da, yeni Neolitik merkezlerin keşfi ile elde edilen veriler sonucunda tartışılmaya başlanmıştır.

John Garstang 1930-1936 yılları arasında Jericho'da (Eriha) yapmış olduğu kazılarda yerleşimin en alt katında kilden çanak-çömlek içermeyen bir tabaka tespit etmiş ve bunu bilim dünyasına aktaramamıştır (Tekin, 2017, s. 174-175). Kathleen Kenyon, Jericho'da ikinci dönem kazılara başlayarak elde ettiği veriler ışığında Neolitik Çağ'ı "Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik" (Pre-Pottery Neolithic) ve "Çanak-Çömlekli Neolitik" (Pottery Neolithic) olmak üzere iki döneme ayırmıştır. Bu iki dönemi de kendi içlerinde iki alt evreye ayırmıştır. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem A ve B ile Çanak-Çömlekli Neolitik A ve B şeklinde yapılan bu bölümlenmelerde Goring-Morris ve Belfer-Cohen, Çanak Çömlekli Neolitik dönem için Geç Neolitik 1 ve Geç Neolitik 2 tanımlamasını önermiştir. Yine sonradan yapılan çalışmalarla, Ain Ghazal yerleşiminden yola çıkılarak Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik C evresi tanımlanmış ve bu evre tartışma kapsamındadır (Sharon, 2014, s. 43).

Levant Bölgesi'nde kazı çalışmalarının özellikle Güney Levant'ta artması ile Ian Kuijt ve Nigel Goring-Morris¹, Katheryn C. Twiss², Trevor Watkins³ ile Nigel Goring-Morris ve Anna Belfer-Cohen⁴ gibi araştırmacılar tarafından alternatif kronolojiler oluşturulmuştur. Yapılan kronolojik çalışmalar ışığında, tez çalışması kapsamında

¹ Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 366

² Twiss, 2007, s. 25

³ Watkins, 2010, s. 622

⁴ Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 196

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem (PPN); A, B ve C şeklinde 3'e ayrılarak alt başlıklar halinde incelenmiştir.

PPNB, içinde barındırdığı gelişmelerden dolayı araştırmacılar tarafından yaygın olarak 3 alt evreye ayrılır. Erken, Orta ve Geç Çanak-Çömlek Öncesi B olarak yapılan bu ayırmda Son olarak 4. bir evreden bahsedilirken, bu evrenin aynı zamanda PPNC olduğu da tartışılmaktadır. Bir başka tartışma konusu ise Son PPNB'nin varlığının kabul edilmemesi ve Geç PPNB'nin C evresi olabileceği üzerinedir.

PPNC iklim koşullarından etkilenmiş, bu nedenle yeni kültürel özellikler ve uyum süreciyle karakterize edilen yerleşimler ile temsil edilmektedir (Orrelle, 2014, s. 62). Tez çalışmasında PPNC'ye tarihlendirilmiş figürinlerden dolayı PPNC ayrı bir başlık altında açıklanmaya çalışılmıştır.

Kronolojik olarak sorunlu olan Çanak-Çömlekli Neolitik dönem çeşitli kültürlerle tanımlanmıştır. Jericho'nun PNA evresi Yarmoukian ile PNB evresi ise Wadi Rabah kültürü ile denktir. Wadi Rabah Kalkolitik Çağ'a geçiş olarak da değerlendirilmektedir. Jericho'nun PNA evresine denk gelen Tabaka 9 ve Tabaka 8 Lodian kültürü ile de temsil edilir (Sharon, 2014, s. 43). Yarmoukian ve Lodian kültürleri arasındaki bağlantı ve süreklilik tartışmalıdır.

Neolitik Çağ ile ilgili olarak mevcuttaki tanımlamalar ve kronolojik tartışmalar ile son çalışmalar göz önüne alınarak, bu tez çalışmasında kullanılan kronoloji Tablo 1'de olduğu gibi düzenlenmiştir.

LEVANT KRONOLOJİSİ		
Dönem/Evre		Kalibre Tarihler MÖ
Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem A (PPNA)	Khiamian	9750-9500
	Sultanian	9500-8500
Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem B (PPNB)	EPPNB	8500-8250
	MPPNB	8250-7500
	LPPNB	7500-7000
Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem C (PPNC)		7000-6400
Geç Neolitik 1 (PNA)	Yarmoukian	6400-5750
	Jericho IX/Lodian	5800-5500
Geç Neolitik 2 (PNB)	Wadi Rabah	5500-4500
	Qatufian	
	Besoran	

Tablo 1: Levant Bölgesi Neolitik Çağ Kronolojisi
(Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 150-151)

3.1.2.1. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem A

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem A (Pre-Pottery Neolithic A/PPNA) yaklaşık binyıl süren bir dönemdir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 200). PPNA, Echegaray ve Crowfoot-Payne tarafından Khiamian ve Sultanian olarak ikiye ayrılmıştır (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 369).

Neolitik Çağ'ın ilk dönemini temsil eden PPNA, Natufian'dan güçlü devamlılık unsurlarını sergilemektedir. Khiamian, Younger Dryas'ın soğuk krizinden sonraki kısa

ömürlü bir geçiş evresini temsil etmektedir. Natufian-Khiamian topluluklarının son temsilcileri muhtemelen Negev ve Sina Yarımadası'ndaki Harifian sakinleri ile başka yerlerden gelenlerle birleşerek, ova çevrelerinde yer alan su kaynakları yakınlarına yerleşmeye başladılar. Bunun sonucunda Sultanian yerleşimleri doğrusal bir şekilde Rift Vadisi'nin batı yamacında 15-20 km aralıklarla ortaya çıkmıştır (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 152).

PPNA, Erken Natufian'ı andıran köy yaşamının yenilenmesi izlenimini vermektedir (Rosen ve Riviere-Collazo, 2012, s. 3642). Jericho, Netiv Hagdud, Dhra', Gilgal I gibi yerleşimlerin boyutu bir hektar veya daha büyük alanları kapsayacak kadar, yani Natufian yerleşimlerinin sekiz katı kadar büyüklüktedir. Bunun yanı sıra Nahal Oren, Irak ed-Dubb gibi birkaç yüz metrekarelik daha küçük yerleşimler de söz konusudur. Büyük yerleşimler genellikle Ürdün Vadisi ve Şam Havzası'nda, verimli alüvyonlu teraslarda yer alıyordu (Twiss, 2007, s. 26-27).

PPNA yerleşimleri, dairesel planlı, çamur, taş ve ağaç gibi ulaşılabilen malzemelerden inşa edilmiştir. Bu evler yarı-yeraltına gömülü, ahşap sütunlarla desteklenmiş ve dal örgü tekniğinde yapılmışlardır. Genellikle tek odalı olan bu yapıların varlığı, Epi-Paleolitik dönem'in, Neolitik Çağ'daki en büyük devamlılık unsurlarından biridir (Moore, 1982, s. 4). Yapıların içinde ocak ve fırınlar vardır. Depolama bu evlerin içinde muhtemelen duvarlarda ya da kirişlerde asılı sepet içlerinde olması gerekirken, mekân dışında inşa edilmiş silolar da tespit edilmiştir. Dhra'da yapılmış bir silo buna verilebilecek bir örnektir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 201).

PPNA ortak mimarisi, bilinen tek bir örnekle sınırlıdır. Kenyon tarafından Jericho'da tespit edilmiş taş duvar ve kule, kamusal mimariye işaret etmektedir. Söz konusu kule yaklaşık 8.5 m yüksekliğinde ve tabanı 9 m çapındadır. Bu kule ve duvar ile ilgili fikir birliği sağlanamamıştır. Savunma amaçlı, özellikle sel taşkınlarına karşılık yapılmış olduğu ya da ritüel bir anlam taşıdığı meselesi hala tartışma konusudur. Özellikle kulede tespit edilen 12 yetişkin iskeletin varlığı, buranın ritüel bir anlam ifade ettiğini düşündürmektedir (Twiss, 2007, s. 27).

PPNA'da tarımsal etkinliklerin doğrudan Holosen'in başlangıcıyla ilintili olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Younger Dryas'ın sona ermesiyle, erken Holosen'de

sıcak ve nemli koşulların oluşması, ormanlık alanların genişlemesine ve bitki örtüsünde çeşitliliğe neden olmuştur. Uygun koşulların başlaması ve PPNA'da verimli alanlarda yerleşim şemalarının oluşu ile düşük seviyeli de olsa ekim ve tarımsal faaliyetler için enerji sarf edilmiş olmalıdır. Kuzey Suriye'de yer alan Ghab Gölü ile Kuzey İsrail'de yer alan Hula Gölü'nde bulunan polen çekirdekleri üzerinde yapılan araştırmalarda Holosen başlangıcı ile bir artışın olduğu tespit edilmiştir. Bu da çevreye yapılan müdahaleyi ve PPNA'da evcilleştirmeye dair yavaş yavaş adımların atıldığını gösterir niteliktedir (Rosen ve Rivera-Collazo, 2012, s. 3644). Arkeobotanikçi George Willcox ve meslektaşları⁵ ehlileştirme sürecinin Epi-Paleolitik dönem'de başladığını ancak morfolojik olarak ilk ehlileştirilmiş bitkilerin Erken ve Geç Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem arasında yer aldığını belirtmiştir (Watkins, 2010, s. 624).

Genel itibariyle bu dönemin alet çantası; mikrolitler, kazıyıcılar, düzeltili-düzeltilsiz dilgiler, orak dilgileri, delgiler, çeşitli ok uçları ve öğütme taşlarından oluşmaktadır. Epi-Paleolitik dönem ile devamlılık gösteren en büyük tip mikrolitlerdir. En büyük farklılık ise Khiamian tipi ok ucudur. Bu ok ucu bu döneme özgüdür ve tarihlendirmede kullanılan bir alettir. Ayrıca Harifian kısmen PPNA ile çağdaş olduğu için Harifian tipi uç görülen diğer tiptir (Moore, 1982, s. 7-9).

PPNA'nın nasıl ve neden sonlandığı ile ilgili çok az kanıt vardır. Mevcut kanıtlar ışığında; aşırı kullanım, azalan verim, iklim değişiklikleri, değişen jeomorfoloji, su kaynaklarının azalması ve benzeri nedenlerden dolayı çoğu yerleşimin terk edildiği düşünülmektedir. Yakın temas göz önüne alındığında bulaşıcı hastalıklar da dikkate alınması gereken önemli bir etmen olarak öne çıkmaktadır. Bölgesel özellikler göz önünde bulundurulduğunda, PPNA'nın sonlanması her yerde aynı ölçekte değildir. Bu bağlamda, Güney Levant'ta PPNA ve PPNB arasında kesinti söz konusu iken, Kuzey Levant'ta süreklilik gözlemlenmektedir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 201).

Çalışmanın odak noktasını oluşturan taş figürinler, genel olarak figürin sayısının az olduğu bu evrede 20 adet ile sınırlıdır. Bu figürinlerden sadece 1 tanesi hayvan figürinidir. Kalan 19 örnek ise insan kategorisinde değerlendirilmiştir.

⁵ Willcox ve diğ., 2008.

3.1.2.2. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem B

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik B (Pre-Pottery Neolithic B/PPNB) PPNA'dan sonra gelen ve Neolitik sürecin gerçek anlamda her türlü faaliyetiyle zirveye ulaştığı bir dönemdir.

PPNB, Levant'ın pek çok kesiminde gözlemlenen uygun iklimsel koşullar ile örtüşmektedir. Koşullar PPNA'ya göre çok daha iyi ve insan lehinedir. Canlı türleri için iklimin daha iyi fırsatlar sunması ile birlikte sadece bitki türleri açısından değil, hayvanlar için de uygun habitat ortaya çıkmıştır (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 155). Genel olarak bu dönemde çiftçilik, avcı-toplayıcılık, balıkçılık gibi faaliyetler geçim stratejisini oluştururken dönemin sonlarına doğru pastoral toplumlara dayanan büyük ölçekli yerleşik köyler oluşmuştur (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2011, s. 202).

PPNA'ya göre daha uzun süren ve 3 alt evreye ayrılan PPNB'nin erken evresi oldukça tartışmalıdır. Son yapılan çalışmalar ile kısa ömürlü ve yerel bir Erken PPNB'nin varlığını kesinleştirmiştir. Yerleşim rakamları doğrultusunda da bununla ilgili bir tutarlılık görülmektedir. Erken PPNB'de yerleşimler seyrek iken Orta ve Geç PPNB'de yerleşimlerin sayısında ve boyutunda ciddi artış gözlemlenmiştir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 155-156).

Orta PPNB, büyük tarım köylerinin ortaya çıktığı, dikdörtgen mimarinin olduğu, evcilleştirmenin gerçek anlamda başladığı ve taş endüstrisinde yeni gelişmelerin yaşandığı evreyi temsil eder (Kuijt, 2017, s. 551). Önemli merkezlerin kazılması ile belgelenen bu evre yerleşimleri, yaklaşık olarak 5 hektar ile 1,5 hektar arasında değişir. Yaygın bir coğrafyada konumlandırılmış yerleşimlerin hem konumları hem de boyutları yerleşimler arası ilişkiler bazında düşünüldüğünde, ekonomik ve ritüel anlam barındırabilir (Twiss, 2007, s. 29).

PPNB'nin son evresi olan Geç PPNB, kendinden önceki evre ile geçim ekonomisi ve mimari bakımdan süreklilik göstermektedir (Kuijt, 2017, s. 552). İki evre arasında süreklilik gösteren unsurlar olsa da, belirgin olan birtakım farklılıklar da vardır. Bu farklılıkları ekonomik uygulamalar, yerleşim sistemleri ve köy yaşamında izlemek mümkündür (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 404).

PPNB'nin tanımlayıcı evreleri olan Orta ve Geç PPNB'de mimari genel olarak geniş odalı ve dikdörtgen formdaki yapılar ile temsil edilmektedir. Üç bölüme ayrılan bu yapılar “megaron” ya da “payandalı ev” kavramlarının temellerini oluşturmaktadır. Çatıyı destekleyen büyük ahşap direklere sahip bu evler taş temel üzerine kerpiçten inşa edilmiştir. Çekirdek ailelere hitap eden yapıların duvarlarında ve tabanlarında kireç sıva uygulaması yapılmıştır. Evlerin içinde ocak ve silolara rastlanırken mekân dışı alanlarda yer alan ocak ve silonun yanı sıra ısı teknolojisi faaliyetlerini yansıtan kireç ocağı ve fırın gibi oluşumlar da tespit edilmiştir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 156). Depolama alanları Orta ve Geç PPNB evrelerinde ortak olarak mekân içinde yer almaktaydı. Ancak Geç PPNB'de bir farklılık olarak insan erişiminin kontrol edilebildiği, büyük depolama alanları oluşturulmuştur. Yine bir farklılık olarak, iki katlı binaların varlığı bu evrede saptanmıştır. Muhtemelen alt kat ve üst katın işlevleri farklıydı. Ortak duvarları paylaşan odaların yapılmasıyla ihtiyaca göre oda eklenmekte ya da önceden tasarlanıp inşa edilen mekânlar yapılmaktaydı (Kuijt, 2008, s. 306).

Mimaride bir farklılık olarak bu dönemde özellikle Geç PPNB'de konut dışı mimari ve kamusal yapıların artışı söz konusudur. Bu yapılar, insanların bir araya gelebildiği, resmi grup organizasyonlarına hizmet eden ve ortak paylaşım noktası olarak değerlendirilebilecek türdendir (Twiss, 2007, s. 29). Ayrıca bazı yerleşimlerin mimari verileri ve ele geçen arkeolojik buluntuları kapsamında ritüel anlamları olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, Kfar HaHoresh'in ölüm ve kült yerleşimi olduğu, Judean Çölü'nde yer alan Nahal Hemar mağarasının ritüel malzemelerin saklandığı özellikli bir yer olduğu düşünülmektedir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 156).

Ritüel dünyanın bir yansıması olan PPNB ölü gömme gelenekleri kafatasının bedenden ayrılması, bazen sıvanması ya da boyanarak saklanması gibi uygulamalar ile karakterize edilmektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 387). Mezarlar, genellikle yerleşim içinde olmakta veya bireyler özel anlamı olan ayrı bir yere defnedilmektedir. Yerleşim içi mezar sayısı, yerleşim boyutu ve yoğunluğu düşünüldüğünde yetersizdir. Kfar HaHoresh gibi yerleşimlerin varlığı ölümlerin dışarıda bir yerlerde gömüldüğü fikrini güçlendirmektedir. Kafatasına yönelik yapılan müdahale her iki cins ve çocuklar için geçerli olup her yerde görülen bir davranış değildir. Jericho, Yiftahel, Beisamoun ve Nahal Hemar gibi yerleşimlerde tespit edilen sıvanmış ve hatta yaşlandırmaya maruz

bırakılarak saklanan kafataslarının varlığı en güzel örneklerdendir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 156).

Genel olarak PPNB’de yontmataş grubunun büyük çoğunluğunu bıçaklar oluşturur. Ok uçları, kazıyıcılar, kalemler, orak dilgileri ise diğer alet tiplerindendir (Moore, 1982, s. 15). Bu dönemin en belirgin teknolojisi “naviform”dur. Üretimin bir başka alet türü de “ad-hoc”tur (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 158).

Orta PPNB sonunda ve Geç PPNB başında yerleşim yerlerinde birtakım aksaklıklar saptanmıştır. Bu evre başladıktan sonra birçok yerleşim yeri terk edilmiş ve yeni yerleşimler daha önce iskân görmemiş alanlarda kurulmuştur. Nadiren, Ain Ghazal gibi bazı yerleşimler varlığını korumaya devam etmiştir. Güney Levant’a kıyasla Kuzey Levant’ta daha az değişiklik olmuştur (Colledge, 2001, s. 7). PPNB’nin orta evresinin sonunda başlayan bu çöküş ekolojik bozulma, bulaşıcı hastalıklar ve belki toplumlar arası şiddet gibi nedenlerle hızlanmıştır. Ama belirleyici unsur 8.2 ka. iklim olayıdır. Bu olumsuz iklim değişikliği, çöküşü hızlandıran ve PPNB’nin ortadan kalkmasına sebebiyet veren en önemli unsurdur (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 159).

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönemin en tanımlayıcı ve bütün özellikleri ile zirve yapan PPNB sürecinde figürin yapımında PPNA’ya göre bir artış vardır (Kuijt, 2017, s. 551). Orta PPNB evresinde, daha önceki dönemlerin aksine ritüel nesnelerin artışı söz konusudur (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 396). Bu figürinler genel olarak ritüel anlamı olan nesnelerin saklandıkları yerlerde, çöp alanlarında, yerleşim dolgusunda olmak üzere çeşitli kontektlerden ele geçirilmiştir. Geç PPNB evresine gelindiğinde bir önceki evreyle süreklilik izlense de birtakım farklılıklar da vardır. Geometrik figürinlerin sayısında artış görülürken, zoomorfik figürinlerin sayısal olarak orta PPNB’ye göre az olduğu saptanmıştır (Kuijt, 2017, s. 552).

Genel olarak, PPNB’de figürin sayısında PPNA’ya göre ciddi bir artış olsa da, bu durum kil örneklerle temsil edilir. Çalışmada PPNB’ye tarihlendirilmiş 16 adet taş figürin saptanmıştır. Bunlardan 6’sı hayvan, 10’u insan figürini kategorisinde değerlendirilmiştir.

3.1.2.3. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem C

PPNB sonunda gerçekleşen birtakım sorunlardan dolayı büyük oranda yerleşimler terk edilmiş, nadiren bazı yerleşimlerde yaşam devam etmiştir. Yerleşim yerleri, yeni alanlara kaydırılmıştır (Twiss, 2007, s. 31). Orta ve Güney Levant'ta Tell Ramad ve Basta, kuzeyde Ras Shamra, Tell es Sinn ve Tell Bouqras gibi yerleşimler dâhil olmak üzere Levant'ta yeni yerleşimler kurulmuştur. Ain Ghazal, Abu Hureyra, Halula ve Nahal Hemar gibi yerleşimlerde yaşam devam etmiştir (Colledge, 2001, s. 10). Özellikle Ain Ghazal'dan elde edilen bu dönem ile alakalı bilgiler tanımlayıcı olmuştur. Kronolojik dizilimde PPNB ile Yarmoukian Çanak Çömlekli Neolitik dönem arasında yontmataş teknolojisi ve tipolojisi, geçim ekonomisi, mimari ve ritüel açıdan farklılıklar belirgin olduğu için PPNC tanımı yapılmıştır (Rollefson, 2008a, s. 90).

PPNC yerleşimleri, kaynaklara ve bölgesel adaptasyonlara göre şekillenmiştir. Özellikle Orta ve Güney Levant'taki yeni alanlarda kurulan yerleşimler daha küçük, mezra niteliğindedir (Colledge, 2001, s. 7). Yıllardır geniş çapta PPNC yerleşim alanlarının kapsamlı olarak kazılamaması nedeniyle yerleşimlerin nasıl örgütlendiği ve boyutları açık değildir. Özellikle bu dönem insanların ne kadar hareket halinde olduğu, geçim kaynakları ve odaklandıkları ekonomik hususlar konusunda çok az veri vardır (Kuijt, 2008, s. 306).

Ain Ghazal'dan elde edilen verilere göre çeşitli Geç PPNB evleri bu dönemde yenilenerek tekrar kullanım görmüştür. Geç PPNB'de görülen iki katlı, geniş mekânlar yerini 3x4 m boyutlarında, ince duvarlı ve özensiz sıvalı evlere bırakmıştır. Bu durum yeni bir uyum sürecinin göstergesidir. Farklı olarak Ain Ghazal'da yer alan "koridorlu yapı" diğer mekânlardan farklıdır ve depo, sığınak gibi kullanım gördüğü düşünülmektedir (Rollefson, 2008a, s. 91). "Koridorlu yapı" depolama alanı olarak düşünülse de, PPNC'de gıda depolama alanları çok iyi bilinmemektedir (Kuijt, 2008, s. 306).

Yontmataş endüstrisinde de birtakım değişiklikler söz konusuydu. Endüstri, daha az standart bir hale gelerek, geçici üretim temelli olmuştur (Twiss, 2007, s. 31). En büyük değişim naviform teknolojisinden vazgeçilmesidir. Daha az standartlaşma, alet üretimindeki uzmanlığın da yok olmasına neden olmuştur. Bu da avcılığın önemini

yitirmesi ve evcilleştirme üzerinde daha fazla ilgilenilmesiyle ilişkilendirilmiştir (Rollefson, 2008a, s. 91).

Neolitik Çağ içinde çöküş olarak tanımlanan zaman dilimine denk gelen PPNC, bu çöküşün etkilerini yansıtan ve pastoral göçebeliğin ortaya çıktığı bir süreçtir. Bunun ne kadar etkili olduğu ve Levant coğrafyası içindeki arkeolojik alanlara nasıl yansıdığı ve bu evrenin tanımıyla ilgili tartışmalar sürmektedir (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 413).

Bu dönemle ilgili zoomorfik figürin yapımında ve kullanımında süreklilik gözlemlense de, antropomorfik figürinlerde gerileme söz konusudur. Taş figürin olarak Ain Ghazal'dan tespit edilen bir örnek vardır (Kuijt, 2017, s. 552). Ain Ghazal örneği dışında Atlit-Yam ve Beisamoun yerleşimlerinden tespit edilen beş figürin ile PPNC dönemine tarihlendirilen altı örnek çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

3.1.2.4. Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem

Neolitik Çağ içinde kilden kap-kacakların ortaya çıkışı önemli bir dönemeci oluşturmaktadır. Çanak-Çömlekli Neolitik Dönem (Pottery Neolithic/PN) bu dönemeçle tanımlanmıştır. Arkeolojik devirlerin akışında kademeli ilerleyen ve insan yaşamıyla bağlantılı sosyal ve kültürel gelişmeler belli bir dizini oluşturur. Neolitik Çağ'ın kendi içindeki gelişimi de bu dizinin bir parçasıdır. Binlerce yıl boyunca çanak-çömlek kullanmayan toplulukların bu yöndeki eğilimleri ya da insanları buna iten birtakım nedenler söz konusu olmalıydı. Bu değişim, kendi içinde dinamiklerini barındıran ve çok geniş coğrafyada ortaya çıkmış bir olgudur.

PPNC sırasında yaşanan ve dönemin birçok uzmanı tarafından çöküş olarak tanımlanan süreçten sonra toplulukların tekrar ayağa kalkmaları ve yaşamlarını düzenlemeleri uzun ve zorlu olmuştur. Neolitik Çağ içerisinde alt bir dönem olan Çanak-Çömlekli Neolitik dönem, yeniden inşa edilen yaşamı ifade etmektedir. Dönemin tanımlanmasında kullanılan materyalin yani çanak-çömleğin yapımı ve kullanımı bu dönemde arttığı için tanımlayıcı unsur olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda birçok gelişmeyi barındıran bu dönem tarım ve hayvancılığın gerçek anlamda benimsendiği, kaynak kontrolünün

sağlandığı, avcılık ve toplayıcılığa ek olarak yaylacılık faaliyetlerinin arttığı, tanımlanabilir kamusal yapıların olduğu, sosyal tabakalaşmanın ve sınıflandırılmanın görüldüğü hiyerarşik bir sistemin izlendiği bir süreçtir (Yakar, 2014, s. 127).

Dönemle özdeşleşen çanak-çömlek, esasen Kuzey Levant'ın Suriye kesiminde daha önce insan hayatına girmiştir. Geç PPNB evresinde Abu Hureyra yerleşiminde arkeologlar tarafından “white ware” ya da “*vaisselle blanche*” olarak tanımlanan beyaz kap tespit edilmiştir. Beyaz alçıdan yapılan bu kapların yanı sıra, Buqras, Tell Ramad gibi yerleşimlerde ağır, kalın cidarlı kaplar ve küçük kâseler ele geçirilmiştir (Moore, 1982, s. 15). Bu kapların varlığı, kilden önce başka bir hammaddenin çanak-çömlek yapımında kullanılmasında öncül örneklerdendir. Ayrıca iyi örneklerini Körtik Tepe'den bildiğimiz taş kaplar gerek form olarak, gerekse de yapımı itibarıyla bir nevi insanlara pratik kazandıran örneklerdir. Taştan ya da alçı gibi malzemelerden vazgeçip kile yapılan dönüş, mutfak faaliyetlerinin ihtiyacı kapsamında değişmiş olabilir. Kilin kullanım örnekleri, Orta Levant'ta, Orta PPNB sürecinde Tell Aswad sakinleri tarafından üretilen çanak-çömlekler ile görülür. Ateşe maruz kalmış çanak-çömlek örneğinin çok az sayıda olması ve bu materyalin kültür envanterine dâhil edilmesinin geç olması, bu örneklerin deney niteliğinde olduğunu düşündürmektedir. Belki de çanak-çömlek üretiminin geciktirilmesi Ain Ghazal, Wadi Shu'eib gibi yerleşimlerden de bilinen beyaz kap üretim geleneği ile ilgilidir (Rollefson, 1989, s. 171). Çünkü Levant'ta ilk çanak-çömlek kültürleri olan Yarmoukian ve Lodian/Jericho IX'da ortaya çıkan çanak-çömlek arasındaki teknolojik incelemeler, çamur ve alçıdan yapılan ürünlerle süreklilik göstermektedir (Goren ve diğ., 1993, s. 36).

İklimle ilintili oluşan yan etkiler düşünüldüğünde, ciddi bir yükselişin yaşandığı PPNB dönemindeki gelişmeler insan çabasının çok üst düzey olduğunu göstermektedir. Ancak akabinde yaşanan çöküş süreci yani çanak-çömlek öncesi ve sonrası arasında olan boşluk, yeni bir deneme yanılma evresini temsil ediyor olabilir (Köhler-Rollefson, 1988, s. 92).

Bu dönemde çanak-çömlek, Bereketli Hilal'in kuzeyinden Mısır'ın güneyine kadar uzanan geniş bir coğrafya içinde yayılım göstermektedir (Orrelle, 2014, s. 62). Veri eksikliğinden dolayı PN'nin PPN'ye nazaran daha az bilindiği bir gerçektir. Özellikle son yıllarda dönemin karakteri ilgili durum daha karmaşık bir hale gelmiştir. Seramik

teknolojisinin ortaya çıkışı bölgesel olduğu kadar yerel de bir gelişmeydi. Bu noktadan sonra en temel mesele, kaç farklı seramik geleneği olduğu, nasıl ayırt edilmesi gerektiği, bu geleneklerin ne kadar sürdüğü ve ortak özelliklerin saptanabilmesidir (Rollefson, 2008a, s. 95).

Levant'ta Çanak-Çömlekli Neolitik dönemde tanımlanmış üç kültür vardır. Birincisi Yarmoukian, akabinde gelen Lodian/Jericho IX ve son olarak ortaya çıkan Wadi Rabah kültürleridir. İlk ikisinin bölgesel olarak farklı yerlerde gelişimi ve kronolojik olarak ardılığının olması kültürler bağlamında tartışılmalıdır (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 159). Yarmoukian, Ölü Deniz'in kuzeyinde ve Celile Gölü'nün güneyinde geniş bir alanda ortaya çıkmıştır. Lodian/Jericho IX, Yarmoukian'ın başka bir varyasyonu olan ve onu izleyerek oluşmuş bir kültürdür (Twiss, 2007, s. 32). Yarmoukian ve Jericho IX/Lodian arasındaki ilişki net olmasa da ayırım çanak-çömlek ve yontmataş toplulukları arasındaki farklılıklara göre yapılmıştır. Ayrıca, Jericho IX/Lodian tabakaları ile ilgili yeterli radyokarbon tarihini olmayışı problem oluşturan unsurlardan biridir. Büyük oranda eş zamanlı olduğu düşünülen bu iki kültürden Yarmoukian yerleşimleri Güney Levant'ın kuzeyinde, Jericho IX/Lodian yerleşimlerinin ise daha güneyde dağılım gösterdiği anlaşılmıştır. Alternatif olarak, Jericho IX'un biraz daha geç zamanda oluştuğu ve Yarmoukian ile Wadi Rabah arasında köprü oluşturduğu düşünülmektedir. Wadi Rabah⁶, oldukça tartışmalıdır ve bir kısım araştırmacı tarafından Geç Neolitiğin son evresine tarihlerken bir kısım tarafından ise Erken Kalkolitik döneme tarihlenmiştir (Gibbs ve Banning, 2013, s. 356).

Yarmoukian, ilk kez M. Stekelis tarafından yürütülen Sha'ar Hagolan kazısıyla tanımlanmıştır. Yerleşimde tespit edilen çanak-çömlekler, taş aletler ile kil ve taş figürinlerin paralellerinin olmaması nedeniyle yerleşimin Yarmük Nehri'ne yakınlığından dolayı Yarmoukian olarak isimlendirilmiştir (Stekelis, 1950-51, s. 1-17). Yarmoukian, İsrail ve Ürdün'de gelişim gösteren, yaklaşık olarak 600 yıl varlığını sürdüren bir kültürdür. Belirgin tasvir ve çanak-çömlek topluluğu ile sınırlı bir coğrafyada tanımlanan bu kültür materyaline benzeyen özellikler taşıyan eserler, Lübnan ve Suriye'de tespit edilmiştir. Kültüre özgü seramikler büyük oranda çanak ve

⁶ Kaplan, 1959, s. 19-20. Jacob Kaplan Wadi Rabah kültürünü Kalkolitik Çağ'a tarihlendirmiştir. Ancak bu yorum daha sonra tartışma konusu olmuş ve Neolitik Çağ'a tarihlendirilmesi yönünde öneriler sunulmuştur. Bu durum Levant Neolitik Çağ kronolojisi açısından hala tartışmalıdır.

çömleklerden oluşur. Seramikler kırmızı zikzak bantlarla dekore edilmiş ve böylece kap üstünde değişen yönlerde sahip kırmızı üçgenler oluşturulmuştur (Orrelle, 2014, s. 62).

Lodian/Jericho IX, Yarmoukian sonrasına tarihlenen ve bir nevi onun sonraki türevidir olarak kabul edilen kültürdür (Gopher, 1993, s. 57). Birkaç yüzyıl süren, bazı yerlerde Yarmoukian ile çakışan bu kültür Lod kazısının yapılmasıyla isim olarak tanımlanmıştır (Orrelle, 2014, s. 66). Lodian seramik topluluğu, tüm kültür içerisinde homojen hammaddeler ile karakterize edilir. Bazıları yüksek derecede (yaklaşık olarak 700°) pişirilen, yeşilimsi-grimsi tona dönüşen, sarımsı veya beyazımsı rengi ile çıplak gözle ayırt edilebilir seramiklerdir. Çoğu durumda ise pişirme derecesi çok düşük olduğu için beyazımsı tonu olan çanak-çömlek, repertuvarda hâkim durumdadır (Goren, 2004, s. 51).

Kronolojik olarak tartışmalı olan Wadi Rabah, en büyük Çanak-Çömlekli Neolitik kültür birimidir. Birkaç yüzyıl süren bu kültür, Güney Levant'ın Akdeniz kıyı bölgelerinde görülür. Wadi Rabah seramik topluluğu genel olarak çeşitli çanaklardan oluşur. Bu topluluğun genel özellikleri, ince hamurlu, yüksek derecede pişirilmiş, genellikle parlak siyah veya kırmızı renkte perdahlı oluşlarıdır. Bu kaplar Braidwood tarafından “dark face burnished ware” (koyu yüzlü perdahlı kaplar) olarak adlandırılmıştır (Orrelle, 2014, s. 66). Bunun yanı sıra, Lodian seramik topluluğunda olduğu gibi, Wadi Rabah Kültürünün çanak çömlekleri çok homojendir. Bu grup çıplak gözle bile kolayca tanımlanabilir. Kil sarımsı renktedir ve pişirme derecesinin artışıyla pembeye dönüşürken indirgeme ateşleme atmosferinde ise koyu griye dönüşür (Goren, 2004, s. 53).

Topluluklar tarafından oluşturulan ve bu toplulukların üretimi ile ortaya çıkan çanak-çömlekler ile tanımlanan kültürler birbirlerinin ardılları şeklinde belki de birbirlerinden doğarak Çanak-Çömlekli Neolitik dönemi tanımlamaktadır. Genel olarak bakıldığında, Yakın Doğu'da çanak-çömlek üretiminin başlaması, “Neolitik Devrim” olarak adlandırılan süreç ile birlikte yerleşik yaşamın gerçek anlamda başlaması ve zanaat uzmanlığının geliştirilmesiyle ilgili ve ilişkilidir (Goren ve diğ., 1993, s. 33).

PN mimarisi ve yerleşim düzeni genel olarak PPN örneklerine göre çok daha az standarttır. Yarmoukian yapıları dairesel, doğrusal ve bir kısmı kavisli/apsisli

dikdörtgen şekildedir. Daha sonra PN mimarisi genellikle dikdörtgen bir forma ulaşacak olsa da genellikle PN yerleşimleri mimari olarak dağınık bir düzene sahiptir. Ain Ghazal ve Sha'ar Hagolan gibi önemli Yarmoukian yerleşimlerinde, avlulu ve sokak sisteminin olduğu yerleşim planı tespit edilmiştir (Twiss, 2007, s. 32). Bu dikdörtgen planlı, avlu sistemine sahip, depolama ve pişirme alanları olan yapılar, çekirdek ailelere hizmet eder. Bu şekilde olan düzenlemeler, özelleştirmeye dair ilginin olduğu ve evcilleştirilen hayvanların ahır gibi ayrı yerlerde barındırıldığını göstermektedir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 161).

Levant boyunca Çanak-Çömlekli Neolitik dönemdeki karma tarım sistemleri, Güney Levant'ta, Orta Levant'ta ve Kuzey Levant'ta yer alan yerleşimlerin birçoğunda ehlileştirilmiş tahıl ve bakliyat kanıtlarıyla saptanmıştır. Tarım köyleri sadece Levant'ta değil Levant sınırları ötesine kadar yayılmıştır (Colledge, 2001, s. 10). Tarımsal faaliyetlerin içinde yer alan ekilmiş bitkisel ürünler ağırlıklı olarak tahıl, bakliyat, meyve ketenden oluşur. Ekonominin diğer halkasını oluşturan hayvancılık alanında evcilleştirme faaliyetleri devam etmiştir. Koyun, keçi, domuz ve birkaç boynuzgil türü görülmektedir. Yaşam biçiminin değişimi ile avcılık artık eskisi kadar tercih edilmese de daha az yapılan aktivitelerdendir. Kuzey Levant'ta özel olarak boynuzgil familyasına ait boynuzlar mezarlarda ve yapılar içinde başka işlevler ile kullanılmıştır. Bu bağlamda sığırların (öküzlerin) belki de siyasi bir kontrol altında olduğu düşünülmektedir (Orrelle, 2014, s. 62).

İnsan yaşamında düzene oturmuş ve artan tarımsal eylemler sonucu elde edilen ürünlerin nasıl depolandığı ve bu depolama alanlarının yapılarla olan bağlantısının anlaşılması gerekir. Ain Ghazal ve Sha'ar Hagolan gibi yerleşimlerde depolama alanlarının yapı içlerinde yer alması bu sistemin konutlara entegre edildiğini gösterir. Yine Sha'ar Hagolan'da harici depolama alanlarının tespit edilmesi, bu sistemin farklı şekillerde yansımasıdır. Yapıların hem içinde hem de dışında depolama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir (Kuijt, 2008, s. 308).

Genel olarak PN yontmataş endüstrisinin, yaşanan değişimle paralel olarak adaptasyonu söz konusudur. Yarmoukian kültüründe, düzensiz tek yönlü dilgiler üretilmiştir. Ok uçları çok küçük bir forma ulaşmıştır ve iki yüzeylerinde de düzelti yapılmıştır. Orak dilgilerinde tarımsal faaliyetlerle ilişkili olarak silika parlaklığı tespit edilmiştir. Silika

parlaklığı tarımsal faaliyetlerin yanı sıra hasır ve sepet yapabilmek için sazlıkların da kesilmesiyle ilgili olabilir (Rollefson, 2008a, s. 95).

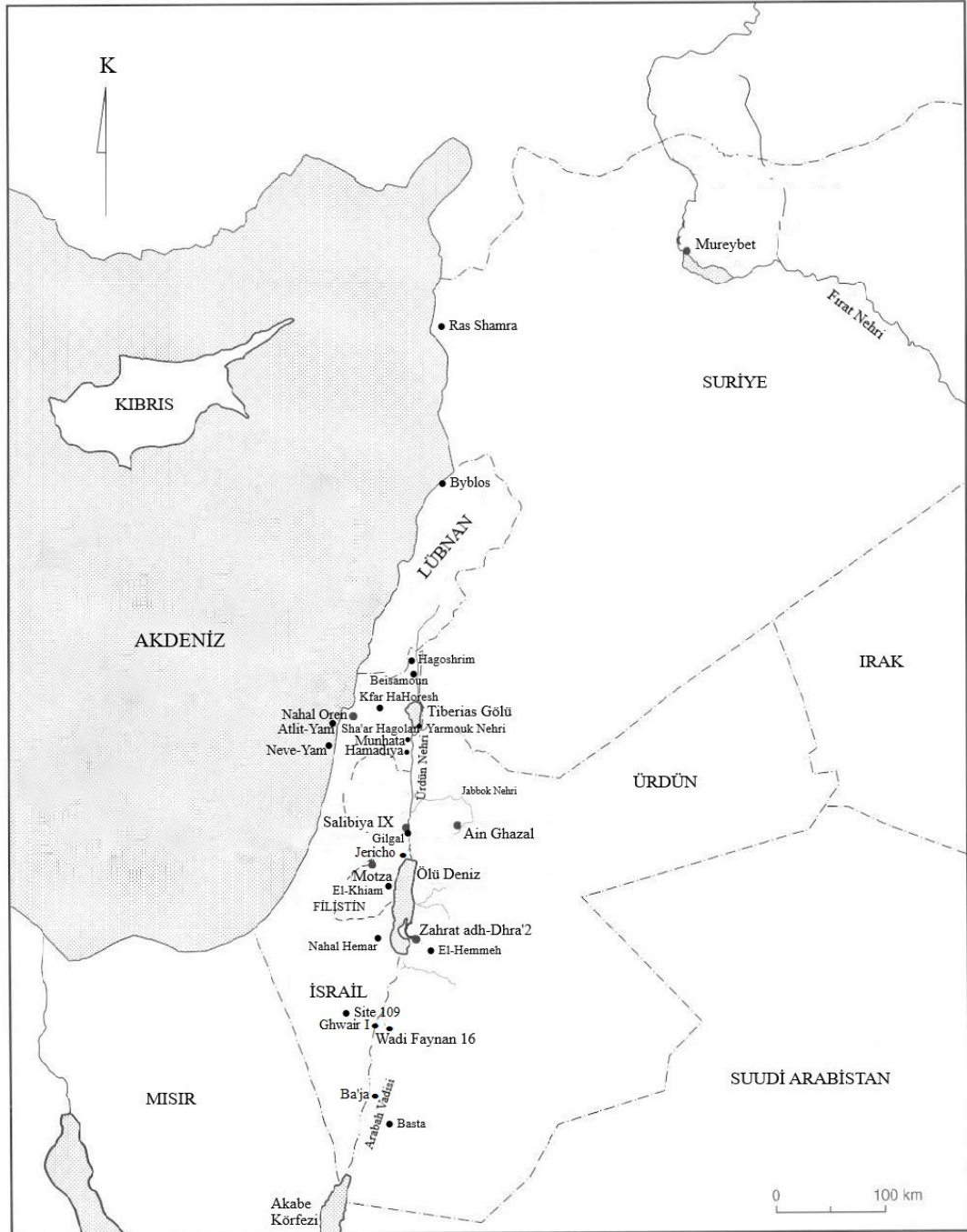
Çanak-Çömlekli Neolitik dönemin nasıl son bulduğu büyük bir soru işaretidir. Kalkolitik olarak tanımlanan süreçle olan bağlantısı tartışmalıdır. Neolitik Çağ'ın sonunda kültürler yerleşip böyle bir dönüşüme sebebiyet vermiş olabilir.

Figürinler, bu dönemde her yerleşimde tespit edilememiştir. Yarmoukian yerleşimlerinde figürinler oldukça yaygın iken Jericho IX ve Wadi Rabah yerleşimlerinde nadirdir. Süreç boyunca figürinlerin oranında görülen düşüş, Rollefson'un vurguladığı gibi Orta PPNB'den sonra başlayan uzun vadeli bir eğimin parçası olarak yorumlanmıştır. Ayrıca Yarmoukian figürinlerinin çokluğunu, bu kültür hakkında yapılmış kazıların fazlalığı olarak da değerlendirmiştir. Wadi Rabah yerleşimlerinde figürinlerin yokluğu, çanak-çömlek dekorasyonunda görülebilen belirsiz sembolizme kayma ile ilgili olabilir. Ayrıca, bedene yönelik değişen tutumları veya cinsiyet rollerindeki değişimi de yansıtabilir. Dekore edilmiş çanak-çömlek ve figürinler, farklı sembolik alanlarda rol oynamış olabilir. Bu çanak-çömlek, toplum düzeyinde ritüellerde kullanılmış materyaller olarak yorumlanmıştır (Gibbs ve Banning, 2013, s. 360-361). Çanak-çömlek üretiminin giderek yaygınlaşması ve dekorasyonuna yönelik harcanan çaba ile sembolik nesneler değişmiş ve figürinler bu anlamda toplum düzeyinde değer kaybetmiş olabilir.

PN boyunca tespit edilmiş 67 taş figürin, bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bunlardan bir tanesi Erken Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilmiş ve hayvan ya da silah olarak tanımlanan tartışmalı bir örnektir. Kalan 66 örnekten 60'ı Yarmoukian'a tarihlendirilirken, beş tanesi Wadi Rabah'a ve bir tanesi de Yarmoukian sonrasına tarihlendirilmiştir.

4. BÖLÜM

4.1. LEVANT BÖLGESİ'NDE TAŞ FİĞÜRİNLERİN ELE GEÇTİĞİ NEOLİTİK MERKEZLER

Harita 5: Taş Figürinlerin Ele Geçtiği Merkezler (Edwards ve diğ., 2004, s. 23, fig. 1)

Levant Bölgesi'nde taş figürinlerin tespit edildiği merkezler yoğun olarak günümüzün İsrail ve Ürdün topraklarını kapsayan coğrafyada ortaya çıkartılmıştır. İsrail başta olmak üzere Ürdün ve Suriye'de yer alan yerleşimlerden ele geçmiş figürinler, bu tez çalışması kapsamında incelenmiştir. Bölgede yaşanmış olan Neolitik süreç genel olarak değerlendirildiğinde, araştırmaların yoğun ve sistematik ilerlemesi, sürecin daha iyi anlaşılmasına neden olmuştur. Yapılan arkeolojik çalışmalarla birlikte elde edilen bulguların arasında yer alan taş figürinlerin saptandığı merkezlerin dağılımı Harita 5'te gösterilmiştir.

4.1.1. Ain Ghazal

Ain Ghazal, Ürdün'de, Amman'ın kuzey kesiminde, Wadi Zarqa'da yer alır. Yerleşim 1974 yılında Ürdün'ün başkenti Amman ile kuzeydeki Zarqa kentini birbirine bağlayan karayolu çalışmaları sırasında keşfedilmiştir (Simmons ve Rollefson, 1984, s. 387-388). Araştırmalar; 1982-1985 yılları arasında Gary O. Rollefson ve Alan H. Simmons tarafından, 1988-1989 yıllarında ise Zeidan Kafafi'nin katılımıyla yürütülmüştür (Kafafi ve diğ., 1993b, s. 225). 1993-1996 arasında ve 1998 yılında kazı çalışmaları G. O. Rollefson ve Z. Kafafi tarafından yapılmıştır (Rollefson, 2014, s. 313). Bu kazı çalışmaları ile yerleşimde Orta PPNB, Geç PPNB, PPNC ve Çanak-Çömlekli Neolitik dönemin Yarmoukian kültür tabakaları tespit edilmiştir (Rollefson ve Kafafi, 2013, s. 3). Bu çalışmada PPNC'ye tarihlendirilen bir adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.2. Atlit-Yam

Atlit-Yam, İsrail'de, Haifa'nın 10 km güneyinde, Kuzey Atlit Körfezi'nde deniz seviyesinin 8-12 m altında ve 300 ile 500 m açık denizde yer alır. Atlit-Yam, 1980'lerde ve 1990'larda keşfedilmiştir. İncelenen önemli batık alanlarından biridir. 1985-2000 yıllarında Ehud Galili başkanlığında, su altı kazı ekipmanları kullanılarak kazı ve araştırma çalışmaları yapılmıştır. Yerleşim PPNC'ye tarihlendirilmiştir (Galili ve diğ.,

2005, s. 1-2). Burada tespit edilen ve PPNC'ye tarihlendirilen 4 adet figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.3. Ba'ja

Ba'ja, Ürdün'de al-Amarin aşiretinin kontrolünde, Wadi Musa/Petra'nın yaklaşık 11 km kuzeyinde yer almaktadır. Yaklaşık 6 km güneyinde Bayqa yerleşimi bulunmaktadır. Yerleşim, 1983 yazının sonlarında, Naturhistorische Gesellschaft Nürnberg'den (Almanya) Manfred Lindner'in dağcılık ekip üyeleri tarafından keşfedilmiştir. Alandan topladıkları yontmataş örneklerini incelemesi amcasıyla H. G. Gebel'e getirmişler ve bu örnekler üzerinden yerleşim Geç PPNB dönemine tarihlendirilmiştir. Daha sonra, Gebel 1984 yılında yerleşimi ziyaret etmiş ve aynı yılda 3 sondaj çalışması gerçekleştirmiştir. Bu çalışmalar ile Ba'ja kesin olarak Geç PPNB'ye tarihlendirilmiştir (Bienert ve Gebel, 1998, s. 77-79). Yerleşimde Geç PPNB'ye tarihlendirilmiş bir adet fallus tespit edilmiştir.

4.1.4. Basta

Basta, Wadi Musa'nın yaklaşık 12 km güney-güneydoğusunda, ünlü Nabatean yerleşimi Petra (Ürdün) yakınlarında, güney Levant'ta yer almaktadır. Yerleşimde kazı çalışmaları 1986'da Hans Jörg Nissen ve Mujahed Muheisen yönetiminde Ürdün ve Alman bir ekip tarafından başlatılmıştır (Becker, 1991, s. 59-60). Araştırmalar 1992 yılında Hans Georg Gebel ve Nabil Qadi tarafından yürütülmüştür. Yerleşim Geç PPNB'ye tarihlendirilmektedir (Gebel ve diğ., 2004, s. 71-72). Yerleşimde Geç PPNB evresine tarihlendirilen 3 adet taş figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.5. Beisamoun

Beisamoun, Kuzey İsrail'deki Hula Vadisi'nde yer alan büyük bir Neolitik yerleşimdir. Güneyde Demir Çağı Yerleşimi Tell Mallaha ile Eynan'ın (Ain Mallaha) uzun ömürlü kaynağına yakın ve şimdi tükenmiş olan Hula Gölü'nün eski bataklığının batısında yer

almaktadır. Yerleşim, 1955 yılında balık havuzu yapımı sırasında A. Assaf tarafından keşfedilmiştir. Bu yapay havuzlar temizlik için düzenli olarak tahliye edildiğinden, M. Assaf ve M. Lechevallier'ın yönettiği bir ekip aynı zamanda Natufian yerleşimi olan Einan'da çalışan J. Perrot ile bölgeyi incelemiştir ve 1965, 1969 ve 1971 yıllarında balık havuzunda birkaç sondaj çalışması yapılmıştır. 1972 yılında PPNB evresine tarihlendirilen büyük sıvalı zemin açığa çıkarılmış ve kısa süreli kazı çalışması yapılmıştır. 2007 yılında da D. Rosenberg ve I. Groman-Yaroslavski tarafından iki ayrı kurtarma kazısı yapılmıştır. Bu çalışmalardan sonra 2007-2012 yılları arasında Fanny Bocquentin ve Hamoudi Khalaily başkanlığında 6 sezon kazı çalışması gerçekleştirilmiştir. Söz konusu tüm çalışmalar ile yerleşimde Orta PPNB, Son PPNB/PPNC ve PN dönemleri tespit edilmiştir (Bocquentin ve diğ., 2014, s. 5-6). PPNC'ye tarihlendirilen bir adet, Erken PN'ye tarihlenen bir adet olmak üzere toplam 2 adet taş figürin, bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.6. Byblos

Byblos, Beyrut'un 40 km kuzeyinde, deniz kenarında yer almaktadır. Yerleşimde ilk kazı çalışmaları 1921-1924 yılları arasında M. Pierre Montet tarafından yapılmıştır. 1925 yılından itibaren ise çalışmalar Maurice Dunand tarafından 1970'li yıllara kadar sürdürülmüştür (Saghieh, 1975, s. 24). Yerleşimde 3 Neolitik evre tanımlanmıştır: Eski Neolitik "*néolithique ancien*", Orta Neolitik "*néolithique moyen*" ve Geç Neolitik "*néolithique récent*". Tartışmalı olan bu ayrıma göre Yarmoukian, Byblos'un Eski Neolitik evresinin sonuna ve Orta Neolitik'e tarihlendirilebilmektedir (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 331-332). Yerleşimde, Çanak-Çömlekli Neolitik dönem Yarmoukian kültürüne tarihlendirilen 9 adet çakıl taşı figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.7. El-Hemmeh

Hemmeh, Ürdün'ün Wadi el-Hasa bölgesinde yer alan orta büyüklükte Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik döneme tarihlendirilen bir köydür. Yerleşim yaklaşık 2 hektar

büyükliğünde ve Jebel ed-Dahkir'in volkanik dolgusu altında yer alan küçük bir vadi kenarında yer almaktadır (Makarewicz ve diğ., 2006a, s. 184). El-Hemmeh'te kazı çalışmaları Cheryl Makarewicz tarafından ilk olarak 2004 yılında yapılmıştır. 2005-2007 yıllarında devam eden kazıların ardından 2010-2011 yıllarında tekrar kazı çalışması başlatılmıştır. Çalışmalar sonucu PPNA, Geç PPNB ve PPNC evreleri tespit edilmiştir (White, 2013, s. 57-58). Geç PPNB evresine tarihlendirilen bir adet taş figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.8. El Khiam

El Khiam, Wadi Khareintun'un sağ kıyısında, eğimli bir terasta yer almaktadır. Judean Çölü'nde, Beytüllahim'in 12 km güneydoğusunda, deniz seviyesinden 435 m yukarıda yer almaktadır. Yerleşimde kazılar sırasıyla; 1933'te R. Neuville, 1949'da J. Perrot ve 1962 yılında J. Gonzalez Echegaray tarafından yürütülmüştür (Echegaray, 1963, s. 94-95). Yapılan çalışmalar sonucunda yerleşimde tespit edilen PPNA kültürü Khiamian'a tarihlendirilen bir adet taş figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.9. Ghwair I

Ghwair I, Ürdün'ün güneyinde, Amman'ın 200 km güneybatısında ve Akabe'nin kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşim, Ghwair Vadisi ile Feinan Vadisi'nin kesiştiği yere yakın, alçak bir tepe üzerinde bulunur. 1.2 hektar büyüklüğünde olan yerleşim, ilk olarak 1993 yılında M. Najjar tarafından araştırılmış ve PPNB'ye tarihlendirilmiştir. Daha sonra A. H. Simmons ve M. Najjar tarafından 1996 yılında araştırmalar tekrar başlatılarak 1997 ve 1998 yıllarında olmak üzere toplam 3 sezon kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Yerleşim, Orta PPNB ve Geç PPNB dönemlerine tarihlendirilmiştir (Simmons ve Najjar, 2006, s. 79-80). Burada PPNB dönemine tarihlendirilmiş bir adet taş fallus bulunmaktadır.

4.1.10. Gilgal

Gilgal yerleşimleri, İsrail’de Aşağı Ürdün Vadisi’nde yer alan Jericho’nun yaklaşık 15 km kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşimler, Salibiya havzasının doğu sınırını oluşturan yüksek ve ince uzun sırtın üzerinde yan yana konumlanmaktadır (Horwitz ve diğ., 2010, s. 264). Yaklaşık on dönüme yayılan iskân, çakmaktaşı yükseltiden Lisan platosuna kadar uzanmaktadır ve Gilgal I-IV olarak adlandırılmıştır (Noy ve diğ., 1980, s. 63). Gilgal kompleksi 1973 yılında yapılan bir ön araştırmanın ardından, 1974’ten 1994’e kadar birkaç sezonluk kesintiyle Tamar Noy tarafından kazılmıştır. Bu araştırmalar ile Gilgal II Geç Natufian, Gilgal I, III ve IV PPNA dönemlerine tarihlendirilmiştir (Bar-Yosef ve diğ., 2010, s. 7). Gilgal’de bir adet, Gilgal I’de 3 adet, Gilgal II’de bir adet ve Gilgal III’de bir adet olmak üzere PPNA’ya tarihlendirilen 6 adet taş figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.11. Hagoshrim

Hagoshrim, Kibbutz Hagoshrim yakınlarında, Kuzey İsrail’deki Hula Havzası’nın kuzey sınırında yer almaktadır. Yerleşim, 1950’lerdeki drenajdan önce eski Hula bataklıklarının 20 m yüksekliğinde olan traverten çıkıntının üzerindedir ve yaklaşık olarak 8 hektardır. Hagoshrim 1970’li yılların sonlarında Tamar Noy tarafından kazılmıştır. 1996-1997 yıllarında, Qiryat Shmone’dan Hermon Dağı’na ve Golan Tepelerine giden yolun yeniden yapılması sebebiyle, Nimrod Getzov tarafından kurtarma kazıları yapılmıştır (Rosenberg ve Getzov, 2006, s. 117). Yapılan kazı çalışmaları ile yerleşimde 6 seviye tespit edilmiştir. PPNC, PNB (Jericho IX ve Wadi Rabah) ve Geç Kalkolitik/Erken Kalkolitik şeklinde stratigrafik bir dizilim açıklanmıştır (Haber ve Dayan 2004, 1589). Yerleşimde Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen 4 adet taş figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.12. Hamadiya

Hamadiya (Khirbet esh-Soda), İsrail’de, merkezi Ürdün Vadisi’nin bir parçası olan Beth Shean Vadisi’nde yer almaktadır. Kibbutz Hamadiya’ya yakın olan yerleşim, Neolitik’e

tarikhlendirilen Munhata'nın 10 km güneyindedir. Ürdün Nehri ile birleştiği noktadan uzak olmayan Nahal Harod nehir yatağına yakın bir noktadadır ve deniz seviyesinden 200 m aşağıdadır. Hamadiya, ilk olarak 1945 yılında Beth Shean Vadisi'nde arkeolojik araştırmalar yapan Nehemiah Tzori tarafından keşfedilmiş ve raporunda 20 numara ile "el-Khirbet es-Soda" olarak belirtilmiştir. Burada topladığı malzemenin Sha'ar Hagolan malzemesi ile benzemesinden dolayı yerleşim Çanak-Çömlekli Neolitik dönemin Yarmoukian kültürüne tarihlendirilmiştir. Daha sonra 1960'lı yıllarda Perrot'un Munhata'da yapmış olduğu kazılar nedeniyle Jacob Kaplan bu yerleşimle ilgilenmeye başlamıştır. Kaplan, 1964'te Kibbutz Hamadiya yakınındaki Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen yerleşimde kazı yapmıştır. Kaplan'ın "Hamadiya" olarak isimlendirdiği yerleşim ile Tzori'nin 20 numaralı siti aynıdır. Tzori'nin "Hamadiya" olarak isimlendirdiği ve Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik döneme tarihlendiği 21 numaralı yerleşim 20 numaralı yerleşimin 600 m. batısındadır. Farklı araştırmacılar tarafından yapılan bu açıklamalar karışıklığa neden olmuştur. Bu yüzden Hamadiya için iki farklı dönem ve iki farklı lokalizasyon durumu vardır. Kaplan'ın kazı yaptığı yerin lokasyonu, süre gelen yıllarda kapanmış olduğu için kesin olarak bilinmemektedir (Garfinkel ve diğ., 2017, s. 455-456). Yarmoukian'a tarihlendirilen 3 adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.13. Jericho

Jericho, Ürdün Rift'inin (yarığının) batı ucunu oluşturan dağların eteklerinde yer alan oval biçimli bir höyüktür. Yerleşim, Ürdün Vadisi'nin düz yamacında, verimli ve bol su kaynağının olduğu bir alanda yer almaktadır (Kenyon, 1954, s. 103). Günümüzde Tell es-Sultan olarak bilinen yerleşim İncil'deki Jericho ile özdeşleştirildiği için Eriha/Jericho olarak tanınmaktadır. Yerleşimde 1873 yılında C. Warren tarafından ilk çalışmalar yapılmıştır. Sonrasında 1907-1909 yılları arasında Alman E. Sellin ve C. Watzinger kazı çalışmalarını gerçekleştirmiştir. Bir süre kazılmayan yerleşimde 1930-1936 yılları arasında J. Garstang ve son olarak 1952-1958 arasında da K. Kenyon tarafından çalışmalar yapılmıştır (Bar-Yosef, 1986, s. 157). Çalışmalar sonrasında yerleşimde sırasıyla Natufian, PPNA, PPNB, PN, Kalkolitik Çağ, Tunç Çağı ve Demir

Çağı tabakaları tespit edilmiştir (Kenyon, 1967). Yerleşimde PPNA dönemine tarihlendirilen iki adet taş fallus tespit edilmiştir.

4.1.14. Kfar HaHoresh

Kfar HaHoresh, İsrail’de, deniz seviyesinden 570 m yüksekliğe ulaşan aşağı Celile’de yer alan Nazareth Tepelerinin batı tarafında bulunmaktadır. Yerleşim deniz seviyesinden 375 m yükseklikte, Jezreel Vadisi’ne çıkan küçük bir vadinin en başında kuzeye bakan kesiminde yer almaktadır (Goring-Morris, 2005, s. 92). Yerleşim, 1990 yılında yapılan ağaçlandırma çalışmaları ile tespit edilmiştir. 1991 yılında Nigel Goring-Morris tarafından kazı çalışmaları başlatılmıştır (Goring-Morris, 1991, s. 77). Erken, Orta ve Geç olmak üzere PPNB’nin 3 alt evresi yerleşimin stratigrafisini oluşturmaktadır (Barzilai ve Goring-Morris, 2010, s. 8). Kazı çalışmaları hala devam etmekte olan yerleşimde tespit edilen ve PPNB’ye tarihlendirilen bir adet taş figürin (fallus) bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.15. Motza

Motza, Kudüs’ün 5 km batısında, Nahal Soreq’in batı yakasında, Judean ve Samarian tepelerinin 600 m batısındadır. Yerleşim 1920’lerde keşfedilmiş ve yüzeyden Neolitik Çağ malzemesi toplanmıştır. 1960’lı yıllarda Ofer Bar-Yosef ve arkadaşları tarafından araştırmalar yürütülmüş ve yine Neolitik buluntular ele geçse de Neolitik Çağ yerleşim tabakası saptanamamıştır. 1990’ların başında De Groot ve Greenhut tarafından yürütülen kazılarla, yerleşimin Demir Çağı açığa çıkarılmıştır. Motza’ya ait ilk *in-situ* Neolitik buluntu 2000 yılında yapılan kazılarla açığa çıkarılmıştır. 2002-2003 yıllarında Hamoudi Khalaily yönetiminde kazı çalışmaları yürütülmüştür (Khalaily ve diğ., 2007a, s. 6-7). Motza’da yapılan araştırmalar sonucunda yerleşimde; Demir Çağı, Orta Tunç dönemi, Erken Tunç dönemi, Çanak-Çömlekli Neolitik dönem (Jericho IX), Orta PPNB ve Erken PPNB dönemleri saptanmıştır (Khalaily ve diğ., 2007b, s. 4-5). Yerleşimde tespit edilen Erken PPNB’ye tarihlendirilen 3 adet figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.16. Munhata

Munhata, İsrail’de Celile Denizi’nin yaklaşık 15 km güneyinde, Ürdün Vadisi’nin merkezinde yer almaktadır. Yerleşim, Beth She’an Vadisi’nin araştırılması sırasında N. Zori tarafından keşfedilmiştir. Zori, burada sondaj niteliğinde küçük çaplı bir kazı çalışması yapmıştır ancak yayını yapılmamıştır. Daha sonra, 1962-1967 yılları arasında İsrail’deki Fransız Arkeoloji Heyeti adına J. Perrot tarafından 6 sezon büyük ölçekli kazılar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda yerleşimde; PPNB, PN (Sha’ar Hagolan tabakası (2b) ve Wadi Rabah (2a) kültür tabakası) ve Erken Tunç dönemi IA tabakaları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra yerleşimde bir miktar Orta Tunç dönemi IIA ve B’ye tarihlendirilen mezarlar ile Roma-Bizans dönemi çömlek parçalarına rastlanmıştır (Garfinkel, 1995, s. 11-12). PPNB evresine tarihlendirilen 2 adet ve Sha’ar Hagolan tabakası olarak tanımlanan PN dönemine ait 13 adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.17. Nahal Hemar

Nahal Hemar Mağarası, İsrail’de, kuzey Negev’in tepe ülkesinin ve Judean Dağları’nın kesişme noktasında, Ölü Deniz’in güney ucunun yaklaşık 20 km batısında yer almaktadır. Mağaranın adı, ağız kısmına yakın bir noktada biriken asfalttan (hemar) gelmektedir (Arensburg ve Herskovitz, 1989, s. 115). 8x4 m boyutlarında karstik bir mağara olan Nahal Hemar, deniz seviyesinden 250 m yukarıda yer almaktadır. Mağaraya ilk müdahale, girişe en yakın kısımda, 1960’lı yıllarda Bedouin tarafından yapılan yağma niteliğindeki girişimdir. 1983 yılında David Alon mağaranın batı duvarı boyunca test niteliğinde kazı yapmıştır, akabinde aynı yıl Ofer Bar-Yosef’in katılımıyla ortak bir kazı çalışması yapılmıştır. Kazı çalışmaları ile PPNB’ye tarihlendirilmiştir (Solazzo ve diğ., 2016, s. 2). Burada PPNB’ye tarihlendirilen bir adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.18. Nahal Oren

Nahal Oren, Akdeniz iklim bölgesi içinde, İsrail'deki Karmel Dağı'nın batı kıyı eteklerinde yer almaktadır. Yerleşim, Akdeniz'e akan mevsimsel bir su kaynağı ile Nahal Oren'in (Wadi Fallah) kuzey kıyısında yer alan yaklaşık 21x18 m ölçülerinde olan dik-eğimli teras ve mağaradan oluşmaktadır. Mağara ilk olarak 1940'larda M. Stekelis tarafından kazılmış, daha sonra terasta iki büyük kazı çalışması yapılmıştır. İlk kazı serisi, M. Stekelis ve E. Yeivin başkanlığında sonra M. Stekelis ve T. Yizraely Noy tarafından 1954-1957 ve 1959-1960 yıllarında toplam 6 sezon olmak üzere yoğun olarak mağara ağzının aşağısındaki terasta yürütülmüştür. Bu çalışmalarla, yerleşimde Üst Paleolitik dönemden (Atlitian denilen) Kebarian, Natufian ve Neolitik Çağ'ın PPNA ve PPNB evrelerini içeren uzun bir arkeolojik dizin tespit edilmiştir. İkinci kazı serisi, 1969-1971 yıllarında T. Noy, E. Higgs ve A. Legge (sırasıyla Kudüs İbrani Üniversitesi, İsrail Müzesi ve Cambridge Üniversitesi) tarafından ortaklaşa yürütülmüş ve önceki çalışma sonucuna benzer bir arkeolojik dizilim tespit edilmiştir (Grosman ve diğ., 2005, s. 6). PPNA evresine tarihlendirilen 2 adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.19. Neve-Yam

Neve-Yam, İsrail'de, deniz seviyesinden 5-0 m derinlikte, kıyı şerisi ile batık *kurkar* (aeolian kum taşı) sırt arasında yer almaktadır. Arkeolojik kalıntılar, geç Pleistosen'de oluşmuş kıyı *kurkar* sırtları arasında oluşan karasal kökenli sert kilin üst tabakasında yer almaktadır. Yerleşimin üstü genellikle 1-2 m'lik kum tabakasıyla kaplıdır. Alanın doğu kısmı ilk olarak 1960'ların sonlarında bir deniz fırtınasından sonra ortaya çıkmış ve 1968'de yerleşimde kurtarma kazısı yapılmıştır. Daha sonra 1983-1995 yılları arasında ve 2005 yılında batık alanda büyük ölçekli kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Su altı kazı çalışmaları Ehud Galili başkanlığında yürütülmüştür. Yerleşim, Çanak-Çömlekli Neolitik dönemin Wadi Rabah kültürüne tarihlendirilmiştir (Galili ve diğ., 2016, s. 132-133). Yerleşimde Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen bir adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.20. Ras Shamra

Ras Shamra, Lazkiye'nin 12 km kuzeyinde, Suriye sınırları içinde ve Akdeniz sahiline yaklaşık 1 km uzakta yer alır. Yerleşim aynı zamanda MÖ 2. binyılda Kenan Krallığı'nın başkentliğini yapmış olan Ugarit antik kentinin kalıntılarıyla kaplıdır ve Ugarit olarak da bilinmektedir. 1929 yılında, köylüler tarafından tesadüfen bulunan mezarlardan dolayı Rene Dussaud ve Claude F. A. Schaeffer tarafından ilk kazı çalışmaları yapılmıştır. 1939 yılına devam eden kazılar savaş sebebiyle durmuştur, ardından 1948 yılında yeniden başlatılmıştır. 1972 ve 1973 yıllarında H. De Contenson tarafından yapılan kazılara 1975 ve 1976 yıllarında J. Margueron başkanlık etmiştir. Son olarak 1978'de Marguerite Yon tarafından başlatılan kazılar 2000'de sonlandırılmıştır. Kazı çalışmaları neticesinde yerleşimde, Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem, Çanak-Çömlekli Neolitik dönem, Halaf, Ubeyd, Tunç Çağı, Pers dönemi ve Roma dönemi tespit edilmiştir (Yon, 2006, s. 7-8/24). Burada PPNB'ye tarihlendirilen bir adet ve Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen bir adet figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.21. Salibiya IX

Salibiya IX, İsrail'de, Salibiya Havzası'nda yer almaktadır. Bu havza, Jericho'nun yaklaşık 10 km kuzeyindedir (Darmon, 1984, s. 106). Aşağı Ürdün Vadisi'ndeki Salibiya Havzası'nın doğu kenarında yer alan yerleşimlerden biri olan Salibiya IX'da 1979 yılında Ofer Bar-Yosef tarafından sınırlı, sondaj niteliğinde kazı çalışmaları yapılmıştır ve yerleşim PPNA evresini temsil eden kültürlerden biri olan Khiamian'a tarihlendirilmiştir (Gopher, 1994, s. 129-130). Yerleşimde, PPNA Khiamian kültürüne tarihlendirilmiş 1 adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.22. Sha'ar Hagolan

Sha'ar Hagolan, İsrail'de, deniz seviyesinden yaklaşık 200 m yükseklikte, Celile Denizi'nin yaklaşık 1,5 km güneyinde ve Ürdün Vadisi merkezinin doğu kesiminde yer almaktadır. Yarmuk Nehri'nin kuzeybatısında olan bu yerleşim yaklaşık 20 hektar

büyükölüğündedir. Yerleşim, 1940'ların başında Kibbutz üyeleri tarafından yapılan balık havuzu inşası sırasında tespit edilmiştir. Burada kazı çalışmaları 1948-1952 yılları arasında Moshe Stekelis tarafından yürütölmüştür. 37 yıl sonra kazı çalışmalarına Yosef Garfinkel tarafından devam edilmiştir. Araştırmalar, 1989-1990 ve 1996-2004 yılları arasında toplam 11 sezon olmak üzere yapılmıştır (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 4-6). Yürütölen kazı çalışmaları ile Orta Tunç I (Erken Tunç IV) tabakası altında Çanak-Çömlekle Neolitik dönemin Yarmoukian költür tabakası tespit edilmiştir. Orta Tunç dönemi ile ilgili kazılar 1970'lerin sonunda E. Eisenberg tarafından yürütölmüştür (Garfinkel, 1993, s. 116). Ayrıca 2002 ve 2003 sezonunda yapılan sondaj niteliğindeki kazılar, yerleşimde Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem C'nin varlığını göstermiştir (Garfinkel ve Ben-Shlomo, 2009, s. 12). Yerleşimde Yarmoukian karakteristiğı olan 119 çakıl taşı figürinden 32 tanesi ve bunların yanı sıra farklı olarak işlenmiş 3 adet figürinin de araştırmalara dâhil edilmesi sonucunda, toplam 35 taş figürin bu çalışma kapsamında değeriendirilmiştir.

4.1.23. Site 109

Site 109, İsrail'de Nahal Lavan ve Nahal Ruth arasında, Nahal Nizzana'ya yakın bir noktada yer alır ve birkaç dönümü kapsamaktadır. Yerleşim, 1973 yılının Aralık ayında F. Burian ve E. Friedmann tarafından yapılan yüzey araştırması ile keşfedilmiş ve yontma taş bulgularına göre PPNB olarak tarihlendirilmiştir (Burian ve Friedman, 1988, s. 95). Yerleşimde PPNB evresine tarihlendirilen çakmaktaşıdan yapılmış 2 adet figürin çalışma kapsamında değeriendirilmiştir.

4.1.24. Tell Mureybet

Tell Mureybet, Kuzey Suriye'de modern Halep kentinin batısında, Fırat Nehri'nin sol kıyısında yer alır. Yerleşim bugün Tabqa Barajı suları altındadır. 75 m çapında, 6 m yüksekliğinde olan höyük ilk kez 1964 yılında Maurits Van Loon tarafından yapılan sistematik araştırmalarla tespit edilmiştir. Daha sonra 1971-1974 yılları arasında Jacques Cauvin tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar

sonucunda yerleşimde Geç Natufian, Khiamian, Mureybetian (PPNA) ve PPNB olmak üzere 4 aşama tespit edilmiştir (Chamel ve diğ., 2017, s. 26). Yerleşimde PPNA evresine tarihlendirilen 4 adet taş figürin bu çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

4.1.25. Wadi Faynan 16

Wadi Faynan 16, Ürdün'de bulunan Wadi Faynan'da iki bitişik tepecik üzerinde ve Ürdün yaylalarının önemli eğimli yüzeyinde yer almaktadır. PPNB yerleşimi olan Ghuwayr 1'e yaklaşık 500 m ve Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlenen Tell Wadi Feinan yerleşimine 2 km uzaklıktadır. 1996 yılında yüzey araştırması yapılan yerleşim, 1997-2003 yılları arasında Bill Finlayson ve Steven Mithen tarafından kazılmıştır ve PPNA evresine tarihlendirilmiştir (Mithen ve diğ., 2011, s. 352). Wadi Faynan 16'da PPNA evresine tarihlendirilen 3 adet taş figürin bu çalışmada değerlendirilmiştir.

4.1.26. Zahrat adh-Dhra'2

Zahrat adh-Dhra'2, batıya doğru Ghor al-Mazra'a kenti ve Lisan Yarımadası ile doğuya doğru yaklaşık 2 km mesafedeki Ürdün Vadisi sınırı arasında yer almaktadır. Yerleşim, Dhra' belediyesinin hinterlandını temsil etmektedir (Edwards ve diğ., 2002, s. 2). Arkeolojik alanda 1999, 2001 ve 2002 yıllarında olmak üzere, toplam 3 sezon yapılan kazı çalışmaları Phillip Edwards tarafından yürütülmüştür. Yerleşim PPNA'ya tarihlendirilmiştir (Edwards ve House, 2007, s. 1-3). Burada tespit edilmiş ve PPNA'ya tarihlendirilen 1 adet taş figürin çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

5. BÖLÜM

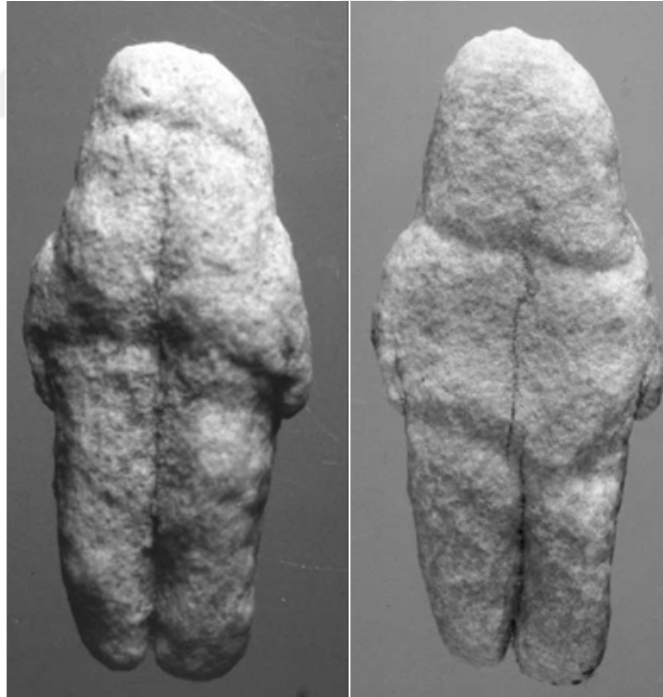
5.1. NEOLİTİK ÇAĞ TAŞ FİGÜRİNLERİ

Tarih öncesi toplumların yaşamları hakkında bilgi sahibi olabilmek prehistorik dönemde yazılı kaynakların olmayışından dolayı arkeolojik kazılardan elde edilen verilerle sağlanmaktadır. Yaşamlarını nasıl sürdükleri, günlük aktiviteleri içinde neler olduğu, komşu ve çevre yerleşimlerle olan temasları ve en önemlisi de soyut dünyaya olan bakış açıları ve davranış biçimleri cevap aranan sorulardan bazılarıdır. Bu sorular içinde en karmaşık olanı soyut dünyanın prehistorik toplumlarda nasıl şekillendiğidir. Bununla ilgili ölü gömme adetleri, mimari ve birtakım küçük buluntular fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Soyut dünyayı nasıl algıladıklarına dair sembolik davranışları anlayabilmek oldukça önemlidir. Bunun ne zaman başladığı ve bu bağlamda karşımıza çıkan arkeolojik bulguların doğru tespit edilebilmesi, söz konusu sembolik yaklaşımı açıklayıcı niteliktedir. Bu anlamda genellikle figürinlerin sembolik dünyanın bir parçası olduğu kabul gören bir görüştür.

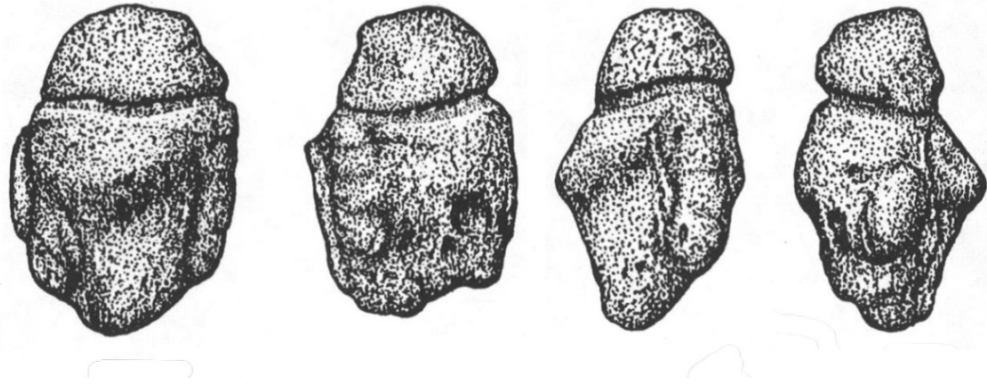
Sembol olarak tanımlanan şey, günlük yaşamda aşına olabilecek, ancak geleneksel ve açık anlamının yanı sıra belirli çağrışımlara sahip olan bir terim, bir isim veya resimdir. Belirsiz, bilinmeyen veya gizlenmiş bir şeyi ima etmektedir (Jung, 1964, s. 20). Sembol, ima edilmek isteneni yansıtan bir aracı ile aktarılabilir. Soyut bir kavram olduğu için somutlaştırılması bir nesne aracılığı ile sağlanabilir. Yoğun olarak inanç dünyasının bir parçası olarak hizmet ettiği düşünülen figürinler, bu tanımlama ışığında sembolik sistemin “sembol nesnesi” şeklinde yorumlanabilir.

İnsana dair bu soyut düşünce ile ilgili çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunlar arasında en dikkat çekici olan J. Cauvin’in (Cauvin, 2000) bahsetmiş olduğu “Semboller Devrimi”dir. Söz konusu devrimin Neolitik Çağ’da gerçekleştiğini belirtse de kuşkusuz bundan öncesini göz ardı etmemek gereklidir. Çünkü insanın kültürel birikimi, en az kendi zaman yolculuğu kadar uzundur. Bu nedenle Neolitik öncesinde insanların soyut dünyaya olan yaklaşımlarını ifade ettiği düşünülen bazı pratiklere değinmek gerekmektedir.

Sistematiik sembolik davranış, insan toplulukları içinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür faaliyetlerin kesin olarak ne zaman ortaya çıktığı belirlenemese de *Homo sapiens*'in ortaya çıkışıyla yaygınlaştığı konusunda genel olarak fikir birliği vardır. Üst Paleolitik dönem örnekleri ve daha önceki dönemlere ait örnekler düşünüldüğünde, bir yerde daha erken başlarken başka bir yerde daha geç tarihlerde karşımıza çıkabilmektedir (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2002, s. 67-69). Sembolik davranışların erken bulguları tekil örneklerle dahi olsa da Alt Paleolitik döneme kadar götürülebilmektedir. Fas'ta ele geçirilen Tan-Tan figürini (Bedranik, 2003) ve İsrail'de Golan Tepelerinde tespit edilen Berekhat Ram figürini (Goren-Inbar, 1986) Acheulian'e tarihlendirilen, bilinen öncül örnekler arasındadır (Şekil 1 ve 2). Başka bir durum ise Orta Paleolitik dönemde Neandertallerin ölülerini gömme uygulamalarıdır. Bu uygulama, daha sonraki zaman dilimlerinde farklı geleneklerle karşımıza çıkmaya devam etmiştir (Barnard, 2016, s. 41-42).

Şekil 1: Tan-Tan figürini (Bedranik, 2003, s. 407, fig. 2-3)

Şekil 2: Berekhat Ram figürini (Goren-Inbar, 1986, s. 9, fig. 2)

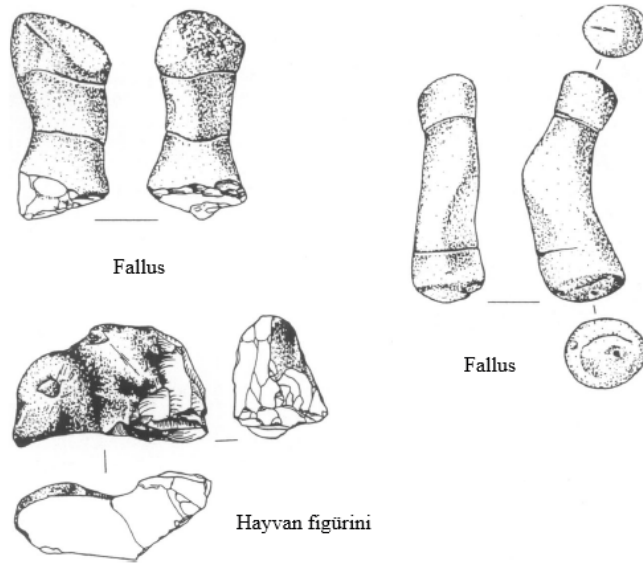
Paleolitik Çağ'da gözlemlenebilen sembolik dünyanın en önemli sayılabilecek anlatıları mağaralarda görülebilmektedir. Bu çağda genellikle mağaralarda yaşayan insanlar birtakım duvar resimleriyle kendilerine dair önemli ipuçları bırakmışlardır. Yapılan resimler girişlerden oldukça uzakta yer almakta ve bu tür mağaraların tapınım alanı olduğu düşüncesi hâkim bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu mağaralara ve resimlerin olduğu alanlara ulaşmak için harcanan çaba ve çekilen zorluk, kutsal ve esrarlı niteliklerini güçlendirmektedir. Niaux, Trois Frères, Cabrerets ve Lascaux gibi mağaralar bu durumu yansıtan birkaç örnek arasında yer almaktadır (Eliade, 2015a, s. 29-30). Bu mağaralarda duvarları süsleyen insan ve hayvan odaklı sahneler vardır. Genellikle insana göre çok iri boyutta gösterilen hayvan betimleri olasılıkla insanın gücünü yansıtmaktadır. İnsanların hayvanlara karşı hâkimiyet gösterileri gibi duran bu resimler, çağın geçim stratejisi olan avcılıkla güçlü bir şekilde ilişkilidir. Bu durum, insanların sembolik dünyalarını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Epi-Paleolitik dönemin avcı-toplayıcı grupları ve bunlara göre daha fazla yerleşik olan Neolitik toplumlar arasında sembolik dünya açısından süreklilik söz konusudur. Her ne kadar bu, Neolitik Çağ'da ciddi bir şekilde artmış olsa da her şey yenilikçi bir anlayışın aksine geçmişin izlerini yansıtmaktadır. Ölü gömme gelenekleri arasında kafatasını çıkarma olayı yani kafatası kültü Natufian'da ilk kez görülürken Neolitik Çağ'da daha detaylandırılarak uygulanmaya devam etmiştir. Benzer durum taş maskelerin kullanımı, figürin üretimi, toplanma alanları olarak tanımlanan mekânların mimari özellikleri gibi örneklerle ifade edilebilir. Epi-Paleolitik dönemde sembolik uygulamalar muhtemelen serbest ve esnek çerçeveler içinde gerçekleştirilmiştir. Bu tür kült ve ritüel davranışlar, PPNA ve özellikle PPNB sırasında toplumların siyasi, sosyal ve ekonomik

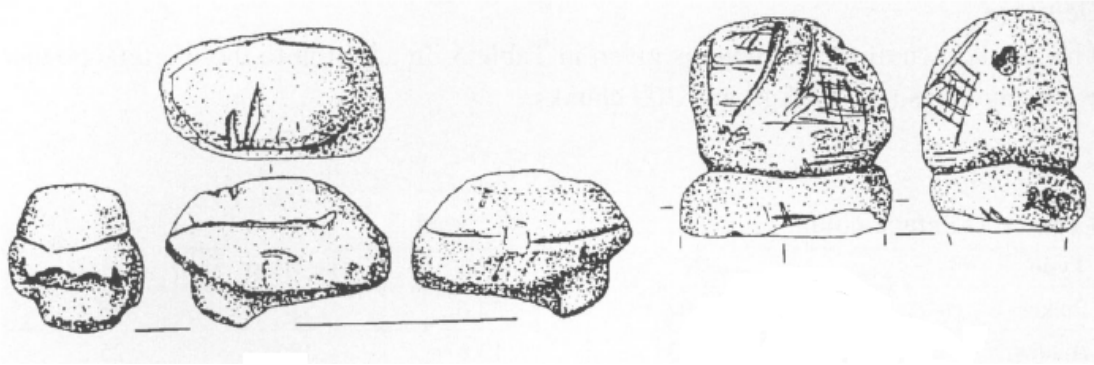
yapılarındaki değişimlerle yoğunlaşmış olabilir. Yeni uygulamalar olsa da, eskilerden vazgeçilmemiş ve bunlar eklenen değişiklikler ve belki yeni anlamları ile aşılanmıştır (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2002, s. 69-71).

Kökeni insanlık tarihi kadar uzun olan soyut dünyaya dair düşüncelerin ifade edilmesi, daha geniş şekliyle ritüel, din ve inanç olguları insan toplumunda merkezi konumdadır. Ölü gömme geleneklerinde, mağara resimlerinde, mimaride bu düşüncelere dair bulgular söz konusudur. Öte yandan, deniz kabuğu boncuklar, estetik biçimde işlenmiş taşlar ve çeşitli hammaddelerden üretilmiş figürinler gibi fiziksel kalıntılar, simgesel düşüncenin belirtilerindendir (Barnard, 2016, s. 71).

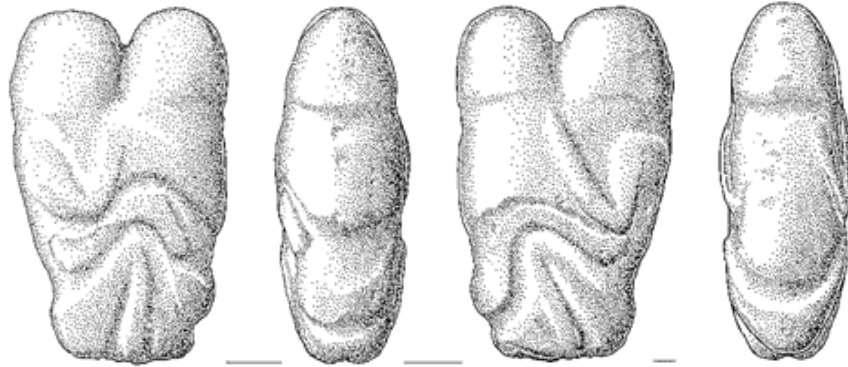
Tarih öncesinin inanç dünyasına ışık tutan figürinlerin üretimi farklılıklar ve benzerlikleriyle her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Paleolitik Çağ'da "Venüs"ler olarak bilinen insan figürinleri bazı değişikliklerle Neolitik Çağ'da yüksek oranda üreilmeye devam etmiştir. Tarih olarak iki çağ arasına yerleştirilen Epi-Paleolitik dönemde de Levant Bölgesi'nde figürinlerin var olduğu çeşitli örneklerle bilinmektedir. Natufian'a tarihlendirilen İsrail'de el-Wad Mağarası'ndan ele geçirilen taştan yapılmış iki fallus ve bir adet hayvan olduğu düşünülen figürin (Bednarik, 1994, s. 355) ele geçirilmiştir (Şekil 3). Yine İsrailde Nahal Ein Gev II yerleşiminde Geç Epi-Paleolitik döneme tarihlendirilen kireçtaşından iki figürin (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 2000, s. 67) tespit edilmiştir (Şekil 4). Epi-Paleolitik dönemin belki de en ilginç ve ünik örneği Ain Sakhri figürinidir (Şekil 5). Natufian'a tarihlendirilen figürin bir çiftin cinsel birleşimini ifade etmektedir. Yüz yüze birbirine sarılır pozisyonda iki insan genel hatlarıyla gösterilmiştir. Bu figürinin manevi kavramları sembolize ettiği düşünülmektedir. Etnografik ve psikanalitik araştırmalar göre cinsellik doğaya karşı onu kontrol edebilmek için bir tür anlaşma aracı olarak görülmektedir. Figürinin sembolik anlamı sosyal ve ekonomik bağlamların arkasında gizlidir. Doğurganlık ve bereketle ilişkilendirilen figürin, dönemin avcı-toplayıcı geçim stratejisine paralel olarak değerlendirilmiş olabilir. Bunun yanı sıra çiftlere yönelik törenler, kötü etkilerden korunma, kısırlık, cinsel güç, politik güç veya belli bir statüye sahip kişinin gücüne yönelik görünümünü temsil edebilir (Boyd ve Cook, 1993, s. 401-404).

Şekil 3: el-Wad Mağarası figürinleri (Bednarik, 1994, s. 355, fig. 3)

Şekil 4: Nahal Ein Gev II figürinleri (Bar-Yosef ve Belfer-Cohen, 2000, s. 64, fig. 8.1 ve 8.2)

Şekil 5: Ain Sakhri figürini (Boyd ve Cook, 1993, s. 400, fig. 1)

Simgesel düşünme insanın özünün bir parçasıdır ve derin anlamlar içermektedir. İmgeler, simgeler ve mitler bir gerekliliğe cevap verirler ve bir işlevi yerine getirirler (Eliade, 2017, s. 21). Bu düşünce, tüm çağlarda insanın sosyo-ekonomik gelişimine göre şekillenir. Neolitik Çağ'da geçim kaynağı olarak avcılık devamlılık göstermiş ve tarım ekonomisinin giderek insan hayatına yerleşmesi söz konusu olmuştur. Tarımın insanlığın inanç sistemi üzerindeki etkisi büyük bir önem taşır. Örneğin bitkilerin ehlileştirilmesi ile kimi değerler altüst olmuş ancak yeni değerlerin oluşturulmasıyla birlikte de Neolitik Çağ insanları manevi yönden bir etkilenme yaşamışlardır (Eliade, 2015a, s. 55-56). İnsanlık tarihinde bir kırılmanın izlerini taşıyan Neolitik Çağ'ın bütüncül olarak yaşam modelini anlayabilmek çok zor olsa da yapılan araştırmalar ile fikir sahibi olabilmek mümkündür. Uzun zaman boyunca figürinler Neolitik Çağ insanların inanç dünyaları kapsamında yorumlanmıştır. Özellikle yapılan “Ana Tanrıça” vurgusu bunun kanıtı niteliğindedir. Ancak figürinlerin daha detaylı incelenmeleri farklı anlamlarının da olabileceğini düşündürmüştür. Bu tespitlerin yapılabilmesi hem Neolitik Çağ insanların inanç dünyasını hem de gündelik yaşamdaki aktiviteleri hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olabilir. Konuyu daha detaylı anlamak için Levant Bölgesi'nde Neolitik Çağ'ın gelişim süreci içinde figürinlerin taş olan türleri değerlendirilmiştir.

Figürinler, arkeolojik olarak en çok tartışılan materyaller arasında yer almaktadır. Yapılış nedenleri, kullanım biçimleri ve amaçları, üretim şekilleri, bulundukları kontekstler gibi hususlar temel alınarak, özellikle barındırdıkları anlamlar üzerine çalışmalar yapılmış ve ciddi iddialar öne sürülmüştür.

Neolitik Çağ'da insanlar, ilk tarım topluluklarını kurarak yerleşikliğe odaklanan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan yeni bir yaşam biçimi yaratmışlardır. Muazzam bir büyümenin görüldüğü süreci, iklimsel hadiselerle paralel olarak ortaya çıkan küçülmeler takip etmiştir. Figürinler de, bu akış içerisinde üretim ve kullanım bazında topluluklarda genellikle ekonomik ve sosyal uygulamalardaki gelişmelerle zamanla değişim göstermektedir (Kujit ve Chesson, 2005, s. 153).

Levant Bölgesi'nde Neolitik Çağ'a tarihlendirilen merkezlerde yapılan yoğun ve sistematik çalışmalar neticesinde büyük bir figürin koleksiyonundan söz edilebilir. Bu figürinlerin çoğunluğu kilden üretilmişlerse de taş, kemik gibi alternatif malzemelerden

olan çeşitleri de vardır. Antropomorfik ve zoomorfik olarak şekillendirilen figürinlerin, Neolitik Çağ içindeki dönemlere göre dağılımları ve kısmen yapılaş biçimleri değişiklikler göstermektedir.

Figürin yapımında hammadde olarak kullanılan kilin üretim teknikleri çeşitli iken, taş olan türler genellikle bir alet yardımıyla oyularak elde ediliyordu. Taşın kile göre daha zor şekillendirilmesi muhtemelen daha fazla çaba ve emek gerektiriyordu. Ama genel olarak, Neolitik Çağ taş figürinleri gerçekçilikten uzak, özenli bir işlenişe sahip değildir. Bu da taşın zor işlenişi ile ilgilidir (Twiss, 2001, s. 21).

Tez çalışması kapsamında, Levant Bölgesi'nde yer alan Neolitik merkezlerde tespit edilmiş 109 taş figürin değerlendirilmiştir. Bu figürinler, dönemlerine ve tiplerine göre ayrılarak detaylı incelenmeye çalışılmıştır.

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem A'ya tarihlendirilmiş 20 adet taş figürin söz konusudur. Bunlardan bir tanesi hayvan figürinidir ve kuş olarak tanımlanmıştır. 19'u insan kategorisinde değerlendirilmiştir ve açık olarak Wadi Faynan 16'da tanımlanmış bir adet fallus bulunmaktadır. Genel olarak figürinlerin şematik işlenişleri söz konusudur ve Tell Mureybet'ten bir kadın figürini örneği ile Wadi Faynan 16 fallusu dışında açık cinsiyet belirtisi hiçbir örnekte görülmemektedir.

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem B, kil ve taştan yapılmış antropomorfik ve zoomorfik figürinlerin sayıca artış gösterdiği bir süreçtir. Erken, Orta ve Geç olarak 3'e ayrılmış dönemde bu artış özellikle Orta PPNB'de görülmektedir. Geç PPNB'ye gelindiğinde ise bir düşüş söz konusudur (Kuijt, 2017, s. 551-552). Bu artış özellikle kil türleriyle temsil edilmektedir. PPNB'ye tarihlendirilmiş 16 taş figürin çalışma kapsamında detaylı irdelenmeye çalışılmıştır. Bunlardan 6 tanesi Nahal Hemar, Motza ve Basta'dan tespit edilmiş hayvan figürinleridir. 10 adet insan figürininden 6 tanesi fallus olarak tanımlanmıştır. Falluslar; Ghwair I, Ba'ja, Kfar HaHoresh, Site 109 ve Munhata'dan tespit edilmiştir. Özellikle Site 109 örnekleri çakmaktaşıdan yapılmış olmalarından dolayı oldukça stilizedir. Kalan 4 örnekten bir tanesi kadın olarak değerlendirilmiştir. 3 figürin cinsiyeti tanımlanamayanlar kategorisindedir ve sadece El-Hemmeh'de tespit edilen örnek gerçeğe yakın bir işlenişe sahip olsa da herhangi bir

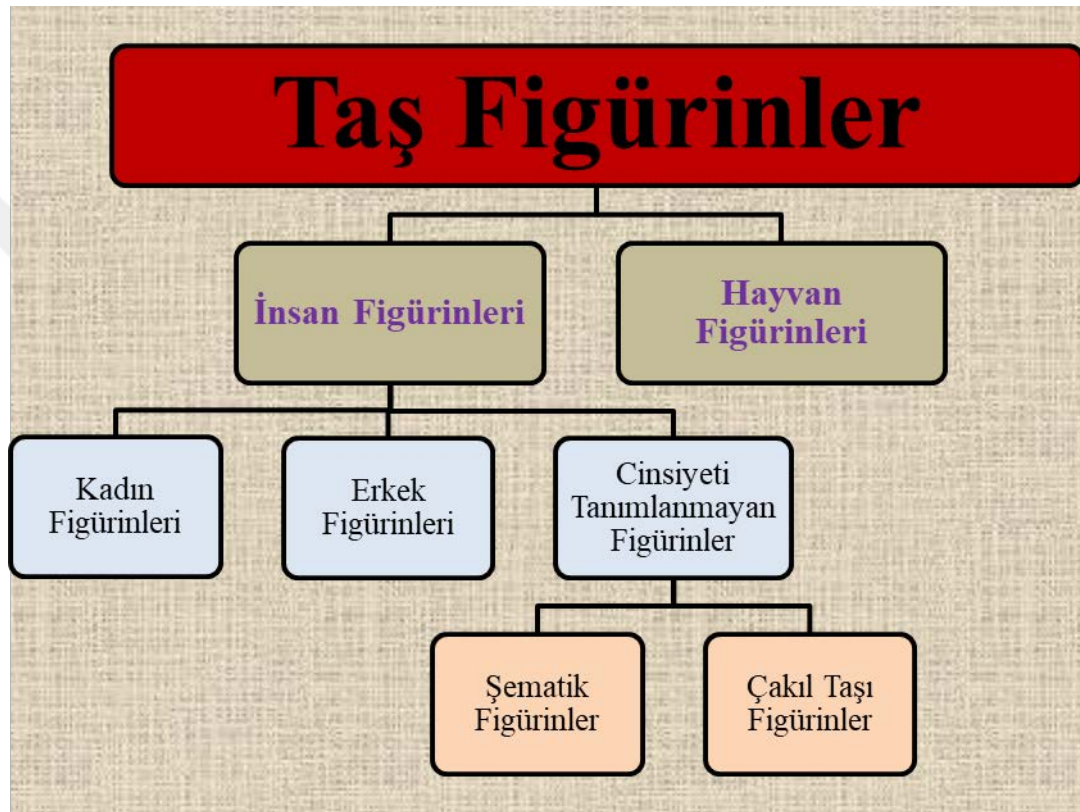
cinsiyet belirtisi göstermemektedir. Genel olarak figürinlere bakıldığında şematik işlenişin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Çanak-Çömlek Öncesi C, arkeolojik açıdan çok tartışmalıdır ve tam tanımlanamamıştır. Levant Bölgesi'nde sadece birkaç merkezle tanımlanabilen bu süreçte, döneme atfedilen insan ve hayvan figürinleri bilindiği kadarıyla sayıca çok azdır (Kuijt ve Goring-Morris, 2002, s. 417). Bu çalışmada PPNC'ye tarihlendirilmiş 6 figürin değerlendirilmiştir. Bu örneklerin hepsi insan kategorisindedir ve Ain Ghazal'dan tespit edilmiş hamile kadın örneği dışında cinsiyet belirtisi gösteren figürin yoktur. 4 figürin Atlit-Yam'dan elde edilmiştir ve oldukça şematik yapılmışlardır. Beisamoun'dan ele geçen figürin (Kat. No. 41) ise oldukça şüphelidir ve üzerine farklı yorumlar yapılmıştır.

Çanak-Çömlekli Neolitik dönem, insan yaşamında çanak-çömlek miktarının fazlalığı ile Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönemden ayrışmada süreklilik için önemli unsurlar taşımaktadır (Goring-Morris ve Belfer-Cohen, 2014, s. 159). Genel olarak Yarmoukian, Lodian/Jericho IX ve Wadi Rabah kültürleriyle tanımlanan bu süreçte figürinler değişkenlikler göstermiştir. Figürinler bazı yerleşimlerde bol miktarda iken, bazı yerleşimlerde neredeyse hiç yoktur. Yeni stiller ortaya çıkmıştır. Özellikle en dikkat çekici olanı Yarmoukian kültüründe görülen kilden üretilen figürinler üzerindeki kahve çekirdeği ya da deniz kabuğu şeklinde biçimlendirilmiş göz detayıdır. Bunun yanı sıra oldukça şematik işlenmiş çakıl taşı figürinler de en dikkat çekici gruptur. Çanak-Çömlekli Neolitik dönemin geç evresinde yani Wadi Rabah kültüründe figürin sayısında düşüş söz konusudur. Bu belki figürinlerin toplumsal rollerinin değişimi ya da gelişen çömlekçilik faaliyetlerinin artışıyla ilgilidir (Twiss, 2007, s. 32). Tez çalışması kapsamında toplam 67 taş figürin incelenmiştir. Beisamoun'dan tespit edilen ve hayvan olarak yorumlanan bir figürin dışında diğerleri antropomorfik olarak değerlendirilmiştir. Bunlardan 60 tanesi Yarmoukian'a tarihlendirilir ve sadece Sha'ar Hagolan'dan 3 örnek kadın olarak tanımlanmıştır. Kalanlar Yarmoukian tipi olarak kabul edilmiş çakıl taşı figürinlerdir ve oldukça şematik yapılmışlardır. Bir adet figürin Post-Yarmoukian'a tarihlendirilirken, 5 figürin ise Wadi Rabah'a tarihlendirilmiştir.

Figürinler, yansıttıkları görüntülerden dolayı tipolojik olarak insan ve hayvan figürinleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İnsan figürinleri cinsiyet temelinde kadın, erkek ve cinsiyeti tanımlanamayanlar şeklinde üç alt tipe ayrılmıştır. Burada cinsiyeti

tanımlanamayan figürinler işleniş stillerinden dolayı şematik ve çakıl taşı figürinler olarak iki alt tip şeklinde bölümlenmiştir. Hayvan figürinleri, sadece taş örnekler değerlendirildiği için sayıca azdır. Bu nedenle, toplam 8 adet olan bu figürinlerin her biri farklı hayvanları temsil ettiği için alt tiplere ayrılmadan değerlendirilmiştir. Söz konusu bu ayrım aşağıda gösterilen grafikte belirtilmiştir.

Çalışmada 26 Neolitik merkezden ele geçirilmiş olan toplam 109 taş figürinin yukarıda bahsedilen tipolojik ayrıma göre yerleşimlerdeki detaylı tip dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir.

Yerleşimler	Taş Figürinler				
	Kadın Figürinleri	Erkek Figürinleri	Cinsiyeti Tanımlanamayan Figürinler		Hayvan Figürinleri
			Şematik Figürinler	Çakıl taşı Figürinler	
Ain Ghazal	1	-	-	-	-
Atlit-Yam	-	1	3	-	-
Ba'ja	-	1	-	-	-
Basta	-	-	-	-	3
Beisamoun	-	-	1	-	1
Byblos	-	-	-	9	-
El-Hemmeh	-	-	1	-	-
El Khiam	1	-	-	-	-
Ghwair I	-	1	-	-	-
Gilgal	3	-	2	-	1
Hagoshrim	2	-	2	-	-
Hamadiya	1	-	-	2	-
Jericho	-	2	-	-	-
Kfar HaHoresh	-	1	-	-	-
Motza	-	-	1	-	2
Munhata	-	1	1	13	-
Nahal Hemar	-	-	-	-	1
Nahal Oren	2	-	-	-	-
Neve-Yam	-	-	1	-	-
Ras Shamra	1	-	-	1	-
Salibiya IX	1	-	-	-	-
Sha'ar Hagolan	3	-	-	32	-
Site 109	-	2	-	-	-
Tell Mureybet	2	-	2	-	-
Wadi Faynan 16	1	1	1	-	-
Zahrat adh-Dhra'2	-	1	-	-	-

Tablo 2: Yerleşimlere göre taş figürinlerin dağılımı

5.1.1. İnsan Figürinleri

Bu çalışmada insan figürinleri cinsiyet ayırımından hareketle üç alt başlıkta incelenmiştir. Buna göre; cinsiyeti tanımlanmış olanlar ışığında erkek ve kadın ayrımı yapılmıştır. Ayrıca bu ayrımın yapılmasında araştırmacıların yorumları kadar figürinlerin görsel olarak da özellikleri dikkate alınmıştır. Herhangi bir cinsiyet belirtisi göstermeyen örnekler ise cinsiyeti tanımlanamayanlar olarak değerlendirilmiştir.

Genel olarak Neolitik Çağ figürinleri heterojendir. Taş figürinler, tüm topluluk içinde küçük bir kısmı temsil etmektedir. Üretim kalitesi çok değişkendir ve taş örnekler kil türlerine göre oldukça stilizedir (Twiss, 2001, s. 26). Neolitik Çağ figürinleri için keskin tanımlanmış cinsiyet kavramları yanıltıcı olabilir. Çünkü yapılan değerlendirmeler gelenekselleşmiş tanrıça yorumuyla ilintilidir. Ucko (Ucko, 1962, s. 38), figürinler hakkında yapılan yorumların doğru olabilmesi için dört hususa dikkat çekmiştir. Buna göre; figürinler hakkında detaylı incelemeler, figürinlerin ele geçtiği kontekstler, ilgili alanla tespit edilmiş daha geç tarihsel kanıtlar ve antropolojik kanıtlar yorumlamada temel alınması gereken hususlardır.

Esasen, figürinlerin cinsiyet saptamaları ve yorumlamaları uzun bir süre aşağıda daha detaylı tartışılacak olan “Ana Tanrıça” yaklaşımı ile ilgili olmuştur. Değerlendirmeler genellikle kadın ve kadınla bağlantılı durumlara atıf yapılarak biçimlendirilmiştir. Bu nedenle kil örneklerde dâhil olmak üzere belirsiz figürinlerin büyük bir kısmı kadın olarak tanımlanmıştır. Söz konusu yaklaşım son yıllarda birçok araştırmacı tarafından tartışıldığı için cinsiyet temelindeki tanımlamalar tekrar gözden geçirilmeye başlanmıştır.

5.1.1.1. Kadın Figürinleri

İnsanlığın evrimsel süreci boyunca kadın her zaman sosyal yaşamda önemli bir konumda yer almıştır. Bu durum arkeolojik devirlerin maddi kalıntılarıyla desteklenmektedir. Paleolitik Çağ’dan itibaren zamanın koşullarına göre, evrimleşme süreci içinde olan insanların yaşamlarını sürdürme rotasında kadınlar ve erkekler, ortak faaliyetlerin yanı sıra becerileri doğrultusunda ayrı ayrı faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

Bu bağlamda, Paleolitik Çağ'ın avcı-toplayıcı grupları arasında cinsiyete dayalı iş bölümü olduğu antropologlar tarafından vurgulanmıştır. Kadınlar tarafından yapıldığı düşünülen toplayıcılık faaliyetleri bu çağın besin ekonomisinin %65'ini temsil ederken, erkekler tarafından yapıldığı düşünülen avcılık faaliyetleri ise %35'ini oluşturmaktadır (Kolankaya-Bostancı, 2014, s. 191). Şüphesiz insan yaşamındaki ekonomik katkısı dışında kadın, bir canlıya hayat vermesi açısından da özellikli bir konumda olmalıydı. Bir kadının hamile kalması ve belirli bir süreden sonra çocuk doğurması, onu beslemesi ve büyümesi Paleolitik insanı için tanımlanamaz duyguları yansıtmış olmalıydı. Çağ içerisindeki gelişim sürecinde kendini ve yaptığı faaliyetleri çeşitli yöntemlerle aktaran insan kadına da vurgu yapmıştır. Bu vurgunun en önemli maddi kalıntısı üretilen figürinler olmuştur.

Tez çalışması kapsamında figürinler Neolitik Çağ ile sınırlandırılrsa da kadın tasvirleri köken olarak çok daha eskiye uzanmaktadır. Bu anlamda kadın formunun bilinen en eski temsilleri Üst Paleolitik dönemden bilinen ve “Venüs” olarak adlandırılan figürinlerdir. İşlevi tartışmalı olsa da büyük oranda kadın güzelliği ve doğurganlık sembolü oldukları düşünülmüştür (F. Dixon ve J. Dixon, 2011, s. 1). Figürinlerin varlığı sadece Üst Paleolitik dönem ile sınırlı olmayıp daha erken dönemlere tarihlendirilmiş Tan-Tan figürini (Şekil 1) ve Berekhat Ram figürini (Şekil 2) bunu göstermektedir. Ancak arkeolojik bulgular neticesinde figürinlerin Üst Paleolitik dönemde yaygınlaşmaya başladığı genel olarak kabul görmüştür.

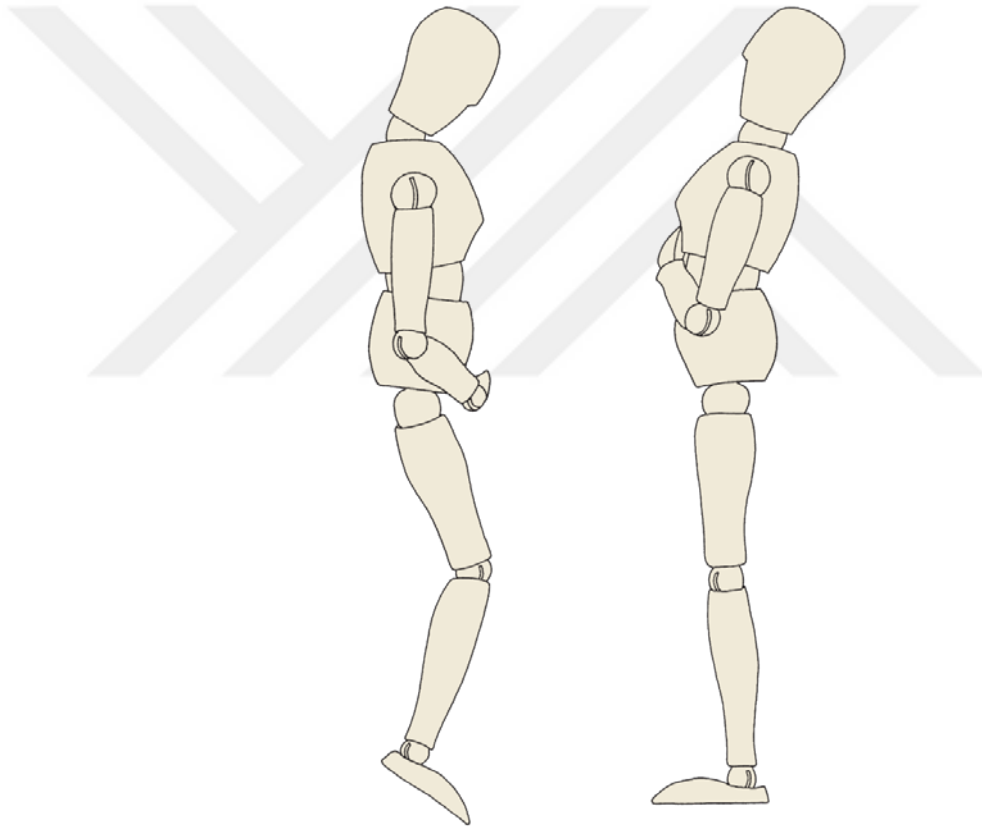
GÖ 30000-20000 yılları arasına tarihlenen ve “Venüs” olarak tanımlanmış kadın figürinleri taş, kemik, boynuz, fildişi ve pişmiş topraktan üretilmişlerdir (Kolankaya-Bostancı, 2014, s. 193). Çıplak olarak işlenmiş bu kadın figürinlerinin genel özellikleri; iri göğüsler, geniş ve yağlı karın, kalın bel, iri kalça ve bacaklar ile cinsel organların gösterilmesidir. Küçük boyutlu olan figürinlerde, steatopiji (kalçaların yağlılığı) ve steatomeri (karının yağlılığı) özellikleri mevcuttur. Ayrıca bazı örneklerde kırmızı aşı boyası izleri görülmüştür. Bu figürinlerin hamileliği yansıttığı düşünülmektedir (Yalçınkaya, 1973, s. 204). Kadınların bu şekilde gösterilmesi hamilelik ile ilişkilendirilse de bu özellikler o dönem kadınlarının fiziksel görüntüsüne de işaret edebilir.

Tarih öncesi insan figürinleri “üreme” temasıyla yakından ilişkilidir. “Üreme”, erken avcı-toplayıcılar için anlam olarak önemliydi ve oldukça vurgulanmıştır. Kadın bu anlamda doğal bir sembol olmuştur. Ayrıca üreme, bereket ve doğurganlık kavramları ile ilişkilidir. Erken insan topluluklarında kadının hamile kalması ve doğum yapması, kadın tarafından açıklanabilirdi. Erkek, bir çocuğun doğuşunu oluşturan olaylar dizisini bilmemektedir. Bu süreci anlamaları olasılıkla hamilelikten dolayı kadın bedenindeki değişimlerle olmuştur. Vücut yağında oluşan artış, geniş göğüsler, genişlemiş kalçalar ve şişkin karın bu değişimin en önemli göstergeleridir. Şişmanlayan kadın bedeninin özellikleri figürinlerde de gözlemlenmiş ve araştırmacılar tarafından tanrıça vurgusu yapılmıştır. Bu genel durum, tarih öncesi dönemlerde kadının sosyal yaşamda merkezi bir önemi olduğunu temsil etmektedir (Erek, 2014b, s. 152-153).

Paleolitik ve daha geç devirlerde “Ana Tanrıça”yı temsil ettiği düşünülen kadın figürinlerinin (Yalçınkaya, 1973, s. 203), hamilelik ve bereket bağlantısı dışında yeni yorumlar; bunların kadınlığın genç kızlıktan yaşlılığa kadar olan çeşitli evrelerinin temsil ettiklerini ve ev bekçisi-koruyucu ruh, şaman, Hayvanlar Hâkimesi ile ölüm ve yeniden doğuşun simgesi gibi çeşitli işlevlerin olduğunu göstermektedir (Kolankaya-Bostancı, 2014, s. 193).

“Venüs”lerin tipik işleniş biçiminin bazı örnekler (Şekil 7) üzerinden Neolitik Çağ’da da devam ettiği söylenebilir. Ortaklıkların yanı sıra farklılıklar da söz konusudur. Svend Hansen (Hansen, 2007, s. 506), Tell Mureybet figürini (Kat. No. 5) ve Netiv Hagdud figürini (Şekil 11) üzerinden Neolitik Çağ’daki farklılığı ifade etmiştir. Bu iki figürin yeni tipi temsil etmektedir. Son derece şematik olan iki figürinin duruşu gergindir; üst beden hafifçe arkaya eğik olup baş geriye doğru atılmıştır. Bu betimleme tarzı, Önasya’da MÖ 9. bin yıl boyunca geliştirilmiştir ve Üst Paleolitik dönem “Venüs”lerinden tamamen farklıdır. Paleolitik “Venüs”leri bacakları dizden hafif kırık ve başı öne eğik şekilde yapılmışken Neolitik Çağ figürinleri yukarıya doğru bakan, serbest duran ve daha dik bir görünüme sahiptir. Yine Neolitik Çağ figürinlerinde yeni bir özellik olan başın geriye atılması düşünsel bir yeniliği ifade etmektedir. Şekil 6’da gösterildiği üzere iki çağ arasındaki duruş farklılığı belirgindir. Figürinlerde cinsel organların açıkça belirtilmemesi ve kadın bedenini şematik olarak gösterilmesi Üst Paleolitik ve Neolitik olmak üzere farklı dönemlerde figürinlerin ortak bir unsurunu

oluşturmaktadır (Erek, 2014b, s. 153). İki çağ figürinleri arasında en büyük farklılıklardan başka biri sayısal oranlarda gözlemlenmektedir. Neolitik Çağ'da figürin üretiminde büyük bir sıçrama olmuş ve bu sıçrayışta kil kullanımı belirleyici olmuştur. Tarih öncesi insanların kili ateşte pişirerek üç boyutlu figürinler üretmişlerdir. Çünkü ateş insanlar tarafından kullanılan en önemli doğal güçlerden biridir. İnsanlar ateşi kullandı ve ateş, insanlığı değiştirdi (Erek, 2014b, s. 154-155). Bununla ilgili olarak I. Kuijt ve M. S. Chesson PPNB topluluğuna dair en az 718 kil figürinin varlığından bahsetmiştir (Kuijt ve Chesson, 2005, s. 161).

Şekil 6: Paleolitik (sol) ve Neolitik (sağ) figürinlerinin duruşları (Hansen, 2007, s. 193)

Paleolitik ve Neolitik Çağ figürinlerinde ortak özellik olarak karşımıza çıkan iri ve şişman kadın vurgusu önemli bir durum olarak yorumlanmıştır. Bu figürin özelliklerine benzer fiziksel görüntüye sahip bir kadın 1700'lü yılların sonunda yaşamıştır. Gerçek

adının Saartjie (Sara) Baartman olduğu düşünülen Güney Afrikalı bu kadın hakkında herhangi bir resmi kayıt olmasa da 1789 yılında doğduğu ve 1815 yılında 26 yaşındayken öldüğü düşünülmektedir. Literatüre “*Hottentot Venüs*”ü (Şekil 7) olarak geçen bu kadın özellikle steatopijik özellikleri nedeniyle kısa yaşamında oldukça acı çekmiştir (Sòrgoni, 2003, s. 411). Baartman, 19. yy’ın başlarında İngiltere ve Fransa’da göğüsleri, kalçaları ve büyük cinsel organı nedeniyle şehvetli bir ilgiye maruz kalmıştır. Köle gibi satılarak anatomik özelliklerinden dolayı sirklerde gösteri yapmaya mecbur bırakılmış ve erkeklere sunulmuştur. Yeterli beslenmeme ve alkole bağımlı bir hale getirilmesinden dolayı genç yaşta ölen bu kadın, ölümünden sonra da yine anatomik özellikleri nedeniyle rahat bırakılmamıştır. Georges Cuvier tarafından cesedi bilim adına parçalanmıştır ve biyolojik bir örnek olarak 1970’lerin sonuna kadar iskeleti ve vücudunun kopyası Fransa’da Musée de l’Homme’de sergilenmiştir. Irkçı ve cinsiyetçi saldırılar nedeniyle yaşamı boyunca maruz kaldığı fiziksel ve psikolojik şiddet, kadın ve insan hakları derneklerinin dikkatini çekmiş ve onların yoğun çalışmalarından sonra 2002 yılında iskeleti ait olduğu topraklara geri gönderilmiştir (Qureshi, 2004, s. 233-234). Prehistorik insanların figürinler üzerinden yansıttığı kadına dair bu türlü fiziksel özellikler kutsallıkla ilişkilendirilmiştir. Ancak, *Hottentot Venüs*’ü örneği üzerinden zamanla iri vücutlu kadınların toplum nezdinde hırpalandığını ve küçük düşürülmelerinin söz konusu olduğu söylenebilir. Günümüzde dahi bu görüntüdeki bir kadına farklı gözlerle bakılması ve yadırganması olasıdır.

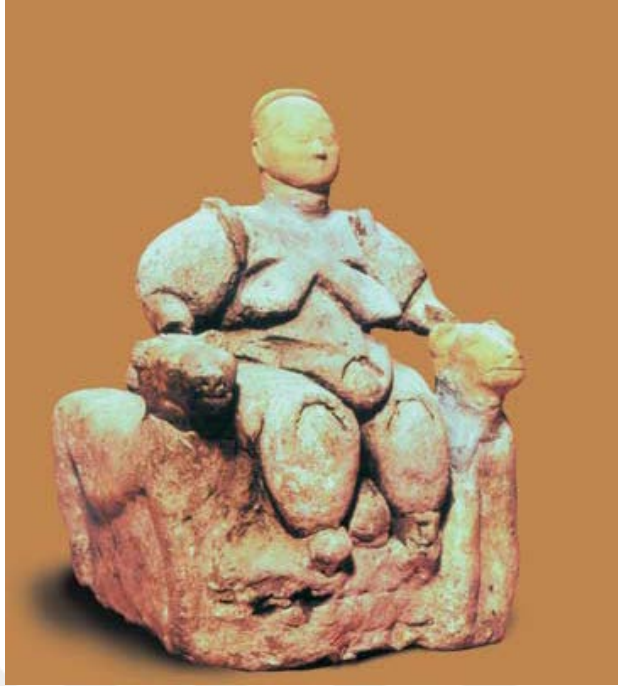
Şekil 7: *Hottentot Venüs*’ünün canlandırılması ve sergiden görünümü

(<http://gorgondergisi.org/hotanto-venusu/>)

Tarih öncesi dönemin insan topluluklarının besin elde etmek, avcılık ve toplayıcılık faaliyetleri ile uğraşmak, zorlu doğa koşulları ile başa çıkmak gibi yaşamsal olguları vardı. Bunu belirleyen en büyük unsur şüphesiz doğa ve doğa olaylarıdır. Bu süreç içinde canlılar için geçerli olan doğum ve ölüm durumu yaşamı biçimlendirmiş olmalıydı. İnsanlar arasında kadın bu anlamda doğuran özelliği ile farklı bir noktadaydı. Doğuran, bir canlıya hayat veren ve göğsünden akan süt ile doğurduğunu besleyen kadın görüntüsü mucizevi olarak değerlendirilmiş olabilir. Hamilelik ile kadının büyüyen bedeni doğumla birlikte tekrar küçülebilir formdadır. Kadını erkekten farklı kılan bu özellik ile kadına toplumda üstünlük gücü verilmiştir. İnsanı yaratan “ana” yani doğuran kadın kavramı “Ana Tanrıça” kültünün ortaya çıkma sebebidir. Böylece tarih öncesi toplumların ilk inanç sistemi olarak “Ana Tanrıça” kültü tanımlanmıştır (Darga, 2015, s. 43).

Neolitik Çağ, gıda üretimi ve bereket ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu için bu çağın kutsal simgesi doğum yapan ve doğayı kontrol eden kadındı. Anadolu’da Çatalhöyük’te tespit edilmiş figürinler Neolitik Tanrıçanın beklenen görüntüsüne çok iyi uymuştur ve Anadolu Neolitiğinin sembolü haline getirilmiştir. Çatalhöyük’te tespit edilmiş bir figürin (Şekil 8), herhangi bir kadın değildi, hayvanlarıyla birlikte tahtında oturan, büyük memeli, şişman ve abartılı gösterimi olan bir figürindi (Özdoğan, 2001, s. 313). “Ana Tanrıça” tanımıyla derin ilişkili olan bu figürin kadına vurgu yaptığı düşünülen önemli bir örnektir.

“Tarımsal devrim”, “Ana Tanrıça” kavramıyla geniş bir şekilde ilişkili olduğu için Neolitik Çağ figürinlerinin çoğu kadın bedeninin bir parçası ya da kadın olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. 20. yy’ın başlarından beri arkeolojik kazılarda bulunan insan figürinlerinin önemi üzerine çok şey yazılmış ve çoğunlukla “Ana Tanrıça” ideolojisi açısından değerlendirilmiştir. Çünkü figürinler özellikle kadın olarak tanımlananları tarih öncesi inançlara ilişkin doğrudan kanıt sağlayan materyaller olarak kabul edilmiştir (Ucko, 1962, s. 38).

Şekil 8: Çatalhöyük “Ana Tanrıça” heykelciği (Hodder, 2004, s.78)

“Ana Tanrıça” kavramı esasen Paleolitik Çağ “Venüs”lerinden, Neolitik Çağ figürinlerine kalmış bir mirastır. Bu görüşe ek olarak doğurganlık/bereket sembolü oldukları ortaya atılmıştır. Ucko’nun bu duruma örnek olarak Hanedan Öncesi Mısır figürinlerini, ölen kişinin hizmetkârları ve koruyucu karakterler şeklinde doğurganlık sembolleri olarak tanımlaması ve Güneybatı Asya’daki bazı figürinleri de büyü araçları, oyuncak ve basit tılsımlar olabilecekleri yönünde değerlendirmesi önemli görüşler arasındadır (Bartel, 1981, s. 74).

Neolitik kontekstlerde tespit edilen figürinlerin çoğunluğu kadın olarak tanımlanmıştır. Nasıl kullanıldıkları ya da nasıl tespit edildiklerine bakılmaksızın kadın tasvirlerin tanrıların ya da tanrıçaların temsilcisi olarak yorumlanmasına dair çaba sarf edilmiştir. J. Mellart tarafından savunulan ve M. Gimbutas tarafından da abartılarak dillendirilen “Ana Tanrıça” tanımlaması başta Ucko olmak üzere bir grup araştırmacı tarafından karşı çıkılan bir görüş haline gelmiştir (Rollefson, 2008b, s. 408).

“Ana Tanrıça” savının şüphesiz en büyük destekçisi Marija Gimbutas’tır. Gimbutas Balkan figürinlerini incelemesi sonucunda, bu figürinlerin ele geçtiği konutları “ev-

tapınakları” ve “kült yerleri” olarak yorumlamıştır. İnsanların tahıl öğütme, dokuma gibi faaliyetlerinin ilahi katılımdan ayrı düşünülemeyeceği sonucuna varmıştır. Ona göre; Tanrıça insan, hayvan ve bitki yaşamına hükmedendir. Figürinlerin genellikle bulunduğu yerler, atılmış görünümü veren çöp çukurlarıdır. Bu bağlamda Gimbutas’ın yorumuna göre kutsal her yerdedir. Ancak bu yaklaşım yanlış olabilir. Alternatif yorumlamalara göre figürinlerin farklı işlevleri olabilir. Buna göre; bebek, oyuncak, kimlik belirteçleri, iletişim ve doğum ritüellerinin bir parçası ya da büyücülük, sihir, şifa amaçlı da olabilirler. Tanrıça yaklaşımı dışındaki işlev önerileri, figürinlerin atılma pratiğini açıklayabilir. Fakat “Ana Tanrıça” üst anlatısı, feminist arkeolojinin bir parçası olarak bilimsel açıdan uygun olmayabilir. Çünkü cinsiyete dayalı üstünlük, ayrıcalıklı bir durum arz ettiği için “bilimsel” arkeoloji ile desteklenemeyebilir (Meskell, 1995, s. 81-84).

Kadının kutsal anlamının kanıtlanabilir örnekleri etnografik çalışmalarla ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak Güneybatı Afrika’da yaşayan yerli halklarla ilgili olarak yapılmış çalışmalara baktığımızda Nijerya’da bulunan *Yoruba* halkı ile Gana’da bulunan *Akan* halkının dini gelenekleri örneklem olarak alınmıştır. *Yoruba* örneğinde *Osun* (Şekil 9) adıyla bilinen kadın bir tanrıçanın varlığı söz konusudur. *Osun*; zenginlik, kadınlık, güç ve doğurganlığın tanrıçasıdır. Mitolojiye göre, dünyanın yaratılmasında mevcut olan tek kadın odur ve askeri savunmada da etkindir. Ayrıca *Osun*, pozitif ve negatif enerjiyi gösteren *aje* olarak bilinen biyolojik ve manevi güçlerin lideridir. Afrikalı bir kadın olarak *Osun*, çocukların ve çocuk rahatsızlıklarının ünlü şifacısıdır. Kadın ve anne gibi rolleriyle yaşamın merkezinde yer almaktadır. Buradaki efsanevi-dini imgeler, *Osun*’a bir yönetici, savaşçı ve varlıklı bir kadın olarak kadınlığın zirvesine atıfta bulunur. Onun çeşitli sembolleri arasında pirinç (altın), kuşlar ve onuruna adanan bir nehir vardır. En iyi yağları kullanan, her gün en iyi kıyafetleri giyen ve yönetici olarak görevini yapan bu tanrıçanın kutsal evi yerleşimde bulunur. *Akan* halkı geleneklerinde iki örnek karşımıza çıkmaktadır: biri *Ohenmaa* ya da kraliçe anne, diğeri ise *Kyebi*’de *Akyem* etnik grubunun baş rahibesidir. Bu baş rahibeye göre tanrıça *Birem Abenaa*’dır. Kraliçe anne *Akan* halkının yerel kraliçe annelerinden daha üstündür. Başlıca sorumluluğu yönetici erkeğin seçimini sağlamaktır. Bu sorumluluk, *Akan* halkının tüm insanlığın kadının rahminden geçtiğini kabul etmesiyle ilişkilidir. *Yoruba* tanrıçası *Osun* ve *Akan* tanrıçası *Abenaa Birem* birçok sembol ve imgeyi paylaşıyor.

Her ikisi de doğa ile ilişkili, daha özel olarak nehirlerle, altın veya pirinç gibi simgelerle sembolize edilir. Hem *Osun* hem de *Abenaa Birem* çocuklara yardım eden ve koruyan güçlü kadınlardır. Savaşçı özellikleri ile topluluklarını korumakla yükümlüdürler. Dini yapıları ve orduları vardır. Hizmetlerinde kadın ve erkekler bulunmaktadır. *Osun* ve *Abenaa Birem*, müthiş güçleri ve bütünleşik rolleri ile ideal Afrikalı kadınlık potansiyelini örnekleyen toplumsal yapıdaki idoller haline gelir. Afrikalı kadınlar, toprağın ekimi ve hasat edilmesi yoluyla insanlığın doyurulmasında akan nehirler gibi yaşamın sürekliliğini sembolize ediyor. Kadınlar aynı zamanda, gıda ve tıbbi işlemlerde kullanılan ateşin dönüştürücü gücünü kullanır (Bádéjo, 1998, s. 96-100). Kadına yüklenen manevi güç kuşkusuz animizm ile derin ilişkilidir. Animizm dar anlamda ruhsal tasarımların, geniş anlamda ruhsal varlıkların öğretisini içeriyor. İnsanların doğa ve dünyaya ilişkin yaşanan olayların anlaşılmasını sağlamaktadır. “Doğa felsefesi” ile hareket edip, kendini ruhsal varlıklarla donatan insan manevi açıdan güçlenmiştir. Bu animistik sistem, insanın uyku ve uykuya benzer ölümü gözlemleyerek olayları açıklamasıyla oluşturulmuştur. İlkel insanlar ruhsal tasarımlar oluşturarak düşüncelerini etkileyen olaylara tepki göstermiş ve bu tasarımları dış dünyadaki nesnelere taşımıştır. Bu durum değişik toplumlarda ve her dönemde karşımıza çıkmaktadır. Cansız nesnelerin canla donatılması Hume tarafından “bütün varlıkları kendileri gibi tasarlamaları ve her nesneyi çok yakından bilip aşınası oldukları özelliklerle donatmaları insanlarda evrensel bir eğilimdir” yaklaşımıyla açıklamıştır. Animizm bir düşünce sistemidir ve yalnız bir olayı değil dünyayı bir bütün olarak tek bir bakış açısıyla kavramaya çalışır (Freud, 2012, s. 129-131).

Gana ve Nijerya örneklerinde olduğu gibi kadının toplumsal yaşamdaki rolü ve faaliyetleri onun statüsü için oldukça önemlidir. Tıpkı tarih öncesi toplumlarda olduğu gibi kadın, yaşam kaynağı olarak merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu vurgu, animizm düşünce sisteminin etkisiyle onlar için yapılan tapınaklar ya da çeşitli boyutlarda heykellerle temsil edilmiştir. Arkeolojik olarak kadın figürinlerinin yapılma nedenleri olarak yorumlanan kadının gücü ve kutsallığı, bu tür çalışmalar açısından belirleyici olmaktadır.

Şekil 9: Tanrıça *Osun*’u temsil eden heykel

(<http://www.orishaimage.com/blog/oshunoshogbo>)

Figürinleri kendi başına yorumlama ve hepsine tek bir anlam verme isteği, figürinler ile ilgili araştırmalar açısından en büyük sorunu oluşturuyordu. Oysaki figürinler, arkeolojik topluluğun bir parçası ve kültürlerin bazı yönlerini anlamada yardımcı olabilecek bir materyaldir. Kontekstinden ayrı düşünülmemesi gerekmektedir. Figürinler; toplumsal cinsiyet, hiyerarşinin inşası ve yapısına dair fikir verebilir (Hamilton, 1996, s. 285). Bu nedenle bütünleşik düşünülerek her detayın değerlendirilmesi çok daha doğru sonuçlar elde etmeye yardımcı olacaktır.

Figürinler ideolojiye yönelik iç görüşleri sunmaktadır. E. McAdam, Ain Ghazal PPNB figürinlerinden yola çıkarak figürinlerin, ölen bireylerin kafataslarının çıkarılması davranışıyla ilişkili olabileceğini söylemiştir. İnsan figürinleri kullanımının, kafatası ayrılmasında onları yerleştirmeden önce “zararsız duruma getirmek” veya güçlerini kontrol etmeleri anlamına gelebileceğini ileri sürmüştür. Çünkü McAdam, figürinlerin sadece ilah, doğurganlık ya da tarımsal bereket ile ilişkili olmadığını savunmaktadır

(Banning, 1998, s. 227-228). Ain Ghazal yerleşimi verilerinden yola çıkılarak sunulan bu görüş aynı zamanda yerleşim özelinde de figürinlerin ayrı değerlendirilmesi gerektiğini akla getirmektedir.

Genellikle figürinler hakkında birtakım popüler öneriler söz konusudur. Bu öneriler; oyuncaklar, tılsımlar, öğretici yardımcı nesneler, ibadet nesneleri, adak nesneleri, sihir araçları, tedavi edici nesneler ve ekonomik ya da sosyal ilişkilerin belirteçleri olabilecekleri yönündedir. Kuramsal tanımlamalar, etnografik çalışmaların arkeolojik veriler ile bağdaştırılması ile oluşturulmuştur. Fakat figürinlerin kendileri önemli ipuçları sağlayabilir. Bununla ilgili bir öneri, figürinlerin farklı yaşlardaki insanları temsil ettiği, dolayısıyla yaşam döngüsündeki değişiklikleri işaret eden ayinlerde kullanılmış olabileceği yönündedir. Figürinlerin ölçeği ise, onları kullanan sosyal grupların boyutunu yansıtabilir. Yani az sayıda figürin, az sayıda insanı işaret edebilir. Bu nesneleri üreten ve yapan insanların beceri ile ilgili sunduğu çeşitlilik, topluluk içinde üretici insanların varlığını nitelendirmede yardımcı olabilir. Bu durum daha ziyade insan figürinleri ile ilgilidir. Çünkü genellikle araştırmacılar insan ve hayvan figürinleri için farklı kullanım önerileri sunmaktadırlar. Söz konusu argümanlar, kullanıma dair kanıt sunan kontekstler ile desteklenmektedir. Yoğun olarak figürinler ya da figürin parçaları yerleşimlerde her yerde bulunabilir. Ele geçme kontekstleri her zaman açıklayıcı bilgiler sunmasa da, figürinler mekânlarda kullanılan ortak nesnelerdir ve diğer ev aletlerinden farklı bir muamele görmemiş olabilir (Lesure, 2002, s. 590).

Kadına yüklenen yüce anlamın somut karşılığı olarak görülen figürinler hakkında iddialı olan bu yaklaşım, ortaya atıldığı andan itibaren uzun bir süre tartışılmaksızın kabul edilmiştir. Figürin olarak değerlendirilen ve açık cinsiyet belirtisi göstermeyen örneklerde ikincil cinsiyet özellikleri tanımlanmaya çalışılmıştır. Figürinler üzerinde yer alan dikey ve yatay çizikler ya da üçgen biçimindeki detaylar “vulva” yani dişilik organı olarak tanımlanmıştır. Ancak bu tarz dişilik organı olarak görülen şekiller mecazi bir anlam da taşıyabilir; vücutta birçok yerde ve biçimde yer alabilir (Orrelle, 2014, s. 71).

Figürinlerin işlevlerini anlamak için etnografik çalışmalar, doğru sonuçlara ulaşabilmek adına başvurulacak bir yoldur. Buna göre Kuzey Asya’nın bazı avcı kabilelerinde *dzuli* adı verilen, insan şeklindeki yontular söz konusudur. *Dzuli*’lerin kadın olduğu kabilelerde, bu “putlar” kabilenin efsanevi atası olan Ana Ata’yı temsil etmektedir. Bunlar aileleri

ve konutları korurlar. Büyük avlardan döndüğünde onlara bulgur ve yağ armağan olarak verilir (Eliade, 2015a, s. 33).

Levant Bölgesi Neolitik Çağ yerleşimlerinden tespit edilen 18 adet kadın figürini çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Figürinlerin çoğu doğalcılıktan uzak işlenişe sahiptir. PPNA evresine tarihlendirilmiş 10 adet kadın figürünü vardır.

Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik A evresi, Levant Bölgesi'nde Khiamian ve Sultanian kültürleriyle bilinir. Bu dönemde oldukça şematik figürinler yapılmıştır. Özellikle vücudun alt kısmının şematik gösterimi Erken Neolitik sanatında yer etmiş ve bir süre Levant Neolitik toplulukları tarafından uygulanmıştır. Bu şematik figürinler, kadın olarak yorumlanmıştır (Bar-Yosef, 1980b, s. 193-198).

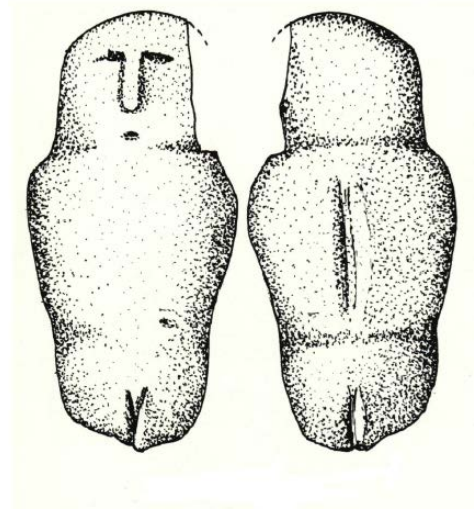
Kadın olarak değerlendirilmiş taş figürinler doğalcılıktan uzak olup özenli işlenişe sahip değildir. Salibiya IX kadın figürünü (Kat. No. 2), kabataslak işlenmiştir. Kollar ve bacaklar kabaca işlenerek çok fazla çaba sarf edilmemiştir. Bu figürine benzeyen örnekler Gilgal II (Kat. No. 1) ve Nahal Oren'den (Kat. No. 3-4) bilinir. Benzer şekilde kare biçimli baş ile kollar veya bacakların dikey bir çizikle belirtilmesi durumu söz konusudur. Bacaklar diz çöken pozisyonda yorumlanmıştır ancak anatomik olarak kadın olduklarına dair bir belirti yoktur. Başka bir yorum ise ters çevrildiklerinde sünnetli penis yani fallus olabilecekleri yönündedir. Gilgal II ve Salibiya IX örneklerinde göz yatay çizikler ile belirtilirken Nahal Oren örneklerinde herhangi bir belirti yoktur (Twiss, 2001, s. 21-23). Gilgal II figürünü göz ile birlikte ağız ve burnun işlenmesi bakımından farklılık göstermektedir. Gilgal II ve Salibiya IX figürinlerine benzeyen bir taş figürin Kıbrıs'ta Khirakitia'dan (Şekil 10) tespit edilmiştir. MÖ 7. binyıla tarihlendirilen figürin (Bolger, 2003, s. 85), özellikle işleniş olarak benzerlik göstermektedir. Yarı oval biçimdeki baş üzerinde yüz özellikleri görülebilmektedir. Başın hemen altında yer alan boyun, oyularak belirtilmiştir. Vücut genel olarak dikdörtgen bir forma sahiptir. Kollar ve eller işlenmemiştir. Bacaklar Salibiya IX figürininde olduğu gibi yiv oluşturularak gösterilmiştir. Söz konusu figürin herhangi bir cinsiyet belirtisi taşımamaktadır. Figürin andezitten yapılmıştır ve belki de taş cinsinin zor biçimlendirilmesiyle ilintili olarak detaylı işlenememiştir.

Şekil 10: Khirakitia taş figürini (Bolger, 2003, s. 86, fig. 4.1)

Katalog No : 1 **Levha No:** I-a
Eser Adı : Kadın figürini
Merkez : Gilgal II
Ölçüleri : -
Tabaka : -
Dönem : PPNA

Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Figürinin arkasında dikey bir yiv mevcuttur ve ağız ile burun net olarak işlenmiştir. Alt kısım kısmen dardır ve yatay ile dikey yivlere sahiptir.

Kaynak : Bar-Yosef, 1980b, s. 197-198, fig.4.1 ve Noy, 1979, s. 123

Katalog No : 2 **Levha No:** I-b

Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Salibiya IX

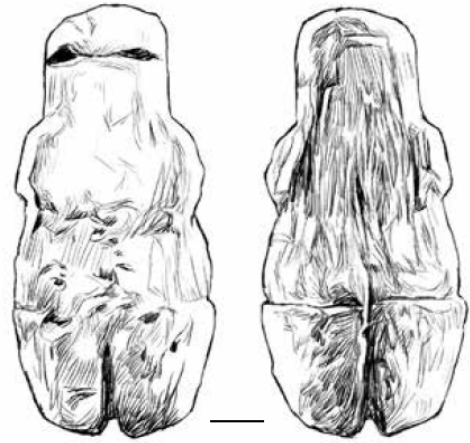
Ölçüleri : Uzunluk: 47 mm

Genişlik: 22 mm

Kalınlık: 22 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Yumuşak kireçtaşıdan yapılmış olan figürin üzerinde kazıma ve kesme izleri açıkça görülmektedir. Kafa kare şeklindedir ve gözler iki yatay kesik ile gösterilmiştir. Gözlerin hemen üstünde eğik bir kesik yer alır ve bunun orijinal bir zarar olduğu düşünülmektedir. Kollar kısa ve kare formdadır. Alt kısım üste göre daha kalındır ve yatay ile dikey olmak üzere iki kesik içerir. Bu kesikler belki de diz çökme pozisyonunda olan iki bacağı temsil etmek için yapılmıştır. Figürin ters çevrildiğinde sünnet edilmiş fallusa benzemektedir.

Kaynak : Bar-Yosef, 1980b, s. 195-196, fig. 3 A-C ve Orrelle, 2014, s. 180, fig. 28:4

Katalog No : 3 **Levha No:** II-a

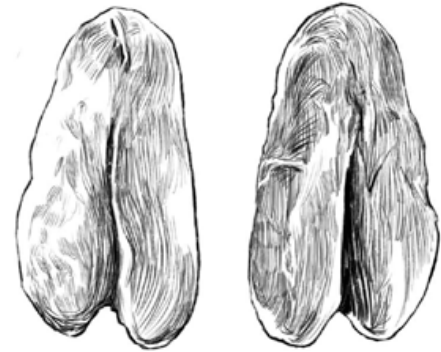
Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Nahal Oren

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış olan figürin, kadın olarak tanımlanmıştır. Şematik olarak işlenen figürin üzerinde dikey olarak hafif eğik bir yiv ile bacaklar oluşturulmuştur. 16 no'lu evden ele geçirilmiştir. Alternatif başka bir yorum fallus olabileceği yönündedir.

Kaynak : Stekelis ve Yizraely, 1963, s. 9, Plate 2 F ve Orrelle, 2014, s. 180, fig. 28:2

Katalog No : 4 **Levha No:** II-b

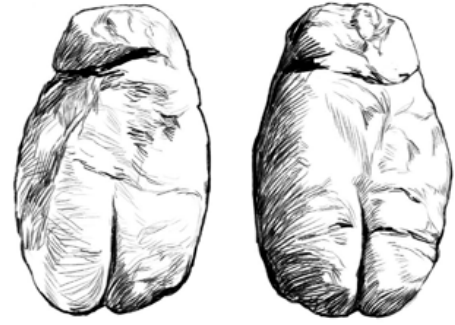
Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Nahal Oren

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış olan figürin, kadın olarak tanımlanmıştır. Şematik olarak işlenen figürinin alt kısmındaki dikey kesik bacaklara vurgu yapmaktadır. Bu örnek ile 3 no'lu örnek, gıda üreten yani tarımla ilişkili olan toplumun yapısı ile yakından bağlantılı olarak ilişkilendirilmiş ve doğurganlık, bereket kültüyle değerlendirilmiştir. Alternatif olarak fallus olarak da değerlendirilmiştir.

Kaynak : Stekelis ve Yizraely, 1963, s. 9, Plate 2 G-H ve Orrelle, 2014, s. 180, fig. 28:1

Katalog No : 5 **Levha No:** -

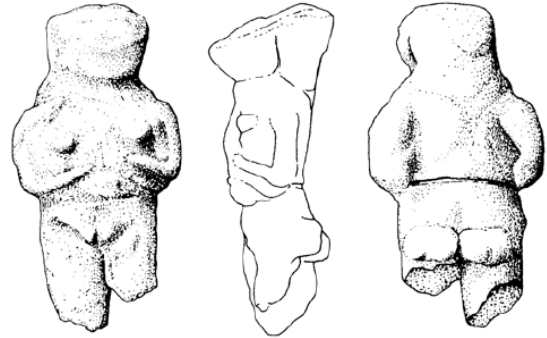
Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Tell Mureybet

Ölçüleri : Uzunluk: 90 mm
Genişlik: 45 mm (?)

Tabaka : Mureybet III

Dönem : PPNA

Tanım : Kalsitten yapılmış figürinin alt kısmı tahrip olduğu için eksiktir. Kollar bükülmüş olarak iki göğüs altında yer alır. Bu pozisyonun bilinen en erken örneğidir. Bacakların bir kısmı görülmektedir. Bacaklar arasında işlenen genital bölge cinsiyet vurgusunun yapıldığını yansıtmaktadır.

Kaynak : Cauvin, 1978, s. 118/122, fig. 26.1 ve Hansen, 2014, s. 265, fig. 2

Tell Mureybet PPNA kadın figürini (Kat. No. 5), göğüslerin işlenişinden dolayı kadın olarak tanımlanmasını sağlayan bir görüntüye sahiptir. Özellikle kolların göğsü tutar şeklindeki pozisyonu nedeniyle öncül örnekler arasında değerlendirilmiştir. Bu duruş biçimi, uzun bir geleneğin parçası olarak (Cauvin, 1978, s. 118) hem Anadolu'da hem de Mezopotamya'da taş ve kil figürinler üzerinde karşımıza çıkacaktır.

Katalog No : 6 **Levha No:** -

Eser Adı : Kadın Figürini

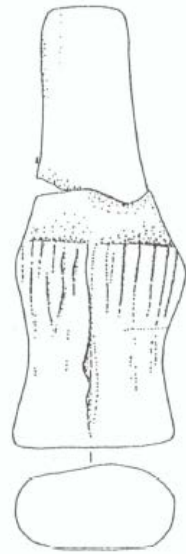
Merkez : Gilgal I

Ölçüleri : -

Tabaka : -

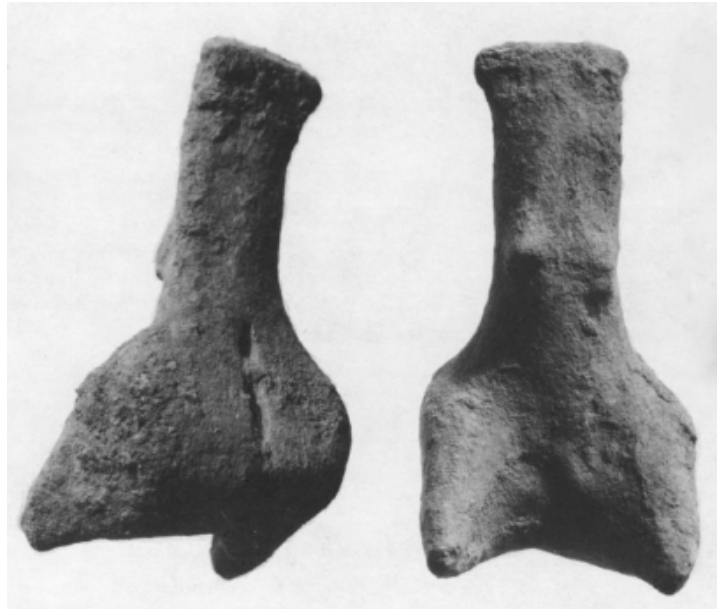
Dönem : PPNA

Tanım : Kireçtaşından yapılmış figürin, 10 numaralı evin merkezinde iki perdahlı balta arasından ele geçirilmiştir. Ayakta olduğu düşünülen figürinin üst kısmı düzdür ve herhangi bir uzuv belirtilmemiştir. Karın kısmında yer alan yivler eteği anımsatır. Figürin ikonografik olarak bazı yönleriyle Netiv Hagdud kil figüriniyle (Şekil 9) karşılaştırılabilir.

Kaynak : Noy, 1989, s. 12-13/15, fig. 5.5

Gilgal örneği ile benzerlik kurulan Netiv Hagdud kil figürini (Şekil 11) PPNA'ya tarihlendirilmiştir. Kilden yapılmış figürin tam olarak ele geçirilmiştir. Oturmuş pozisyondaki figürinin küçük gözleri, göğüsleri ve bacakları belirtilmiştir (Bar-Yosef ve diğ., 1991, s. 416-418, fig. 13). Özellikle iki örnekte de üst kısmın düz olarak gösterilmesi dikkat çeken bir detaydır.

Şekil 11: Netiv Hagdud kil figürini (Bar-Yosef ve diğ., 1991, s. 418, fig. 13)

Katalog No : 7 **Levha No:** -
Eser Adı : Kadın figürini
Merkez : Tell Mureybet
Ölçüleri : Uzunluk:68 mm, Genişlik: 35 mm
 Kalınlık: 15 mm
Tabaka : Mureybet III
Dönem : PPNA

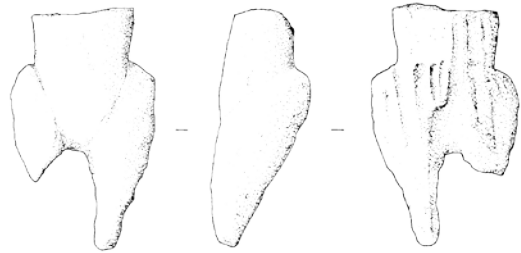

Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış figürinin üst kısmı tahrip olmuştur. Konik formda olan figürinin bacakları yatay olarak çıkıntı yapmaktadır. Bu nedenle oturur pozisyonda olduğu düşünülmüştür. Bacakların arasında görülen çiziklerin dişilik organını temsil ettiği yönündeki görüş nedeniyle figürin, oturur pozisyonunda kadın olarak tanımlanmıştır.

Kaynak : Cauvin, 1978, s. 120-121, fig. 25.3 ve Orrelle, 2014, s. 182, fig. 30:2

Wadi Faynan 16'dan bilinen ve alt kısmı korunmuş örnek belirgin ve dolgun kalçaları nedeniyle kadın olarak yorumlanmıştır. Bacaklar arasında "V" şeklinde gösterilmiş detay ile birlikte düşünüldüğünde kabul gören kadın figürin özelliklerinin bir kısmını yansıtmaktadır.

Katalog No : 8 **Levha No:** -
Eser Adı : Kadın figürini
Merkez : Wadi Faynan 16
Ölçüleri : Uzunluk: 50,5 mm
 Genişlik: 30,5 mm
Tabaka : -
Dönem : PPNA

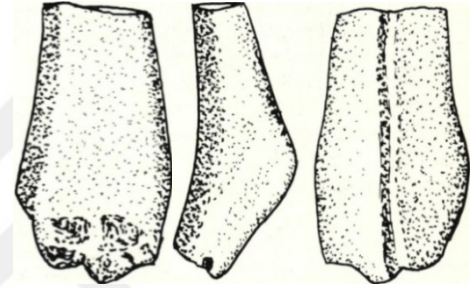

Tanım : Yüzeyden ele geçirilen figürin kumtaşıdan yapılmıştır. Belirgin bir kalça ile kadın bedeninin alt kısmını yansıtmaktadır. Bacaklar ve kalça işlenişine göre kadın olarak tanımlanmıştır.

Kaynak : Shaffrey, 2007, s. 323/345, fig. 11.5 (SF 1007)

El Khiam figürini oldukça tartışmalıdır ve kadın figürini olarak yorumlanmıştır. Kuijt, El Khiam örneğinin insan özelliklerini barındırmaması açısından antropomorfik olarak değerlendirmemiş (Kuijt, 2017, s. 549), buna karşın Cauvin ise bu biçimi yerel Epi-Paleolitik sanatının devamlılığı olarak düşünerek Neolitik geleneğin bir parçası şeklinde yorumlamıştır (Twiss, 2001, s. 25). Ancak korunduğu kadarıyla, figürin olarak yorumlanması için hiçbir emare yansıtmayan bu örneğin kadın olarak değerlendirilmesi hatalı olacaktır. Yayın tanımlamalarına sadık kalındığı için El Khiam figürini, kadın figürinleri başlığı altında aktarılmıştır.

Katalog No	: 9	Levha No:	-
Eser Adı	: Kadın figürini parçası		
Merkez	: El Khiam		
Ölçüleri	: Uzunluk: 37 mm, Genişlik: 12 mm		
Tabaka	: Seviye 4		
Dönem	: PPNA		
Tanım	: Kireçtaşıdan yapılmış figürin tahrip olmuştur. Bar-Yosef tarafından kadın olarak yorumlanan figürin üzerinde dikey bir yiv yer alır.		
Kaynak	: Bar-Yosef, 1980b, s. 195-197, fig. 4.3 ve Orrelle, 2014, s. 188, fig. 36:3		

Gilgal III'den tespit edilmiş çakıl taşı üzerindeki dikey çizikler Tamar Noy tarafından dişilik organı olarak yorumlanmıştır. Ancak, başka hiçbir özellik göstermeyen çakılın, kadını betimlediğini söylemek hatalı olacaktır. Daha önce belirtilmiş olduğu gibi kadın figürinlerine yüklenen anlamdan dolayı açık cinsiyet belirtisi göstermeyen örneklerde ikincil cinsiyet özellikleri aranmıştır. Bu bağlamda söz konusu çakılın kadın olarak tanımlanması kuvvetle muhtemeldir. Özellikle El Khiam ve söz konusu Gilgal III figürinleri daha önce bahsedilen kadın temalı yaklaşımın sonucu kapsamında yorumlanmıştır. Fakat iki örneğin de kadın olmaları dışında figürin oldukları bile şüphelidir.

Katalog No : 10 **Levha No:** -

Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Gilgal III

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Uzun çakıl taşı üzerinde yer alan çiziklerin kadın cinsel organını temsil ettiği düşünülmüş ve bu nedenle T. Noy tarafından kadın olarak yorumlanmıştır.

Kaynak : Noy ve diğ., 1980, s. 65/68, fig. 2.3

PPNB'ye gelindiğinde taş endüstrisinde ve geçim ekonomisinde büyük değişimler yaşanmıştır. Figürin üretiminde PPNA'dan devamlılık unsurları olsa da, antropomorfik ve zoomorfik figürin sayısında ciddi artışlar gözlemlenmiştir (Rollefson, 2008b, s. 394). Ancak bu artış özellikle kil örneklerde görülmüştür.

Tez çalışmasında PPNB evresine tarihlendirilmiş bir adet kadın taş figürini değerlendirilmiştir. Ras Shamra PPNB figürini, bacakların alt kısımda hafif oyularak belirtilmesinden dolayı Tell Mureybet III figürinine (Kat. No. 7) benzemektedir. Yüzeyinde herhangi bir özellik görülmeyen figürinin, kadın olduğuna dair belirti olmasa da bu şekilde yorumlanmıştır.

Katalog No : 11 **Levha No:** -

Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Ras Shamra

Ölçüleri : -

Tabaka : Ras Shamra Vc

Dönem : PPNB

Tanım : Figürin kireçtaşından yapılmıştır. Şematik bir oturuş biçimine sahip figürin üçgenimsi formdadır.

Kaynak : Cauvin, 1978, s. 126, fig. 31.2

PPNC evresi, MÖ 7. binyılda birtakım değişimlerle tanımlanmıştır. Özellikle Güney Levant'ta, bu süreçte yerleşim modeli, yontmataş teknolojisi, yaşam tarzı ve ölü gömme gelenekleri açısından değişim saptanmış ve PPNC tanımlaması yapılmıştır (Rollefson ve Köhler-Rollefson, 1993, s. 41). Figürinlerin üretimi devam etse de sayısal olarak ciddi düşüş gözlemlenmiştir.

PPNC'nin tanımlanmasında rol oynayan Ain Ghazal'dan bir adet taş figürin ele geçirilmiştir. Ain Ghazal figürini (Kat. No. 12) açık cinsiyet özellikleri göstermektedir. Çıplak, kassız bir vücut, yağlı karın ile kalçaların işlendiği figürinin odak noktası karındır. Kolların pozisyonu karına ve rahime dikkat çektiği için figürin hamile olarak tanımlandırılmıştır. Ayrıca figürin, konteksti saptanan ve bu şekilde değerlendirilen nadir örneklerdendir. Figürin, Ain Ghazal'da tanımlanan mahalle kenarında, *in situ* olarak tespit edilmiştir. Yaklaşık yakın aralıklı 15 plakadan oluşan 2 m'lik taş yolun sonunda yüzüstü düşmüş olarak ele geçirilmiştir. Bu düzenleme, figürine özel olarak hazırlanmış taş yolla ulaşımın olduğunu işaret etmektedir. Bulunduğu yer çevresinde herhangi bir yapı kalıntısı tespit edilememiştir. Kazı başkanına göre; sazlık ya da ahşap gibi bozulabilen malzemelerden yapılmış küçük bir platform üzerinde sergilenmesi olasıdır. Bu örnek, Ain Ghazal figürin topluluğu içinde çok özel bir yere sahiptir. Çünkü Neolitik Çağ taş oyma sanatının kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Ustalık düzeyi çok yüksek olan figürinin bir başka özelliği duruş pozisyonunun olmayışıdır: yani ne ayakta ne de oturabilir pozisyona sahiptir. Dik bir koltuk veya taht yardımı ile durabilmesi olasıdır. Ele rahatça oturan figürin, belki bir kişi tarafından bu yolla izleyiciye sergilenmekteydi. Kilden yapılmış örneklerle form ve hamile oluşuyla benzerlik göstermektedir. Kil figürinler arasında emek gerektiren örnekler azdır ve bu figürinlerde diğer kil örneklerle birlikte çöp alanlarından ele geçirilmiştir. Ama taş figürinin özenle hazırlanmış bir kontekstten tespit edilmesi, bunun daha ayrıcalıklı bir anlamı olduğuna işaret etmektedir. Belki de tanrı-tapınak ilişkisinde tanrıyı/tanrıçayı tasvir eden kutsal varlıktı (Schmandt-Besserat, 1998, s. 109-112).

Bir koltuk veya taht üzerinde oturuyor olması düşüncesi yönünden Köşk Höyük'ten ele geçirilen ve Geç Neolitik döneme tarihlendirilen kireçtaşı figürini ile benzerlik göstermektedir. Köşk Höyük figürini (Şekil 12), III. yapı katında bir odanın tabanında yer alan mezarda bulunmuştur. Ölü armağanı olarak mezara konulduğu düşünülen

figürinin bir kısmı eksiktir ve tahtında oturur pozisyonda ele geçirilmiştir (Baltacıoğlu, 2011, s. 49-50). Ayrıca bu figürin kolların pozisyonu açısından Tell Mureybet figürinine (Kat. No. 5) benzemektedir.

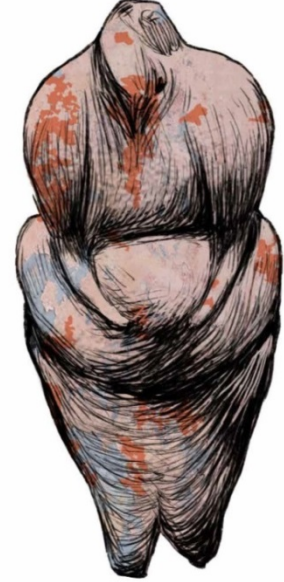
Katalog No : 12 **Levha No:** III
Eser Adı : Kadın Figürini
Merkez : Ain Ghazal
Ölçüleri : Yükseklik: 14 cm, Kalınlık: 5 cm
 Genişlik: omuz 5,5 cm, kalça 7 cm

Tabaka : -

Dönem : PPNC

Tanım : Pembe damarlı kireçtaşıdan yapılmış figürinin başı eksiktir. Yuvarlak hatlara sahip olan figürinin, göğüsleri düz, karın ve kalça kısmı oldukça yağlı gösterilmiştir. Hacimli kollar, karın kısmına doğru inerek şişkin göbeği tutuyor gibidir. Şişkin karına yapılan vurgudan dolayı figürinin hamile bir kadını temsil ettiği düşünülmektedir.

Kaynak : Schmandt-Besserat, 1998, s. 110-111 ve Orrelle, 2014, s. 223, fig. 71

Şekil 12: Köşk Höyük figürini (Baltacıoğlu, 2011, s. 71, Resim 1a)

Hamile kadın vurgusu esasen Orta PPNB evresinde yoğunlaşmıştır. Hamile kadınlar genellikle “bereket figürinleri” olarak adlandırılmış ve bu da kadınların hamile kalınmasına bel bağlanmış olabileceğini ima etmektedir. Başka bir yorum, gebelik döneminin ve doğum olayının bir kadının hayatındaki en tehlikeli zamanları temsil etmesi açısından anneyi korumak için tasarlanmış olabilecekleridir (Rollefson, 2008b, s. 408-409). Yukarıdaki Ain Ghazal hamile kadınının kilden yapılmış benzeri yine Ain Ghazal’da tespit edilmiştir. Orta PPNB evresine tarihlendirilen kilden hamile kadın literatüre “Ain Ghazal Venüs’ü” olarak geçmiştir (Şekil 13).

Şekil 13: “Ain Ghazal Venüs’ü” (Rollefson, 2008b, s. 401, fig. 10)

Çanak-Çömlekli Neolitik dönem Yarmoukian, Lodian/Jericho IX ve Wadi Rabah kültürleriyle bilinmektedir. Bu kültürler arasında figürin bakımından en zengin ve farklı seçenekler Yarmoukian’da görülür. Kültür, ilk kez M. Stekelis tarafından Sha’ar Hagolan materyalleri esas alınarak tanımlanmıştır. Bunlar arasında çakıl taşı figürinler ve “kahve çekirdeği” gözlü kil figürinler yer almaktadır (Kafafi, 1993a, s. 101). Çalışma kapsamında Yarmoukian’a tarihlendirilmiş 4 kadın figürin değerlendirilmiştir.

Hamadiya’dan tespit edilmiş olan figürin oldukça şematik bir görünüme sahiptir. Yerleşim, kazısının çok erken tarihlerde yapılmış olması ve kazı raporlarıyla ilgili olarak yaşanan tarihleme problemi nedeniyle tartışmalıdır. J. Kaplan tarafından doğum yapan kadın şeklinde tanımlanması kuvvetle muhtemel bereket kültü ile ilişkilendirme çabasıyla ilgilidir. Ancak oldukça şematik ve insan formundan uzak işleniş nedeniyle kadın figürini olarak tanımlamak hatalı olacaktır. İncelenen yayınlarda Kaplan’ın tanımlamasına yer verildiği için kadın figürinleri kategorisinde değerlendirilmiştir.

Katalog No : 13 **Levha No:** II-c

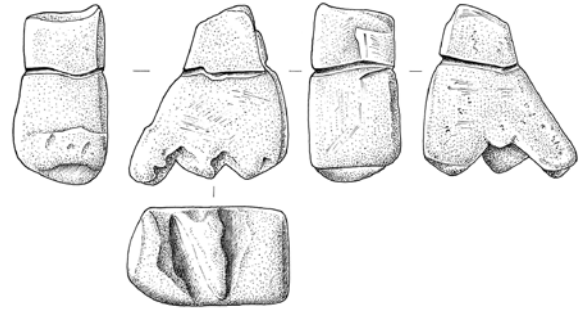
Eser Adı : Kadın figürini

Merkez : Hamadiya

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Doğal, tepesi kesilmiş piramit biçimli kireçtaşından yapılmıştır. Yapılan değerlendirmelere göre, olağandışı biçimi nedeniyle, muhtemelen eski yaşayanlar tarafından bilinçli olarak tutulmuştur. Olasılıkla başı belirtmek için, tepesi kesik piramit biçimli taşın üst kısmına yakın bir yerde yatay yiv oluşturulmuştur. J. Kaplan, doğum yapan bir kadın tasviri olduğunu öne sürmüştür.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2017, s. 499-500, figs. 11.1.30 ve 11.1.31

Yarmoukian kültürünün tanımlanmasında kilit yerleşim olan Sha'ar Hagolan'da kadın olarak tanımlanmış 3 adet taş figürin incelenmiştir. 3 örnekte Stekelis tarafından yorumlanmış ve kil figürinlerin bereket veya diğer ritüeller ile ilişkilendirilmesi (Gopher ve Gophna, 1993, s. 314) kapsamında yorumlanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Katalog No : 14 **Levha No:** IV-a

Eser Adı : Kadın figürini

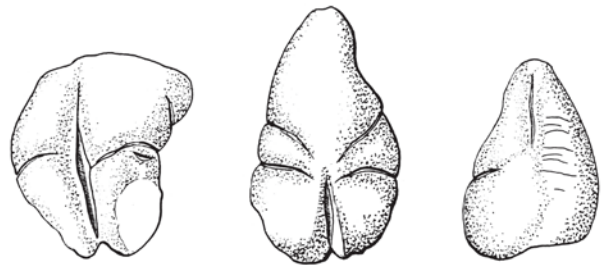
Merkez : Sha'ar Hagolan

Ölçüleri : Uzunluk: 80 mm

Genişlik: 47 mm

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

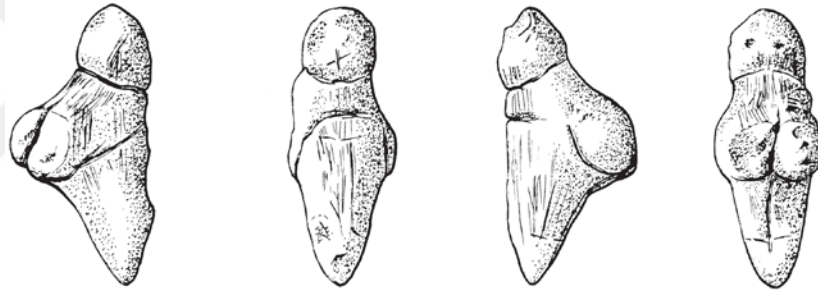
Tanım : Yüzeyden bulunan figürin kireçtaşından yapılmıştır. Stekelis tarafından şematik oturmuş kadın figürini olarak tanımlanmıştır. İki derin çapraz çizik göbeğe işaret etmektedir. Bunun altındaki iki çizik ise bacakların üst kısmını sınırlamaktadır. Bacaklar arasında yer alan derin dikey çizik genital bölgeyi gösterir. Arka yüzde yer alan dikey çizik ise omurgayı temsil ettiği düşünülmüştür. Yüz özellikleri belirtilmemiştir. Bacağın dikey bir çizikle ayrılma özelliği diğer çakıl taşı figürinlerinde görülmez.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 231/234-235, fig. 6.2 (E2)

Katalog No : 15 **Levha No:** IV-b
Eser Adı : Kadın figürini
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 65 mm, Genişlik: 24 mm, Kalınlık: 31 mm
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden ele geçen figürin kireçtaşından yapılmıştır. Stekelis tarafından yorumlanan figürin kadın olarak tanımlanmıştır. Yuvarlak biçimli kafada iki oyukla gözler gösterilirken ağız ve buruna dair bir belirti yer almamaktadır. Boğaz ve boyun yatay bir çizik ile gösterilmiştir. Göğüsler, tüm vücut üzerinde yer alan derin bir çizikle abartılı şekilde işlenmiştir. Alt kısmı koniktir ve bacaklar derin dikey bir çizikle ayrılmıştır. Stekelis tarafından tanımlanmış figürin tekrar değerlendirilmiştir ve Sha'ar Hagolan'da en tartışmalı örneklerden biridir. Bu anlamda, antropomorfik figürin, "Venüs-fallus" kombinasyonunu taşıyan figürin, zoomorfik figürin ve şematik oturmuş kadın figürini şeklinde alternatif yorumlar mevcuttur.

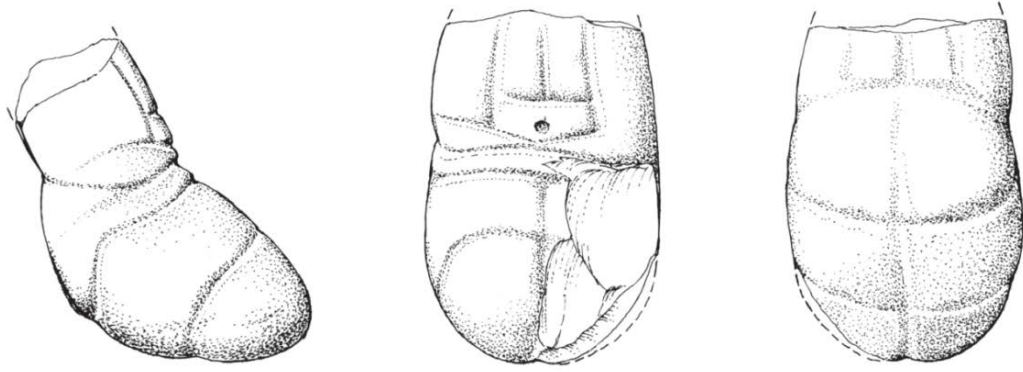
Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 231-236, fig. 6.2 (E3)

Katalog No : 16 **Levha No:** V-a
Eser Adı : Sha'ar Hagolan
Merkez : Kadın figürini
Ölçüleri : Uzunluk: 120 mm, Genişlik: 85 mm, Kalınlık: 82 mm
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Sert kireçtaşıdan yapılmış figürin Alan H'de tespit edilmiştir. Alt kısmı korunmuş figürin, oturmuş bir kadın figürinin üç boyutlu tasviridir. Üst kısımda üç derin dikey ve yatay çizik göğüsleri ve bunların altında yer alan delik ise göbek deliğini temsil etmektedir. Kollar, ön ve yan taraflarda görülen dikey çiziklerle belirtilmiştir. Dairesel yatay çizikler kalçayı ve bacakları yansıtmaktadır. Arka yüzde bulunan dikey ve yatay çizikler giysiyi göstermektedir. Benzer bir figürin PPNC'ye tarihlendirilmiş Ain Ghazal örneğidir (Kat. No. 12). İki figürinin ortak özelliği ince işçilikleri ve kile nazaran daha zor biçim verilen taştan, kil figürin tarzında yapılmış olmalarıdır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 236-237/240, fig. 6.6 (E7)

Wadi Rabah kültürü, Jacob Kaplan tarafından 1950’li yıllarda yapmış olduğu Tel Aviv çalışmalarına dayanarak tanımlanmıştır. Kültüre özgü çanak-çömlek ve sapan taşları gibi buluntulardan dolayı bağımsız bir kültür olduğu düşünülmüştür (Gopher ve Gophna, 1993, s. 326). Bu kültürün saptandığı Hagoshrim yerleşiminden 2 adet taş figürin değerlendirilmiştir.

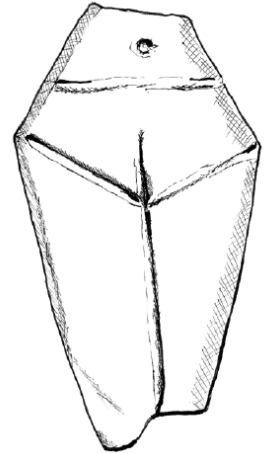
Hagoshrim figürinlerinin üst kısmı kırıktır. Korunduğu kadarıyla değerlendirilen 2 örnekte bacaklar açıkça işlenmiştir ve bacak arasında “V” şeklinde detay kadın olarak yorumlanmasına sebep olmuştur. Hagoshrim örnekleri, “V” şeklinde cinsel organın gösterilmesinin Neolitik Çağ başlangıcından sonuna kadar devam ettiğinin kanıtı niteliğindedir. Bu işleniş biçimi gelenekselleşerek figürin işleme sanatında yer etmiş olabilir. Çünkü benzer işleniş kil figürinlerde de göze çarpan bir detaydır. Birlikte düşünüldüğünde, kil ve taş figürin yapımında ortak işleniş biçimlerinin olduğunu söyleyebiliriz.

“V” şeklinin işlendiği figürinler sadece Neolitik Çağ’a özgü değildir. 1864 yılında Laugarie-Basse’den ele geçen kadın temsili, Vibraye Venüs’ü ya da Çıplak Venüs’ü (Şekil 14) olarak tanımlanmış ve Üst Paleolitik döneme tarihlendirilmiştir. Fildişinden yapılmış olan “Venüs”ün bacakları arasında “V” şeklinde gösterilmiş detay vajinal açıklık olarak değerlendirilmiştir (White, 2006, s. 253). Bu bağlamda “Venüs” ve figürinler arasında zaman farkı olsa da ortak işleniş özellikleri kullanılmaya devam etmiştir.

Şekil 14: Vibraye Venüs'ü (White, 2006, s. 254, fig. 1)

Katalog No	: 17	Levha No:	-
Eser Adı	: Kadın figürini parçası		
Merkez	: Hagoshrim		
Ölçüleri	: Uzunluk: 46 mm, Genişlik: 25, Kalınlık: 9 mm		
Tabaka	: -		
Dönem	: Wadi Rabah kültürü		
Tanım	: İnce, yassı kireçtaşıdan yapılmış figürinin üst kısmı eksiktir. Baklava biçimli gövde kapalı bacaklarla bitirilmiştir. Bacakların üstündeki "V" biçimli detay kadın cinsel organını temsil etmektedir.		
Kaynak	: Orrelle, 2014, s. 67/257, fig. 105:1		

Katalog No	: 18	Levha No:	-
Eser Adı	: Kadın figürini parçası		
Merkez	: Hagoshrim		
Ölçüleri	: Uzunluk: 34 mm, Genişlik: 10 mm, Kalınlık: 4 mm		
Tabaka	: -		
Dönem	: Wadi Rabah kültürü		
Tanım	: İnce, yassı kireçtaşından yapılmış figürinin üst kısmı eksiktir. İnce, uzun bir yapıda olan figürin kapalı bacaklarla sonlandırılmıştır. Bacakların üstündeki “V” biçimli detay kadın cinsel organına işaret etmektedir. Figürin, yansıttığı özelliklerle 17 numaralı örneklerle benzerlik göstermektedir.		
Kaynak	: Orrelle, 2014, s. 67/257, fig. 105:3		

5.1.1.2. Erkek Figürinleri

PPNA evresinde hayvan betimlemeleri ile Gilgal, Salibiya IX ve Nahal Oren gibi yerleşimlerde antropomorfik olarak değerlendirilen şematik kadın betimleri görülmeye başlamıştır. Şematik kadın betimleri üzerinde cinsel organ gösteriminin olduğu belirtilmiştir (Cauvin, 2000, s. 25-26). Kadın figürinler “Ana Tanrıça” ile birlikte değerlendirildiği için dişil temalı bir kültürün varlığından söz ediliyordu. Uzun zaman boyunca Neolitik toplumların anaerkil olduğu ve bu nedenle kadının hep ön planda tutulduğu düşünülmektedir.

Cauvin tarafından vurgulanan semboller devrimi, kadın ve boğaya dikkat çekmektedir. Kadın figürinleri tanrıça kavramı ile ilişkilendirilirken, boğa erkekle özdeşleştirilmiştir. Ancak, Güney Levant’ta boğa sembolizmi bulunmamaktadır (Kuijt ve Chesson, 2005, s. 169). Boğaların erkeksi bir tanrı ibadetine dayanan yoruma uymadığı anlaşılmaktadır. I. Hodder sembolizmin mekânsal alanına dikkat çekerek insanların içinde yaşadığı evlerin önemli rol oynadığını belirtmiştir. Evler içinde duvarlara asılan boğa başlarının erkeğe yönelik bir gücü ifade ettiğini (Hodder, 2001, s. 107-110) ve Çatalhöyük yerleşimi özelinde, yerli ve vahşi arasındaki gerilimin simgesi olarak yorumlanmıştır (McAdam, 1997, s. 138). Dişil gücün karşılığı kadın figürinleri olarak değerlendirilirken, eril gücün

de karşılığı olarak boğa figürinleri kullanılmıştır. Fakat buna yönelik M. Gimbutas farklı bir yorum getirerek, boğanın boynuzlarını ve başını kadın cinsel organına benzediğini düşünmüş; bu nedenle eril bir simgeden ziyade dişil bir gücü ifade ettiğini belirtmiştir (Gimbutas, 2007, s. 216-230).

Söz konusu eril güç sadece boğa sembolizmi ile sınırlı değildir. Neolitik Çağ boyunca kadın figürinleri ön planda tutulsa da yerleşimlerde erkek figürinleri ya da erkek gücünü yansıtan falluslar tespit edilmiştir. Bu figürinler, yoğun olarak kilden üretilmişlerdir ve Levant Bölgesi'nde Ain Ghazal, Munhata gibi yerleşimlerden bilinmektedir (Twiss, 2001, s. 32).

Tarih öncesi toplumlarda kadının üreten rolü kadar erkeğin de toplumsal yaşamda bir rolü vardır. Özellikle cinsiyete dayalı iş bölümünün olduğu; erkeklerin avcılık, kadınların toplayıcılık işleri ile alakadar olduğu düşünülmektedir. Zamansal süreç içinde başlayan tarımsal faaliyetler de kadın ile ilişkilendirilmiştir. Cinsiyete dayalı iş bölümünün olması Avustralya *Warrabri* aborjinleri üzerinden örneklendirilebilir. Buna göre; geçimi avcılık olan *Warrabri* aborjinlerinde erkeklerin büyük avların peşinde olduğu, kadınların ise daha küçük boyutlu avlarla ilgilenerek meyveler, kökler, yabani bal ve bitki gibi yiyeceklerin peşine düştükleri bilinir. Aborjin yasalarında “kadın işi” ve “erkek işi” ayrımı söz konusudur. Bu ayrım erkeklerin erkeklerle, kadınların kadınlarla sosyalleşmesi ve karşılıklı bu alanlara girilmesinin yasak olmasıyla günlük aktivitelerde de gözlemlenir. Cinsiyetlerin ayrımı günlük aktiviteler içerisinde çok belirgin iken ritüel aktiviteler içerisinde zirveye ulaşır. Hem erkeklerin hem de kadınların birbirine yakın ritüelleri vardır ve hepsi kendi ritüelleri içerisinde belli bir sınırlı katılımı kabul eder. Sonunda seremonilerde kadın ve erkek bilgi alışverişinde bulunur ve toplum içindeki üyelikleri ile atalarının yasalarını sürdürme görevlerini kutlarlar (Bell, 1981, s. 318-319). Genellikle prehistorik toplulukların yaşam biçimlerinin, günümüz etnik grupların ve kabilelerin yaşam biçimlerine benzediği düşünülmektedir. Aborjinler de bu bağlamda etnografik çalışmalara konu edilerek prehistorik toplulukların yaşam biçimleri hakkında ön görülerde bulunmaktadır.

Toplumsal rolleri açısından kadın kadar erkek de sosyal hayatta önemli bir konumdadır. Bu rollere göre kadın figürinlerinin doğurganlık ve bereket ile ilişkilendirilmesi doğrultusunda erkek figürinleri ya da erkek temsili falluslar bu sembolik dünyada

bereket ile ilişkili olabilir. İ. Gezgin'e göre; tanrı ve öteki dünya gibi inançların yavaş yavaş belirmesi hayatın ölümle anlam kazanmasını sağlamıştır. Ölümü bilen ve bundan korkan insan doğuma yönelmiştir. Kadına ve kadınlığa hatta erkekliğe yapılan vurgu bu nedenle oluşmuş olabilir (Gezgin, 2012, s. 100).

Fallus kültü, yaşam kaynağının, erkeğin, cesaretin ve iktidarın simgesidir. Bu kült, Mezopotamya, Orta Doğu, Mısır ve Ege gibi dünyanın farklı bölgelerinde ve kültürlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yoğun olarak Neolitik Çağ'da görülen bu kült Paleolitik Çağ örnekleriyle de bilinmektedir. Günümüzde ise Hindistan'da efsaneler ve ayinler ile hayatta kalmayı başarabilmiştir. Erkeğin cinsel organına olan yönelim sonucu fallus olarak karşımıza çıkan bu nesneler, vulvadan fallusa geçiş gibidir ve bu durum babalığın keşfiyle ilişkili olabilir (Daniélou, 1995). Başka bir yoruma göre; fallus, sperm ve idrarın çıkarılmasında rol oynarken benzer ilişki regl ve vulva arasında da vardır. Bu ilişki erilliğin bir parçasıdır. Ek olarak falluslar belki de erkeklerin kabul törenlerinde, avcılık faaliyetlerinde ya da erkek şamanın repertuvarının parçası olarak özel bir erkeksi mitolojinin ürünü olabilir (Marshack, 1972, s. 330-332).

Erkek için erkekliğe kabul töreni ya da erginlenme törenleri, kişinin sosyal ve dini durumunu radikal bir şekilde değiştirme amacı olan sözlü öğretilerden ve törenlerden oluşur. Bu törenler uygulayıcıları arasında farklılıklar barındırsa da aralarında yapısal bir ortaklık mevcuttur. Her ergenlik töreni, anneden ayırma, bir müfettişin gözetiminde çalılıkta kalma, çeşitli bitki ve hayvanların tüketilmesinin yasaklığı, bir diş çıkartma, sünnet olma ve kan aldırma gibi uygulamaları içermektedir. Örneğin, Avustralyalı kabilelerde ön dişin çekilmesi söz konusudur (Eliade, 2015b, s. 126-128). Net olarak kanıtlanabilir olmasa da, belki erkekler için yüksek derecede önemli sayılan bu törenlerin varlığı tarih öncesi toplumlar da söz konusu idi ve falluslar bu törenlerde kullanılan bir nesneydi. İnanç ve dinle ilişkili olan erkeğe yönelik bu tarz ritüeller ya da törenler, günümüz yerlilerinde olduğu gibi semavi dinlerin de bir çeşit uygulamasıdır. Amaç ve kaygının ortak olduğu bu ritüele örnek olarak İslamiyet dininde erkeklerin sünnet edilmesi gösterilebilir. Bu uygulama, bir nevi erkekliğin başlangıcı ya da erkek olmanın koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağlar boyunca erkek ve onun cinsel uzvu ile ilgili olan ritüeller aslında hala günümüzde de önemli bir konumdadır.

Paleolitik Çağ'dan itibaren farklı coğrafyalarda ve dönemlerde karşımıza çıkan falluslar bazen tek başına bazen de erkek bedeni ile birlikte gösterilmiştir. Bu durum onların fonksiyonlarına da işaret edebilir. Neolitik süreçte Levant Bölgesi'nde çeşitli yerleşimlerde ele geçen fallusların hepsi sadece cinsel uzvun gösterimlerinden oluşmaktadır. Bedenle birlikte olan gösterimlerinin en iyi örneklerinden biri Anadolu'da Göbekli Tepe'den (Şekil 15) bilinir. Taştan yapılmış bu örnekte yüz açıkça işlenmiş ve fallus ereksiyon halinde gösterilmiştir. Bu örnek Göbekli Tepe'nin anıtsallığı ile ilişkilidir (Peters ve Schmidt, 2004, s. 214).

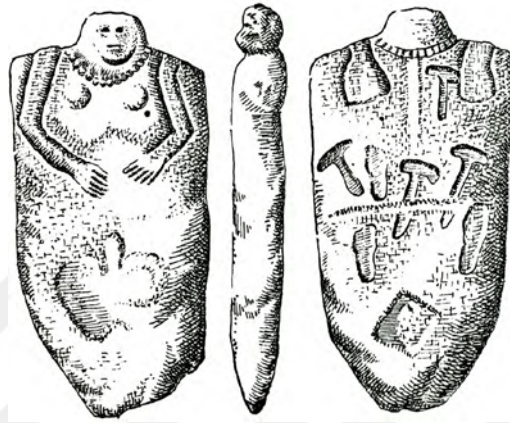

Şekil 15: Göbekli Tepe'den ereksiyon halinde betimlenmiş fallus

(Peters ve Schmidt, 2004, s. 204-205, fig. 24. A-B)

Başka bir örnek olarak Romanya'nın Neolitik Çağ Hamangia Kültüründen bilinen antropomorfik stel (Şekil 16) verilebilir. Bu stelin ön tarafında yüz, göğüsler (?), kollar ve eller işlenmiştir. Bunun yanı sıra alt kısımda fallus çok büyük olarak açıkça belirtilmiştir. Arka tarafında ise hançerler, mızraklar ve baltalar yer almaktadır. Bunlar savaş sembolleridir ve büyük falluslu bu stel kötülüğe karşı koruyucu bir fonksiyona sahiptir. Fallusun koruyucu fonksiyonuna yönelik yakın tarihli örnekler Uzak Doğu'dan bilinir. Nepal'in başkenti Katmandu'da bulunan 18. yy'a tarihlenen Nyatapola Tapınağı

fallusu gösterilen heykeller ile korunmaktadır. Benzer durum Endonezya’da Solo yakınlarında 15. yy’a tarihlenen Sukuh Tapınağı’nın giriş bölümünde de vardır. Tapınak, girişte yer alan erekte olmuş cinsel uzuvlarıyla gösterilmiş muhafızlar (Şekil 17) tarafından korunmaktadır. Bu muhafızların elinde bulunan balta ve boynuz sembolleri savunma izlerinin tanımlanmasını sağlamaktadır (Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 44). Fallusun koruyucu etkisi onun gücü ile bağlantılıdır. Bunu ifade eden şey fallusun ereksiyon halinde gösterilmesidir.

Şekil 16: Hamangia Kültüründen bilinen antropomorfik stel

(Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 44, fig. 3)

Şekil 17: Sukuh Tapınağı’nın giriş bölümündeki muhafız

(Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 45, fig. 4)

Erkek doğurganlık temsili olan falluslar, tarih öncesi Avrupa’da, Yunan mitolojisinde, günümüz Hindistan inancında kendine geniş bir yer bulmuştur. Yunan mitolojisinde Pan, Hermes ve Priapos; Hindistan’da Hint tanrıçası Shiva’da fallik inancı görülmektedir. Hint edebiyatına göre; mekânın (tapınağın) *lingam* (Shiva’nın erkek cinsel organı) olduğu dünyanın ise *yoni* (kadın cinsel organı) olduğu yazılmıştır. Böylece *lingam* yani fallus *yoni* kutsal tapınağına ibadet eder. Bu da cinsel tapının ritüelini yansıtmaktadır (LaPierre, 2003, s. 37).

İnsan bedeninin içerisinde sadece bir organ üzerinde durulması ve erkek cinsel organının bir güç ve sembol haline getirilmesi oldukça ilginçtir. Fallus sadece cinsel uzuv anlamıyla değil aynı zamanda büyük bir gücün de yansımasıdır. Erkeğin, Paleolitik Çağ’dan beri karşı cinsle fiziksel birleşimini ve kadın üstündeki etkisini sağlayan cinsel organıydı. Bu bağlamda cinsel uzva yüklenen anlam çok büyüktü ve toplumsal statü düşünülüğünde direkt penis olarak gösterilmemişlerdir. Penis, fallusa dönüşerek sembolik bir nesne haline getirilmiştir (Gezgin, 2012, s. 27/32-33). Fallusun sembolik gücü insan dünyasında olduğu gibi hayvanlar âleminde de görülür. Primat dünyasında genital görüntü tür içi heybetli bir davranıştır. Bir primat türü olan sincap maymunları üzerinde yapılan gözlemlere göre; bu maymunlar ereksiyon halindeki cinsel uzuvlarını karşılaşmalarda göstermekte ve üstün hiyerarşik pozisyonunu yansıtmaktadırlar (Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 46).

Çeşitli fonksiyonları olduğu düşünülen söz konusu tasvirlerin yapılma nedenleri ve kullanım amaçları dönemlere göre değişse de simgesel bir anlamı olduğu açıktır. Tarih öncesi topluluklar açısından fallus göstereni ile neyi ifade etmek istediği anlaşılması güç bir konudur. Ancak konuya ilişkin bağlamsal değerlendirmeler ve günümüz etnolojik araştırmalarından belli birtakım yorumlamalara gidilebilir. Bereket-doğurganlık, güç gösterisi, ölüm korkusu, savunma gibi amaçlarla bu nesnelerin içgüdüsel bir tavrı yansıtarak soyut bir duyguyu ifade ettiği düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik döneme tarihlendirilmiş 11 adet taş fallus değerlendirilmiştir. Bu falluslardan 4 tanesi PPNA evresine tarihlendirilmiştir. İlk örnek Wadi Faynan 16’dan bilinen fallustur. Oldukça gerçekçi bir işlenişe sahip olan bu fallus, bitki işleme aletleri ve cinsel sembolizm objelerinin ilişkili olmasından dolayı havaneline de benzetilmektedir (Mithen ve diğ., 2005, s. 105-109).

Katalog No : 19

Levha No: -

Eser Adı : Fallus

Merkez : Wadi Faynan 16

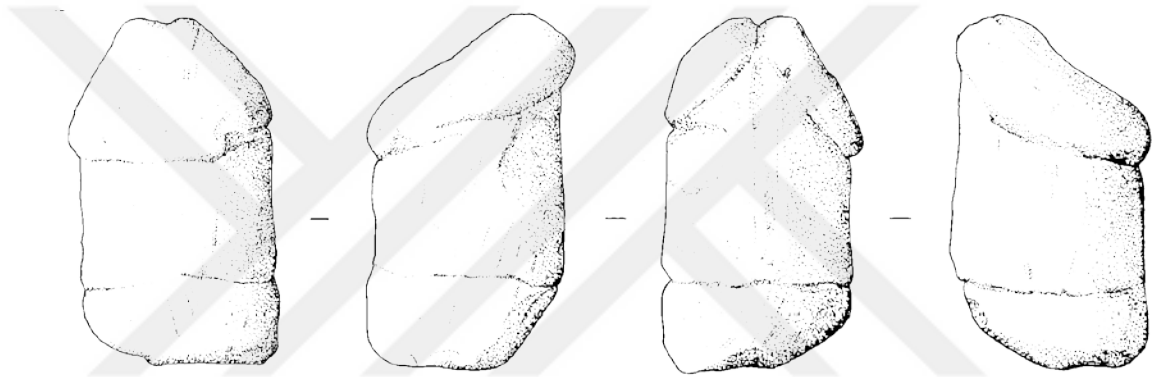
Ölçüleri : Uzunluk: 51 mm, Çap: 28 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Yumuşak kireçtaşıdan yapılmış figürin fallus olarak tanımlanmıştır. Etrafında yer alan yivlerle gerçekçi görüntü sağlanmaya çalışılmıştır.

Kaynak : Shaffrey, 2007, s. 330/345, fig. 11.5 (SF 1005)

Katalog No : 20

Levha No:

Eser Adı : Fallus

Merkez : Jericho

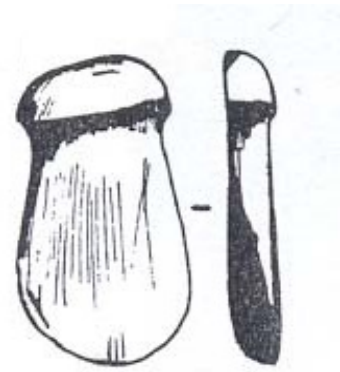
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Bazalttan yapılmış olan fallus silindirik bir forma sahiptir. Alt kısmı yuvarlatılmış olan fallus yukarı doğru iki yandan inceltilerek uç kısımda tekrar genişletilmiş ve baş kısmı vurgulanmıştır (tarafımdan yorumlanmıştır).

Kaynak : Kenyon ve Holland, 1983, s. 515, fig. 222

Katalog No : 21

Levha No:

Eser Adı : Fallus

Merkez : Jericho

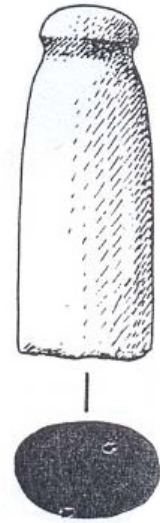
Ölçüleri : Yükseklik: 12 cm, Genişlik: 4,8 cm

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Bazalttan yapılmış fallus silindirik formdadır. Alttan yukarı doğru hafif inceltilerek yapılan buluntunun uç kısmı bir oluk ile belirgin hale getirilmiştir (tarafımdan yorumlanmıştır).

Kaynak : Kenyon ve Holland, 1983, s. 515, fig. 222

PPNA'ya tarihlendirilen Zahrat adh-Dhra'2'den bilinen örnek, havaneline benzetilmekte ve kesin olarak tanımlanmış bir fallus değildir.

Katalog No : 22

Levha No: -

Eser Adı : Fallus

Merkez : Zahrat adh-Dhra'2

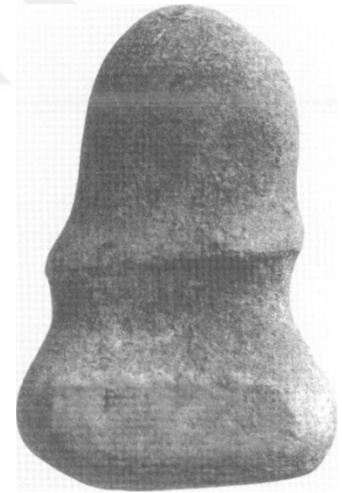
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Taştan yapılmış örnek, 5 numaralı mezardan ele geçirilmiş ve fallus olarak değerlendirilmiştir. Başka bir yorum "çan şeklinde havaneli" olabileceği yönündedir. Oval bir forma sahip olan figürinin üst kısmı yuvarlatılmış ve orta kısmında hafif dışa doğru çıkıntı yapılmıştır. Bu çıkıntının altında figürine bel gibi oyuk yapılmıştır. Figürin düz olarak bitirilmiş ve görüntü fallusu andırmaktadır (tarafımdan tanımlanmıştır).

Kaynak : Edwards ve diğ., 2004, s. 38, fig. 16

PPNB evresine tarihlendirilmiş 6 fallus bulunmaktadır. Ghwair I, Ba'ja, Kfar HaHoresh, Site 109 ve Munhata'dan ele geçirilmiş falluslar arasında hiç şüphesiz en ilginç olanları Site 109 betimleridir. Çakmaktaşıdan yapılmış 2 örneğin gerçekten

fallus olarak yorumlanması tartışmaya açıktır. Munhata ve Kfar HaHoresh örnekleri basit formda olup, ince-uzun bir taşın uç kısmına yapılan yiv ile oluşturulmuşlardır. Kfar HaHoresh fallusu bereketle ilişkilendirilmiştir (Goring-Morris ve Birkenfeld, 2008).

Katalog No : 23

Levha No:

Eser Adı : Fallus

Merkez : Ghwair I

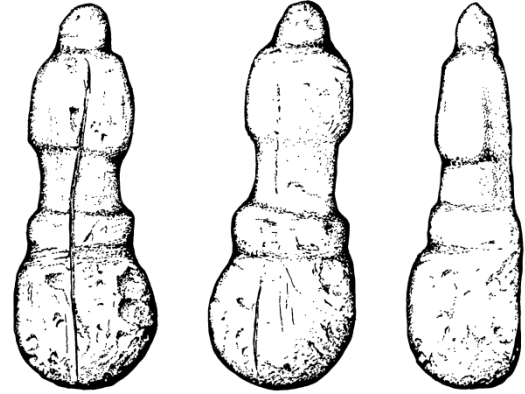
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNB

Tanım : Taştan yapılmış fallus, aşağıdan yukarıya içe doğru yapılmış oyuklarla şekillendirilmiştir. En üst kısım yine bir oyuk yardımı ile belirgin bir şekilde gösterilmiştir (tarafımdan yorumlanmıştır).

Kaynak : Simmons ve Najjar, 2006, s. 89, fig. 8

Katalog No : 24

Levha No: -

Eser Adı : Fallus

Merkez : Site 109

Ölçüleri : Uzunluk: 32 mm

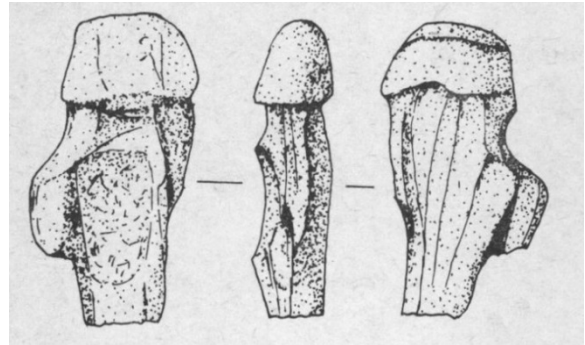
Genişlik: 20 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNB

Tanım : Çakmaktaşıdan yapılmış örnek, Orrelle tarafından şematik fallus olarak yorumlanmıştır. Figürine bakıldığında üst kısmı özellikle yarı yuvarlak formda oyulmuş ve fallus görüntüsü verilmeye çalışılmıştır. Yandan bakıldığında görünen çıkıntı ise kalça olarak değerlendirilebilir (tarafımdan yorumlanmıştır).

Kaynak : Burian ve diğ., 1976, s. 59, Plate 5, fig. 1 ve Orrelle, 2014, s. 60/213, fig. 61:2

Katalog No : 25 **Levha No:** -

Eser Adı : Şematik fallus

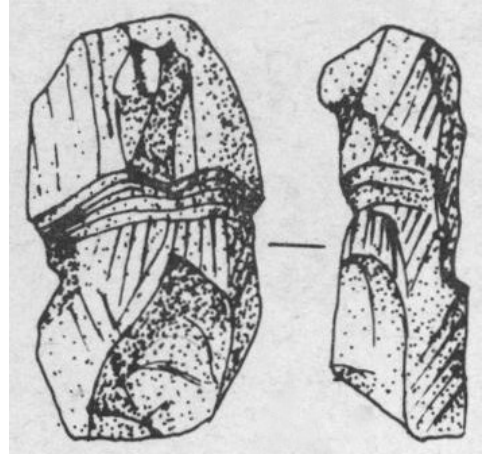
Merkez : Site 109

Ölçüleri : Uzunluk: 40 mm, Genişlik: 20 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNB

Tanım : Çakmaktaşıdan yapılmış örnek, Orrelle tarafından şematik fallus olarak yorumlanmıştır. 24 numaralı örnekte olduğu gibi üst kısım yarı yuvarlak şekilde oyularak fallus görüntüsü yapılmaya çalışılmıştır (tarafımdan yorumlanmıştır).

Kaynak : Burian ve diğ., 1976, s. 59, Plate 5, fig. 2 ve Orrelle, 2014, s. 60/213, fig. 61:1

Katalog No : 26 **Levha No:** V-b

Eser Adı : Fallus

Merkez : Kfar HaHoresh

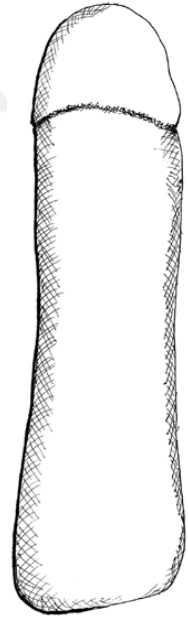
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNB

Tanım : Bereket kavramı ile ilişkilendirilen figürin, kireçtaşıdan yapılmış ince, uzun ve silindirik forma sahiptir. Üst kısımdaki yatay yiv ile fallus betimlendirilmiştir.

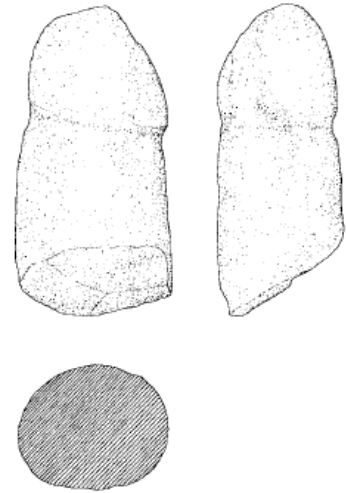
Kaynak : Goring-Morris ve Birkenfeld, 2008, s. 22-23 ve Orrelle, 2014, s. 212, fig. 60:4

Katalog No : 27 **Levha No:** -
Eser Adı : Fallus
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 80 mm, Genişlik: 30 mm
Tabaka : -
Dönem : PPNB
Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış figürin fallus olarak tanımlanmıştır. Yatay bir yiv ile fallus tasvir edilmiştir.
Kaynak : Orrelle, 2014, s. 60/212, fig. 60:3

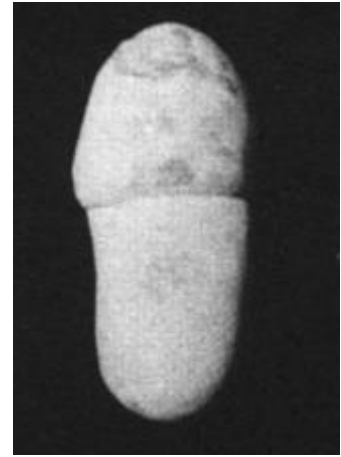

Katalog No : 28 **Levha No:**
Eser Adı : Fallus
Merkez : Ba'ja
Ölçüleri : -
Tabaka : -
Dönem : Geç PPNB
Tanım : Kumtaşıdan yapılmış olan fallus silindirik formdadır ve alt kısımda tahrip olmuştur. Üst bölümde bir oluk ile baş bölümü betimlenmiştir. Yuvarlak formda biçimlendirilen baş kısmı hafif sivriltilmiştir (tarafımdan yorumlanmıştır). Fallus dışında havaneli olabileceği yönünde bir yorum da söz konusudur.
Kaynak : Bienert ve Gebel, 2004, s. 130, fig. 9.1

PPNC evresine tarihlendirilmiş tek fallus Atlit-Yam'da tespit edilmiştir. Basit işlenişe sahip fallus hakkında detaylı bilgi verilmemiştir. Genel olarak çok basit bir görüntü sunan bu örnek fallus olmayabilir. Basit silindirik formdaki taşın ucuna açılan yiv ile fallus görüntüsü elde edilmiştir. Bu tiplerin fallus tanımlamasını ne kadar karşıladığı tartışma konusudur.

Katalog No	: 29	Levha No:	-
Eser Adı	: Fallus		
Merkez	: Atlit-Yam		
Ölçüleri	: -		
Tabaka	: -		
Dönem	: PPNC		
Tanım	: Kireçtaşından yapılmış olan örnek fallus olarak değerlendirilmiştir.		
Kaynak	: Galili ve diğ., 1993, s. 148, fig. 18.4		

Fallus olarak değerlendirilen betimlerin hangi amaca hizmet ettiği açık değildir. Hodder ve Meskell gibi araştırmacılar falluslar üzerinden bir değerlendirme yapmışlar; bu objeleri erkek gücü ve otoritesi şeklinde yorumlamışlardır. Fakat fallusların neyi ima ettiği belirgin değildir (Kuijt, 2017, s. 555).

Dikkat çeken bir başka nokta, çalışma kapsamında değerlendirilen tüm fallus örneklerinin Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönemden tespit edilmesidir. Çanak-Çömlekli Neolitik dönemden bilinen bir örnek tespit edilmemiştir. Belki de söz konusu fallus simgeciği PPN'den sonra önemini yitirmiştir.

5.1.1.3. Cinsiyeti Tanımlanamayan Figürinler

Figürinler yapılırken bazıları açık cinsiyet özellikleri gösterse de büyük bir bölümün cinsiyeti saptanamamaktadır. Çeşitli formda ve biçimde olan 72 adet figürin ile temsil edilen bu grubu 2'ye ayırabiliriz:

- 1) Şematik figürinler
- 2) Çakıl taşı figürinler

5.1.1.3.1. Şematik Figürinler: Bu grupta yer alan figürinler antropomorfik olarak değerlendirilen ve şematik işlenmiş cinsiyet belirtmeyenlerden oluşmaktadır. Çanak-

Çömlek Öncesi Neolitik döneme tarihlendirilmiş 12 taş figürin ve Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen 3 taş figürin bu grupta değerlendirilmiştir.

PPNA evresine tarihlendirilen 5 figürin Gilgal, Wadi Faynan 16 ve Tell Mureybet'ten ele geçirilmiştir. Tell Mureybet figürini (Kat. No. 33) şekil açısından El Khiam örneğine benzemektedir. Gilgal örnekleri, figürin olmaktan uzak bir görüntüye sahip olsa da yayın esas alındığı için bu kategoriye dâhil edilmiştir.

Katalog No : 30 **Levha No:** -

Eser Adı : Şematik figürin

Merkez : Gilgal

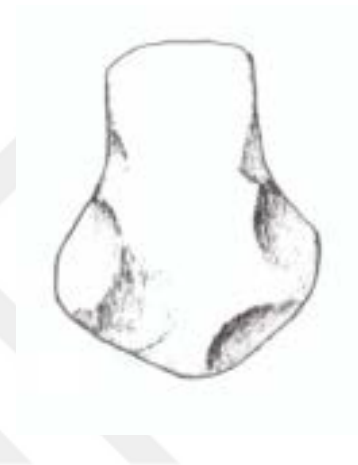
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Taştan yapılmış ve büyük olasılıkla bir figürini temsil eden örnek, oldukça şematik işlenişe sahiptir. Figürinin üst kısmı dar, alt kısmı ise yuvarlak hatlarla belirtilmiştir.

Kaynak : Noy ve diğ., 1980, s. 65/68, fig. 2.2

Katalog No : 31 **Levha No:** -

Eser Adı : Şematik figürin

Merkez : Gilgal I

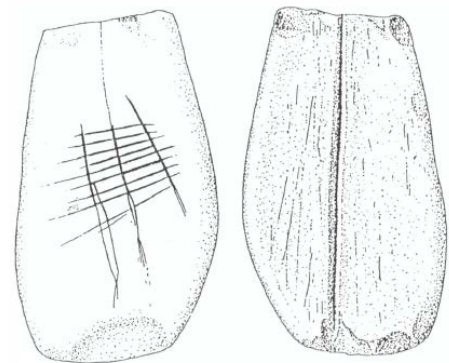
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Kireçtaşından yapılmış örnek, taş kap yanından ele geçirilmiştir. Ön tarafta çapraz çizikler varken arka kısımda dikey bir yiv mevcuttur. Ne olduğu konusunda net bir yorum yoktur.

Kaynak : Noy, 1989, s. 14/17, fig. 4.1

Katalog No : 32 **Levha No:** -

Eser Adı : Figürin parçası

Merkez : Wadi Faynan 16

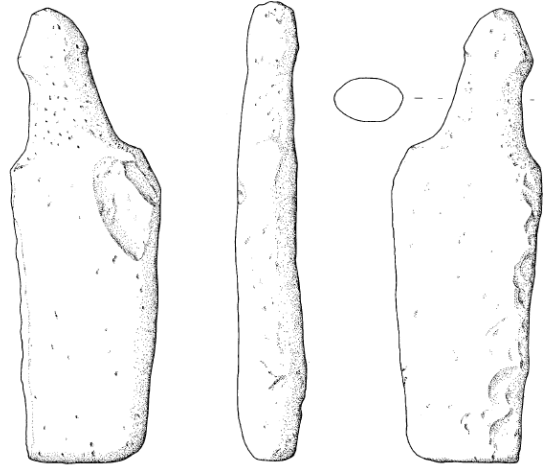
Ölçüleri : Uzunluk: 293 mm
Genişlik: 95 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNA

Tanım : Yüzeyden ele geçirilen figürin, kumtaşından yapılmıştır. Figürin, baş ve gövdenin tamamından oluşmaktadır ancak yüz özellikleri, kollar ve bacaklar görülmemektedir. Başından ve bir kenarından tahrip olmuştur. Gövde pürüzsüz bir yapıdadır ve baş ile arasında boyun işlenmiştir. Baş ve boyun görüntüsü nedeniyle fallusa da benzetilmektedir.

Kaynak : Shaffery, 2007, s. 323/346, fig. 11.6 (SF 1056)

Katalog No : 33 **Levha No:** -

Eser Adı : Şematik figürin parçası

Merkez : Tell Mureybet

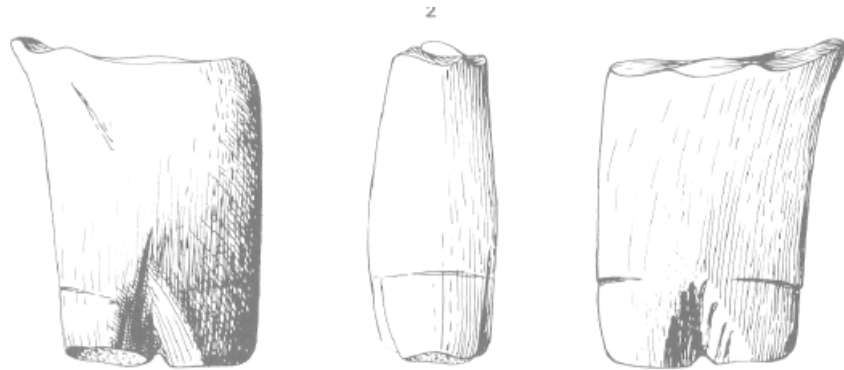
Ölçüleri : Uzunluk: 50 mm, Genişlik: 35 mm

Tabaka : Mureybet II

Dönem : PPNA

Tanım : Figürin kireçtaşından yapılmıştır ve MÖ 9. binyıl sonuna tarihlendirilmiştir. Üst kısmı eksik olduğu için net tanımlama yapılamamıştır.

Kaynak : Cauvin, 1978, s. 118/120, fig. 24.2 ve Orrelle, 2014, s. 188

Katalog No : 34 **Levha No:** -

Eser Adı : Şematik figürin

Merkez : Tell Mureybet

Ölçüleri : -

Tabaka : Mureybet III

Dönem : PPNA

Tanım : Figürin kireçtaşından yapılmıştır. Genel olarak böbrek şeklinde olan figürin üzerinde yüz özellikleri görülmektedir. Yanlardan yatay bir yiv ile kafa belirtilmiştir. Ön yüze kadar gelen uzun yivler doğrallıktan uzaktır. İnsan figürini olup olmadığı konusu tartışmalıdır.

Kaynak : Cauvin, 1978, s. 120-122, fig. 26.2 ve Orrelle, 2014, s. 188, fig. 36:1

PPNB evresine 3 örnek tarihlendirilmiştir. Munhata, Motza ve El-Hemmeh'ten ele geçirilen örnekler arasında Munhata figürini oldukça stilize ve özensiz işleniş sergilemektedir. Motza figürini (Kat. No. 36) görüntüsü itibariyle ilginçtir. Kırılmış figürin üzerindeki deliğin sonradan açıldığı ve pendant olarak kullanım gördüğü düşünülmüştür. Figürin, belki de kullanım gördüğü kişi ya da topluluk tarafından özellikli idi ve kırılrsa da atılmadan alternatif yollarla kullanılmaya çalışılmıştır. Başka bir ihtimal bunun pendant olarak tasarlanmış olmasıdır. Ancak kırık olduğu için yorumlardan öteye gidilememiştir.

Katalog No : 35 **Levha No:** -

Eser Adı : Şematik figürini

Merkez : Munhata

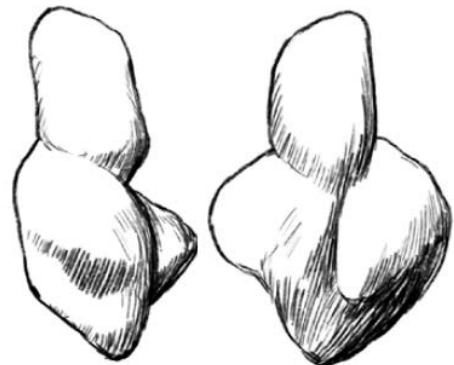
Ölçüleri : Uzunluk: 20 mm, Genişlik: 9 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNB

Tanım : Figürin kireçtaşından yapılmıştır. Açık bacaklar ve oval biçim nedeniyle 3 açıdan da bakılabilir. Bir dakika içinde oyulabilir kolaylıkta olması yönünden önemlidir.

Kaynak : Orrelle, 2014, s. 59-60/200, fig. 48:2

Katalog No : 36 **Levha No:** V-c

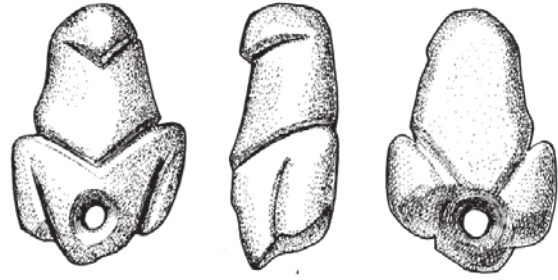
Eser Adı : Figürin parçası - pendant

Merkez : Motza

Ölçüleri : Yükseklik: 17 mm
Genişlik: 11,5 mm

Tabaka : Tabaka VI

Dönem : Erken PPNB

Tanım : Yeşil taştan yapılmış figürinin üst kısmı korunmuştur. Yarısında kırılmış olan figürin, daha sonra kolye olarak kullanılmıştır. Gövdede yer alan delik sonradan yapılmıştır. Yapımında kullanılan hammadde Kuzey Suriye kökenlidir. Belki de başka yerde tasarlanıp yerleşime getirilmiş olabilir. Figürin, şematik bir yüze sahiptir ve ön tarafta olan çıkıntı kuş kafasını andırmaktadır. Boyun kısmında olan “V” biçimli yiv figürinin üstünde elbise olduğunu düşündürmüştür. Kollar, vücudun iki tarafında yer alan kesikler ve geniş omuzla belirtilmiştir. İkonografik olarak üçgen motifi figürinin ana motifi durumundadır. Geniş omuzlu gövde üçgen formda tasarlanmıştır. Korunmuş olduğu kısmıyla figürin, herhangi bir cinsiyet özelliği göstermemektedir.

Kaynak : Khalaily ve diğ., 2007a, s. 24-25, fig. 17:2 ve Khalaily ve Eirikh, 2013, s. 32-33, fig. 5

El-Hemmeh figürini açık biçimde insan görünümündedir. Mezar içerisinden ele geçen figürin kontekstiyle değerlendirilen nadir örnekler arasındadır.

Katalog No : 37 **Levha No:** VI-a

Eser Adı : İnsan figürini

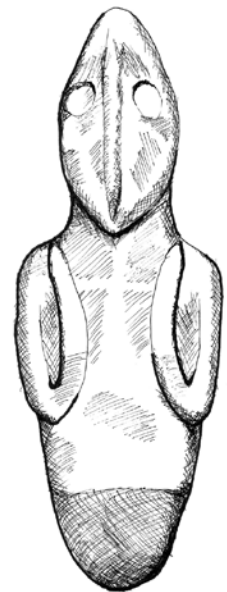
Merkez : El-Hemmeh

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Geç PPNB

Tanım : Çok renkli, türü bilinmeyen bir taştan yapılmış figürin, kolları katlanmış ve omuzlara uzanan bir şekilde tasvir edilmiştir. Başı uzatılmış olan figürinin gözleri içe çökük olarak gösterilmiştir. Uzun yüz üstünde burun, yüz boyunca uzatılmış ince kabartma ile belirtilmiştir. Cinsiyet özelliği göstermeyen figürin, mezar kontekstinden ele geçirilmiştir.

Kaynak : Makarewicz ve Austin, 2006b, s. 21-22, fig. 4 ve Orrelle, 2014, s. 196, fig. 44

PPNC evresine tarihlendirilen 4 figürin vardır. 3 figürin Atlit-Yam'dan, 1 figürin ise Beisamoun'dan ele geçirilmiştir. Atlit-Yam örnekleri oldukça şüpheli ve tartışmalıdır. Beisamoun örneği hakkında figürin dışında çeşitli yorumlar bulunmaktadır.

Katalog No : 38 **Levha No:** -
Eser Adı : Figürin parçası
Merkez : Atlit-Yam
Ölçüleri : -
Tabaka : -
Dönem : PPNC
Tanım : Taştan yapılmış figürin kırığıdır.
Kaynak : Galili ve diğ., 1993, s. 148, fig. 18.1

Katalog No : 39 **Levha No:** -
Eser Adı : Figürin parçası
Merkez : Atlit-Yam
Ölçüleri : -
Tabaka : -
Dönem : PPNC
Tanım : Taştan yapılmış figürin kırığıdır.
Kaynak : Galili ve diğ., 1993, s. 148, fig. 18.2

Katalog No : 40 **Levha No:** -

Eser Adı : Figürin - Pendant ?

Merkez : Atlit-Yam

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : PPNC

Tanım : Taştan yapılmış olan örnek üzerinde çizikler vardır ve figürin ya da pendant olarak değerlendirilmiştir.

Kaynak : Galili ve diğ., 1993, s. 148, fig. 18.3

Katalog No : 41 **Levha No:** -

Eser Adı : Figürin – Pendant ?

Merkez : Beisamoun

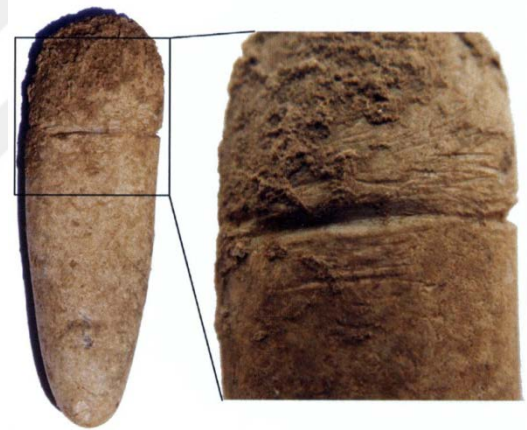
Ölçüleri : Uzunluk: 51.11 mm
Genişlik: 16 mm ve 9 mm
Kalınlık: 6.64 mm

Tabaka : -

Dönem : PPNC

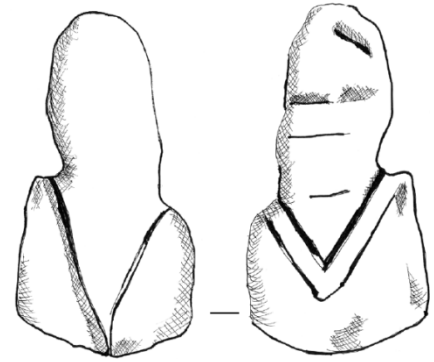
Tanım : Doğal ince uzun kalsit çakıl taşından yapılmış örneğin üst çeyreğine yakın açılmış yiv vardır. Yiv, bir yüzde belirgindir ve iki yanda derindir. Detaylı bakıldığında, çok sayıda yiv ana yivin altında ve üstünde görülmektedir. Üzerine 3 yorum yapılmıştır: ilki bağlanarak asılan bir nesne olduğu yani pendant olabileceği yönündedir. İkinci yorum küçük bir çakıl heykelcik olduğudur. Üçüncü yorum ise balıkçılık aktivitelerinde kullanılan ağ kurşunu olduğu yönündedir.

Kaynak : Bocquentin ve diğ., 2014, s. 67-68, fig. 53

Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilmiş 3 figürin Wadi Rabah kültürüne tarihlendirilmiştir. Hagoshrim'den 2, Neve-Yam'dan 1 figürin saptanmıştır ve insan formunda şekillendirilmişlerdir.

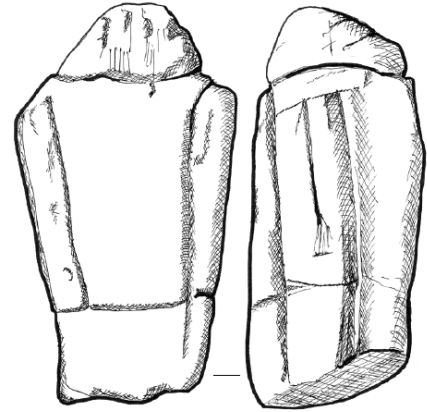
Katalog No : 42 **Levha No:** -
Eser Adı : İnsan figürini parçası
Merkez : Hagoshrim
Ölçüleri : Uzunluk: 34 mm, Genişlik: 10 mm
 Kalınlık: 4 mm
Tabaka : -
Dönem : Wadi Rabah kültürü

Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış ve baş ile gövdesinin bir kısmı korunmuş olan figürin, cinsiyet özelliği göstermemektedir. Ön tarafta boyundan başlayan kalın “V” biçimli detay, arka tarafta daha ince bir hat halindedir.

Kaynak : Orrelle, 2014, s. 67/256, fig. 104:1

Katalog No : 43 **Levha No:** -
Eser Adı : İnsan figürini parçası
Merkez : Hagoshrim
Ölçüleri : -
Tabaka : -
Dönem : Wadi Rabah kültürü

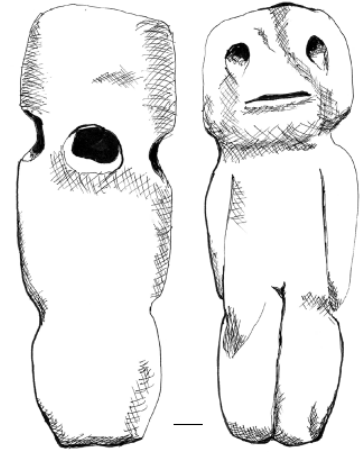
Tanım : Küçük, sivri uçlu bir kafa ile başlayan figürin, trapez biçimli bir gövde ile sonlanmaktadır. Taştan yapılmış figürin, cinsiyet özelliği yansıtmaz.

Kaynak : Orrelle, 2014, s. 67/260, fig. 108

Neve-Yam figürini oldukça gerçekçi bir yaklaşımla yapılmış ve herhangi bir cinsiyet belirtisi göstermemektedir. En önemli özelliği boyun kısmında yer alan deliklerdir. Asılarak ya da bağlanarak sunulduğu şeklinde bir görüş söz konusudur. Levant Bölgesi'nde hiçbir örnekle paralellik göstermemektedir. İşçilik seviyesi çok üst düzeydedir. Yeşil taştan yapılan figürin Yakın Doğu'daki erken tarım topluluklarında boncuk gibi süs eşyalarının yapımında kullanılan hammadde ile aynıdır ve yeşilin

sembolizmi kapsamında değerlendirilmiştir. Bar-Yosef ve Porat tarafından yeşilin sembolizmi kapsamında tartışılmış ve bitki ile hayvan verimliliği üzerine düşünülmüştür (Galili ve diğ., 2016, s. 141-142).

Katalog No : 44 **Levha No:** VI-b
Eser Adı : İnsan figürini
Merkez : Neve-Yam
Ölçüleri : Uzunluk: 5.7 cm, Genişlik: 2.1 cm
 Kalınlık:1.5 cm
Tabaka : -
Dönem : Wadi Rabah kültürü

Tanım : Epidiyorite benzeyen kristalimsi, orta metaforik bir taştan yapılmış olan antropomorfik figürin, batık yerleşime bitişik sahilde bulunmuştur. Figürinin yapımında kullanılan hammaddenin yerel bir kaynak olmadığı ve Kıbrıs, Lübnan veya Kuzey Suriye kökenli olabileceği düşünülmektedir. Herhangi bir cinsiyet belirtisi olmayan figürin ikonografik olarak İsrail’de ele geçirilmiş diğer örneklerine göre benzersiz olarak yorumlanmıştır. Gövde ince-uzun ve ovalimsi bir formdadır. Figürinin arka kısmı düz, ön tarafı dışbükey biçimdedir. Baş, ön taraftan bakıldığında dikdörtgen yan taraftan bakıldığında ise üçgen görünümündedir. Başın gövdeden ayrılması arkaya uzatılmayan, önde ve iki yanda yer alan yarı dairesel yiv ile sağlanmıştır. Kafanın üst kısmı düzdür ve yanlardan yuvarlatılmıştır. Gözler, yüze açılmış ve muhtemelen başka bir malzeme doldurulmuş olan sığ oluklarla gösterilmiştir. Ağız düz bir kesik ile belirtilmiştir. Burun, üçgen iz düşüme sahip olarak yüzün sürekliliği şeklinde oyulmuş gibi görünüyor. Gövdenin arka tarafı düz, ön tarafı kavisli ve köşeler yuvarlatılmıştır. Figürinin bel kısmı dardır ve alt kısmı düz bir zeminle son bulmuştur. Kollar vücuda paralel düz kesiklerle gösterilmiştir. Alt ön kısmına oyulmuş dikey bir kesik, kasığı ve bitişik bacakları temsil eder. Figürinin asılması veya bağlanması amaçlı boyun bölgesinde “T” şeklinde delikler yer alır. Boynun her iki yan tarafından 5 mm ve 3 mm çapında enine çift-konik delikler açılmıştır. Arka kısımda 7 mm başka bir delik açılmış ve yanlardan açılan deliklerle birleştirilmiştir. Kolye olarak kullanılabileceği öne sürülse de, bileşik olarak yapılan “T” şekilli delikler ve düz sırt figürinin düz bir yüzeye tutturulmasını daha muhtemel kılmaktadır. Belki bu delikler bağlama durumunun önden görülmesini engellemek amacıyla yapılmıştır.

Kaynak : Galili ve diğ., 2016, s. 140-141, fig. 6 ve Orrelle, 2014, s. 259, fig. 107:2

5.1.1.3.2. Çakıl Taşı Figürinler: Bu grup Yarmoukian çakıl taşı figürinlerini temsil etmektedir. Toplam 57 adet figürinden 56 tanesi Yarmoukian kültürüne, 1 tanesi ise Post-Yarmoukian’a tarihlendirilmiştir. Yarmoukian figürinleri Byblos (9), Hamadiya

(2), Munhata (13) ve Sha'ar Hagolan'dan (32) tespit edilmiştir. Post-Yarmoukian figürini ise Ras Shamra'dan ele geçirilmiştir.

Sha'ar Hagolan'dan tespit edilmiş koleksiyon, en büyük topluluğu oluşturur. Bu grup ilk kez Stekelis tarafından saptanmıştır. Stekelis bu grubu doğurganlık ve bereket kültü için tasarlandığı yönünde değerlendirmiştir. Ona göre, göğüsler ve genital bölge taş üzerindeki çiziklerle belirtilmiş ve bunları üretenler gerçekçi bir yaklaşımla kadınları yansıtmışlardır (Stekelis, 1950-51, s. 10 ve 1952, s. 217). Ancak Yosef Garfinkel konu ile ilgili detaylı bir çalışma yaparak, çakıl taşı figürinlerin şematik insan gösterimleri olduğunu belirtmiştir. Bu figürinler basitçe yapılabilirdi ve birkaç çizikle insan görünümü verilebilirdi. Harcanan emek oldukça azdır. Belki de *ad hoc* amaç için yapılmışlardır (Garfinkel ve diğ., 2010, s. 339-340).

Yarmoukian figürinleri, MÖ 6. binyılın etkileyici sanatsal başarısıdır. Sha'ar Hagolan ve Munhata yerleşimlerindeki figürin miktarı ve kalitesi, Levant Neolitik sanatı merkezinin Ürdün Vadisi olduğunu ortaya koymuştur (Garfinkel, 1993, s. 132).

Yarmoukian tipi çakıl taşı figürinler çeşitli araştırmacılar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. İnsan formunu temsil ettikleri öne sürülen bu tipler, genellikle kadın olarak yorumlanmıştır. Ancak belirgin kadın özellikleri yansıtmayan bu örnekler, erkekleri ve cinsiyetsiz ya da kasıtlı olarak cinsiyeti belirsiz figürinleri temsil edebilir. Çakıl taşları üzerindeki soyut tasarımlar, kadınların fiziksel gelişiminin farklı aşamalarını göstermeyi amaçlayan temsiller olabilir (Gibbs ve Banning, 2013, s. 360).

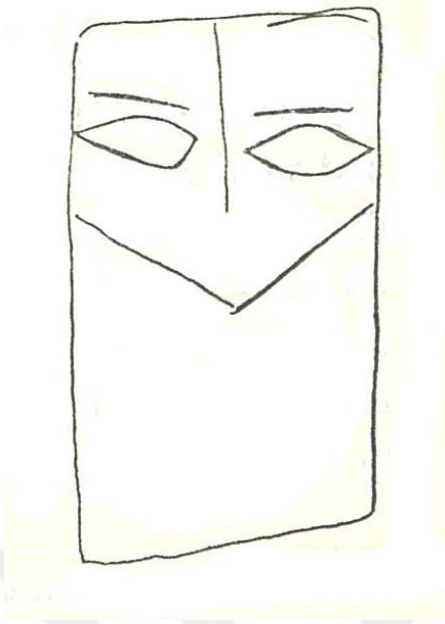
Kadınların üreme döngüsündeki hamile kalma ve doğum olayı gibi durumlar çeşitli törenlerle kamuya açık hale getirilmiştir. Küçük yaşam öğeleri şeklindeki portatif nesneler yani çakıl taşı figürinler, insan yaşam döngüsündeki fiziksel değişimleri aktaran kodlanmış bir sistemi barındırmaktadır. Tespit edilmiş tüm çakıl taşı figürinleri üzerindeki bu kodlanmış sistem, üreme stratejisinin işleyişine işaret edebilir. Doğurganlıkla bağlantılı olan bu sistem, kadını doğuma teşvik eden ve üreme döngüsünü arttırmaya yönelik büyüsel bir aktivitenin ürünüdür. Bu muhtemelen toplumda başka bileşenlerle de ifade edilen yeniden yapılanmanın bir parçasıydı: tıpkı yeni bir gömü formunun ortaya çıkarak bebeklerin çömleklere konulup ev bağlamına gömülmesi şeklindedir. Çünkü MÖ 7. binyılın sonunda gerçekleşen ve çöküş olarak

adlandırılan durumdan sonra MÖ 6. binyılda yeni kültürel çeşitlilik ve ekonomik adaptasyonlar ortaya çıkmaktadır. 6. binyılın ortalarında ortaya çıkan Yarmoukian belki de yeniden düzenleme ve kurtarma olarak görülebilir. Bu durum toplumsal bir değişimi karakterize eden çok sayıda görsel öğeler tarafından desteklenebilir (Gopher ve Orrelle, 1996, s. 273-275). Şüphesiz Çanak-Çömlekli Neolitik dönem yeni bir oluşumu temsil etmektedir. Yeni gelişmelerin yaşandığı bu süreçte var olan yapılanmanın kanıtları mimari, ekonomi, ölü gömme gelenekleri ve figürinler gibi toplumsal yaşamı ifade eden gelişmelerde gözlemlenmektedir.

Anna Eirikh-Rose, Paleolitik Çağ'ın sonunda Levant'ta ilk kez az sayıda tespit edilen ve Natufian ile artış gösteren geometrik desenli çakıl taşları hakkında detaylı bir inceleme yapmıştır. Neolitik Çağ boyunca artış gösteren çiziklerle motiflendirilmiş geometrik desenli çakıl taşlarına Yarmoukian tipi çakıl taşlarını dâhil etmiştir. Bu çakıl taşlarının kullanımı ile ilgili akademisyenler tarafından farklı yorumlar yapılmıştır. Eirikh-Rose, bir grup araştırmacının görüşlerini referans alarak, dekore edilmiş çakıl taşlarının mühürlerle bağlantılı olabileceğini önermiştir. İki grup arasındaki motif benzerliğinden yola çıkılarak açıklanan bu görüş kronolojik gelişim olarak da tanımlanmıştır. İlk olarak çakıl taşları ortaya çıkmış ve mühürlerin varlığı ile bir süre birlikte kullanım görmüşseler de mühürlerin baskın hale gelmesiyle bu çakıllar bir süre sonra yok olmuşlardır. Çakıl taşlarının kullanımı MÖ 6. binyılda doruk noktasına ulaşmıştır. Kronolojik ve sembolik açıdan değerlendirildiğinde çakıl taşlarının mühürlerin selefleri olarak veya proto-mühürler olarak tanımlanması mümkündür. Geometrik desenli çakıl taşları ve mühürler, sosyal dönüşümün bir parçasıdır ve toplumsal evrim aşamalarında toplumun gelişimine karşılık olarak görülebilir (Eirikh-Rose, 2004).

Geometrik motifli çakıl taşlarının mühürlerle ilişkilendirilmesi kayda değer bir görüştür. Ancak bu yaklaşıma, insan yüz özelliklerini gösteren çakılların dâhil edilmesi sorunlu olabilir. Sınırlı bir coğrafyada ve zamanda karşımıza çıkan bu tipler, sosyal örgütlenmenin bir parçası gibidir ve kültüre özgüdür.

Çeşitli Levant yerleşimlerinden bilinen çakıl taşı figürinlerinin benzeri Anadolu'da Hacılar yerleşiminde de saptanmıştır. Çanak-Çömlekli Neolitik döneme tarihlendirilen Hacılar örneği (Şekil 18a-b) dikdörtgen formu açısından farklılık göstermektedir.

Şekil 18a: Hacılar çakıl taşı figürünü çizimi

(Mellart, 1966, s. 10-12, fig. 2)

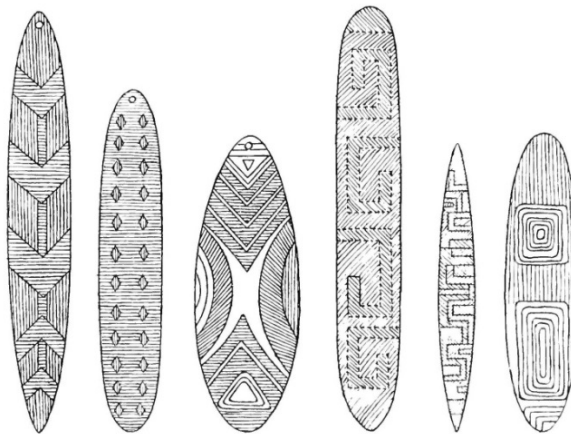
Şekil 18b: Hacılar çakıl taşı figürünü fotoğrafı

(Mellart, 1970, s. 220, CLXII(a))

Yarmoukian kültürünün çizikli çakıl taşlarının kutsal anlamlarla ilişkilendirilmesi durumuna benzer örnekler Avustralya'dan farklı modelleriyle bilinmektedir. Avustralya yerlilerinin geleneksel kültüründe atalar ibadeti için yapılan törenler ve bu törenlerde kullanılan nesneler söz konusudur. Bununla ilgili olarak, Avustralya yerlisi olan *Walbiri* (*Warlpiri*) klanının “*Churinga*” (Şekil 19) adını verdiği ya da “bal karınca” atasının izlerini temsil eden linear gravürlerle süslenmiş ahşap ya da taştan yapılmış kutsal nesnelere ibadet ettiği bilinmektedir. Nesneler üzerindeki merkezi daire figürü, *Yuendumu* yerleşiminin kuzeydoğusundaki bir kil çukuru temsil etmektedir. Bu çukur, efsanevi bal karınca şefinin evidir. Nesne üzerindeki eğik çizgiler şefin evine giden yolları gösterir. Bunların kopyaları yapılarak klan üyeliğine kabul edilmiş genç erkeklere verilir. *Churinga*, ömür boyu üyeliğe kabul edilmiş olanın mülkü olarak kalır ve kabul töreninden sonra taşlar bir sonraki bayrama kadar gömülür (Sütterlin ve Eibl-Eibesfeldt, 2013, s. 42-43). Bu kutsal nesneler klanın büyükleri tarafından gizlenmekte ve oraya kadın ve çocukların ziyareti kesinlikle yasaktır. *Churinga*’lar, klanın ileri gelenleri tarafından kabul törenleri dışında yağmur yağması, besin elde edilmesi gibi kutsal vesileler için ortaya çıkarılmaktadır. Kutsal nesneler farklı geometrik desenlerle

süslenmiş ve yapılan araştırmalara göre her birinin özel bir anlamı vardır. Belirli bir hayvanı veya motifi amblem olarak taşıyan her bir insan grubu kendi sembolik tasarımına ve kendi *Churinga*'larına sahiptir. Dolayısıyla her grubun kendi *Churinga*'sı vardı. Bazıları bir iple bağlanmak için delinmiştir (Hambly, 1936, s. 25). Klan toteminin bir parçası olan bu nesneler klanı bir araya getiren bağlayıcı bir güce sahiptir. Totem maddi bir objedir ve totemizm hem dinsel hem sosyal bir sistemdir. Dinsel sistem olarak bir insanla totemi arasında karşılıklı saygı ve birbirini koruyup kollamak vardır. Sosyal sistem olarak ise klan üyelerinin birbirine ve diğer klanlara karşı olan sorumluluklarını hatırlatan bir güç olarak varlığını sürdürmektedir (Freud, 2012, s. 166-167).

Taşın kutsal anlamlarla donatılması etnografik olarak belgelenmiştir. Bu anlam çakıl taşı figürinleri ile *Churinga*'lar arasındaki en büyük benzerliktir. İkisinde taşın üretilmiş olmaları ve *Churinga*'ların ahşap örneklerinin varlığı akla söz konusu figürinlerin ahşap tiplerinin de olabileceğini getirmiştir. Farklılık taşlar üzerindeki tasvirlerdedir. Çakıl taşında insan yüz özellikleri varken *Churinga*'larda çeşitli geometrik motifler ve hayvan tasvirleri bulunmaktadır. *Churinga*'lar bu yönüyle iyi örneklerini Körtik Tepe, Jerf el-Ahmar gibi Neolitik merkezlerden ele geçirilen desenli taşlara da benzemektedir. Bunlar üzerinde de çeşitli hayvanlar ve geometrik motifler vardır. Dolayısıyla, çakıl taşı figürinlerin çeşitli anlamları olabilir. Bu anlamlar onu kullanan topluluğun inanç ve sosyal örgütlenmesinin içinde gizlidir.

Şekil 19: Bazı *Churinga* örneklerinin çizimi

(Hambly, 1936, Plate VII)

Yarmoukian kültürünün saptandığı Sha'ar Hagolan, Byblos, Hamadiya, Ras Shamra ve Munhata'dan bilinen çakıl taşından yapılmış antropomorfik figürinler ciddi olarak tartışmalı bir gruptur. Sayıca fazla oluşu, yapımının çok emek istememesi ve görüntü olarak diğer figürinlerden farklı olması düşünülmeli gereken detaylardır. İlk kez tespit edildiklerinde doğurganlık ve bereket kültüyle değerlendirmeleri gerçek anlamlarının üstünü örtmüş olabilir.

Söz konusu figürinlerin çoğu ele geçtiği yerleşimlerde genel bir ev bağlamında bulunmamıştır. İki yerleşime göre; Munhata'da ele geçirilenlerin çoğu çöp çukuru, dolgu toprak gibi ikincil alanlarda tespit edilmiştir. Sha'ar Hagolan'dakilerin çoğu yüzeyden toplanmıştır. Bu nedenlerden dolayı bilinçli gömülme, saklanma, özel ev bağlamı gibi belirli arkeolojik kontekstlerle net bir ilişki söz konusu değildir. Yine de *in situ* olarak tespit edilenlerden hareketle figürinlerin kutsal bir işlevden ziyade sınırlı sosyal fonksiyonlarının olduğu düşünülmektedir (Gopher ve Orrelle, 1996, s. 273-274).

Birçoğunun *in situ* tespit edilememesi, kontekstiyle beraber değerlendirilmelerine engel teşkil etmiştir. Araştırmacıların da konuyla ilgili fikir birliğinin olmamasından dolayı söz konusu figürinleri ciddi kavramlarla açıklamaya çalışmak oldukça tehlikeli ve cesur ifadeler olabilir.

Katalog No : 45 **Levha No:** VII-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

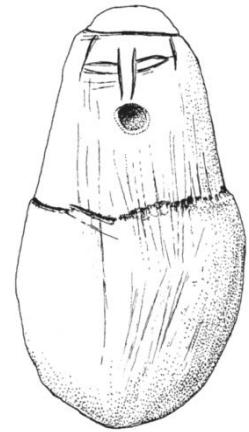
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Detaylı işlenen yüzde dikdörtgen biçimli çizik gözleri temsil ediyor. Gözlerin arasındaki dikey çizikler burnu ve bunun altında bulunan oyuk ağzı göstermektedir. Üst kısım diğer örneklerle göre daha dardır. Yüzeyde çizikler mevcuttur.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332-333, fig. 10.11:1 ve Dunand, 1973, s. 78, Pl. CX (23083)

Katalog No : 46 **Levha No:** VII-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

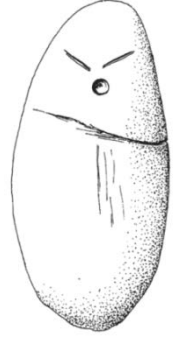
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Üst kısımda eğik çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altında olan oyuk ağız gösterir. Baş vücuttan ayırmak için yatay bir çizik görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332-333, fig. 10.11:2 ve Dunand, 1973, s. 78, Pl. CX (22145)

Katalog No : 47 **Levha No:** VII-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Figürin üzerindeki iki eğik çizik gözleri, daha aşağıda olan küçük oyuk ise ağız temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332-333, fig. 10.11:3 ve Dunand, 1973, s. 78, Pl.CXI (26150)

Katalog No : 48 **Levha No:** -

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Figürin üzerinde yatay çiziklerle gözler, dikey bir çizik ile de burun tasvir edilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332-333, fig. 10.11:4

Katalog No : 49 **Levha No:** VII-d

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

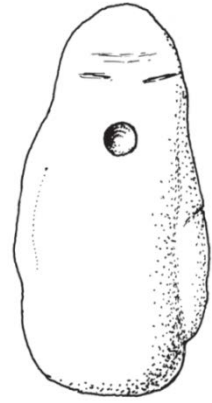
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Figürin üzerinde gözler yatay çiziklerle gösterilmiştir. Gözlerin altındaki oyuk ağız tasvir etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332-333, fig. 10.11:5 ve Dunand, 1973, s. 78, Pl.CXI (28710)

Katalog No : 50 **Levha No:** VIII-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

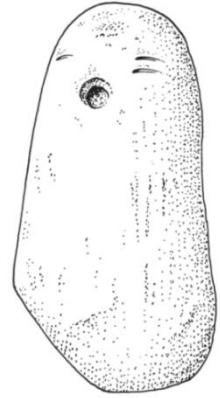
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Figürin yüzeyinde görülen yatay çizikler gözleri ve bunların altında yer alan oyuk ise ağız temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332/334, fig. 10.12:1 ve Dunand, 1973, s. 78, Pl.CXI (31205)

Katalog No : 51 **Levha No:** VIII-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

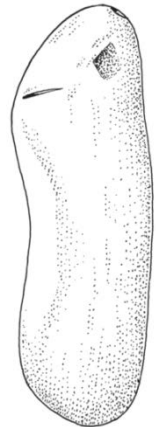
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Asimetrik bir çakıl taşı üzerine yapılan figürin üzerindeki eğik çizik gözü temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332/334, fig. 10.12:2 ve Dunand, 1973, s. 77, Pl.CXI (28711)

Katalog No : 52 **Levha No:** VIII-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : İnce uzun çakıl taşı üzerine yapılmış figürinin gözleri yatay ve aşağıya doğru eğik iki çizikle gösterilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332/334, fig. 10.12:3 ve Dunand, 1973, s. 77, Pl.CXI (28713)

Katalog No : 53 **Levha No:** VIII-d

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Byblos

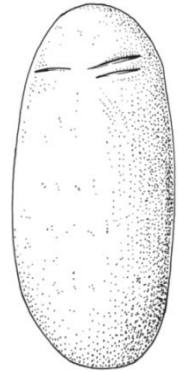
Ölçüleri : -

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Figürin üzerinde yer alan yatay çizikler gözleri temsil etmektedir. Sol gözün altında bir yatay çizik daha görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 332/333, fig. 10.12:4 ve Dunand, 1973, Pl.CXII

Katalog No : 54 **Levha No:** VIII-e

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Hamadiya

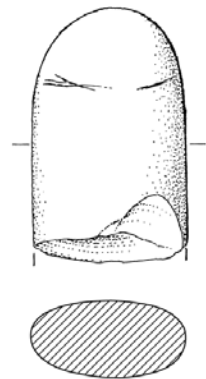
Ölçüleri : Uzunluk: 58 mm, Genişlik: 37 mm,
Kalınlık: 18 mm, Ağırlık: 62 gr

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval, uzun simetrik, pürüzsüz kireçtaşı üzerine yapılmış çakıl taşı figürinin sadece üst kısmı korunmuştur. Figürin yüzeyinde yer alan iki ince hafif eğik çizik gözleri temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2017, s. 497-498, figs. 11.1.27:1 ve 11.1.28

Katalog No : 55 **Levha No:** IX-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Hamadiya

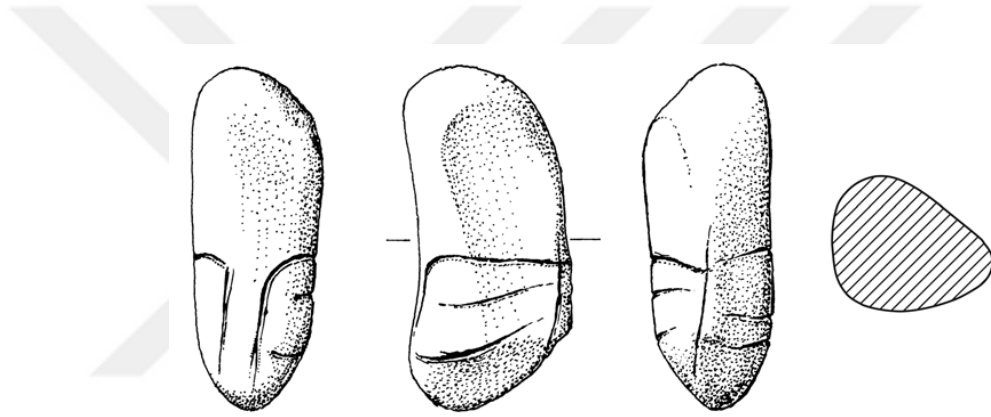
Ölçüleri : Uzunluk: 53 mm, Genişlik: 26 mm, Kalınlık: 18 mm, Ağırlık: 38 gr

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Simetrik olmayan sert kireçtaşı çakıldan yapılmış figürin, tamamen korunmuştur. Alt kısmındaki derin kesikler, kalçaların Yarmoukian figürinlerine özgü gösterimidir. Üst kısımda gözlere dair kesik izleri yoktur.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2017, s. 498-499, figs. 11.1.27:2 ve 11.1.29

Katalog No : 56

Levha No: IX-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

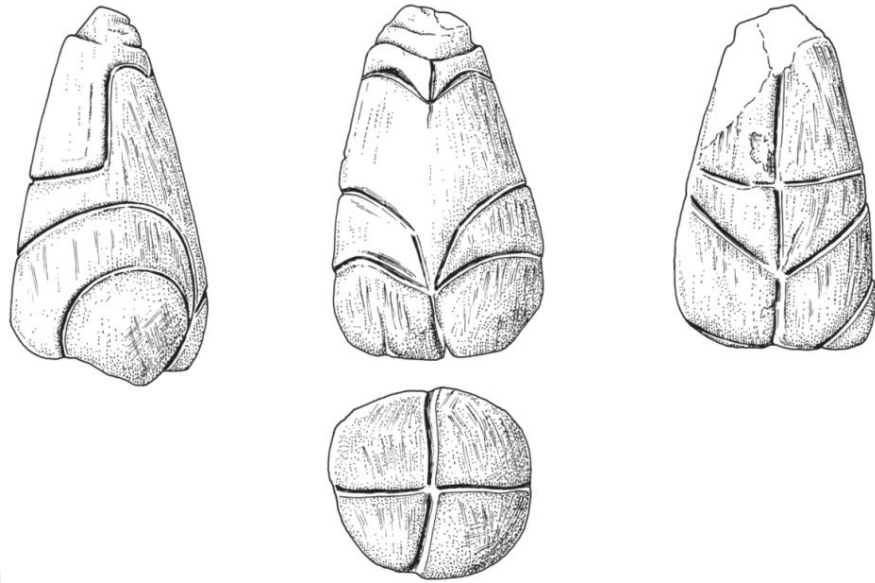
Ölçüleri : Uzunluk: 73 mm, Genişlik: 44 mm, Kalınlık: 40 mm, Ağırlık: 160 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden ele geçirilen figürin, sarı, yumuşak kireçtaşından yapılmıştır. Tabanı düz ve geniş olduğu için serbest durması yönünden eşsiz bir figürindir. Üst kısım hasar gördüğü için yüzü korunmamıştır. Dört tarafta da çizik izleri görülebilir. Derin ve geniş yatay, çapraz ve dikey simetrik çizikler giysiyi temsil etmektedir. Önde giysinin bir kısmı yer alırken arka yüzde üst yarıyı kaplamaktadır. Derin dikey çiziklerin önde kısa arkada uzun olması giysinin iki parçadan oluştuğunu göstermektedir. Derin yuvarlak hatlı çizikler kalçaları tasvir etmektedir. Figürin özenli bir işlemeye sahiptir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 320-321, fig. 10.1-10.2 (M1)

Katalog No : 57

Levha No: X-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

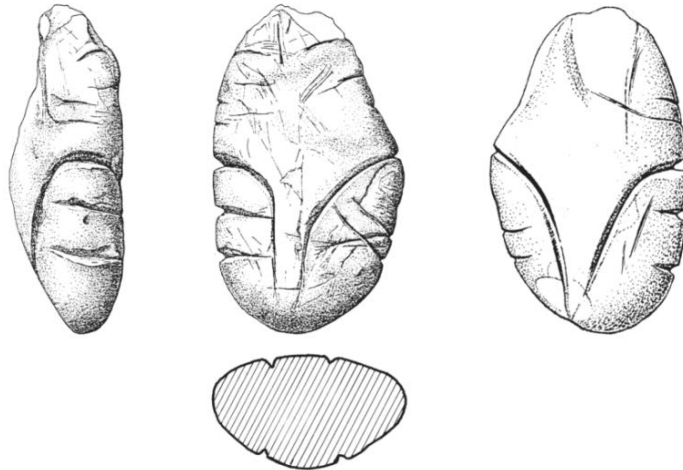
Ölçüleri : Uzunluk: 177 mm, Genişlik: 110 mm, Kalınlık: 51 mm, Ağırlık: 920 g

Tabaka : 2a

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, eliptik yumuşak kireçtaşından yapılan figürin üst kısımdan hasar görmüştür. Dört tarafta çizikler görülür. Tek derin asimmetrik çizikler gözleri temsil ediyor: sağ yatay iken sol eğiktir. Gözler arasındaki sık bir çizik burnu gösteriyor. Bunun altında yer alan çapraz ve yatay çizikler giysiyi temsil etmektedir. Alt tarafta yer alan derin yuvarlak yatay ve çapraz çizikler kalçayı yansıtmaktadır. Yüzey üzerinde başka çiziklerde görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 320-322, fig. 10.3-10.4 (M2)

Katalog No : 58 **Levha No:** X-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

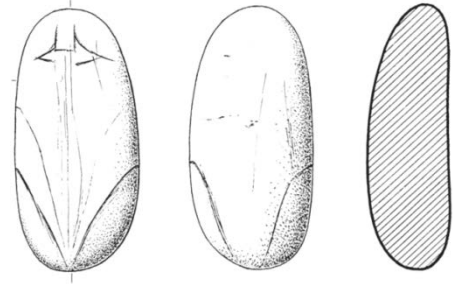
Ölçüleri : Uzunluk: 222 mm, Genişlik: 102 mm
Kalınlık: 67 mm, Ağırlık: 2030 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden ele geçen figürin, düzensiz, oval sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Üst kısmındaki çizikler diğerlerinden biraz farklıdır. Derin simetrik “V” şekilli çizikler gözleri temsil ediyor. Gözlerin arasında ve üstünde yer alan sık dikdörtgen çizik burnu tasvir ediyor. Dört tarafta görülen yuvarlak ve çapraz çizikler kalçayı yansıtmaktadır. Yüzey ince çiziklerle kaplıdır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s 320/323-324/328, fig. 10.5-10.8 (M3)

Katalog No : 59 **Levha No:** X-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

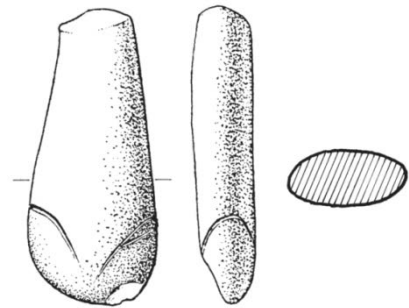
Ölçüleri : Uzunluk: 144 mm, Genişlik: 62 mm
Kalınlık: 30 mm, Ağırlık: 330 g

Tabaka : 2b

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Üst kısımda olan tortullaşma yüz özelliklerinin anlaşılmasını engellemektedir. Dört tarafta yer alan derin ve geniş yuvarlak çizikler kalçayı temsil etmektedir. Görüldüğü kadarıyla yüzeyde başka çizikler yer alır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 323-324/328, fig. 10.5-10.8 (M4)

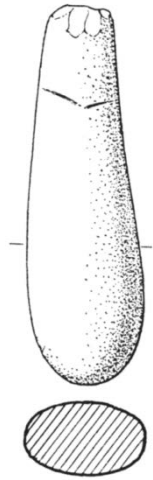
Katalog No : 60 **Levha No:** XI-a
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 200 mm, Genişlik: 65 mm
 Kalınlık: 38 mm, Ağırlık: 640 g

Tabaka : 2b

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, sarı renkli kireçtaşıdan yapılmıştır. Üst kısım biraz tahrip olmuştur. Asimetrik sığ çizikler gözleri temsil etmektedir. Yüzey sığ çiziklerle kaplıdır ve ön tarafın ortasına yakın bölümde kırmızı renk izleri görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 324-325/328, fig. 10.6-10.8 (M5)

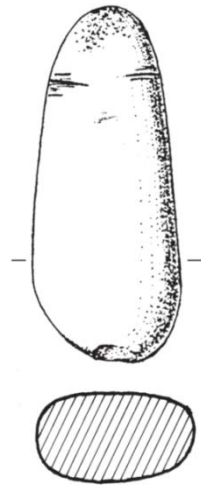
Katalog No : 61 **Levha No:** XI-b
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 140 mm, Genişlik: 56 mm
 Kalınlık: 39 mm, Ağırlık: 440 g

Tabaka : 2b

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Simetrik, eliptik yumuşak kireçtaşıdan yapılmıştır. Derin asimetrik çizikler gözleri temsil ediyor: sağ eğik iken sol yataydır. Yüzey düzleştirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 324-325/328, fig. 10.6-10.8 (M6)

Katalog No : 62 **Levha No:** XI-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

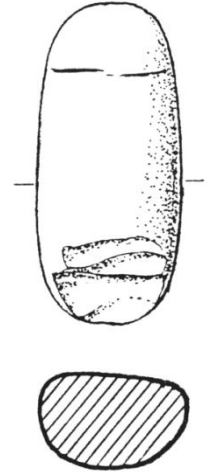
Ölçüleri : Uzunluk: 103 mm, Genişlik: 49 mm
Kalınlık: 34 mm, Ağırlık: 295 g

Tabaka : 2b

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Alt kısım tahrip olmuştur. Sağ simetrik çizikler gözleri temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 324-325/328, fig. 10.6-10.8 (M7)

Katalog No : 63 **Levha No:** XI-d

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

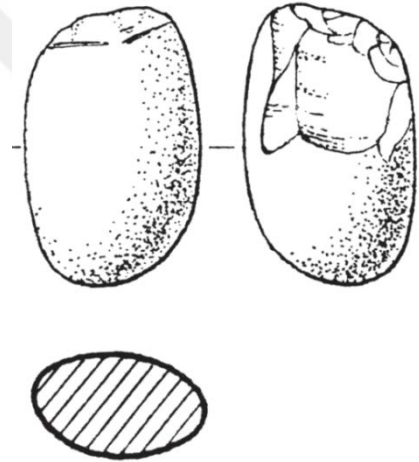
Ölçüleri : Uzunluk: 65 mm, Genişlik: 41 mm
Kalınlık: 24 mm, Ağırlık: 85 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Üst kısım tahrip olmuştur. Sağ asimetrik çizikler gözleri temsil etmektedir: sağ yatay iken sol eğiktir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 324-325/329, fig. 10.6-10.8 (M8)

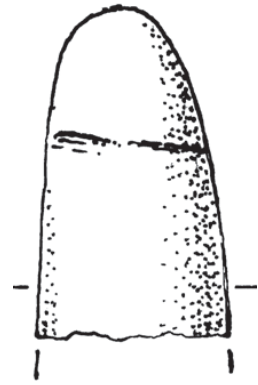
Katalog No : 64 **Levha No:** XI-e
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 47 mm, Genişlik: 28 mm
 Kalınlık: 20 mm, Ağırlık: 35 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Asimetrik, sert kireçtaşından yapılmış figürinin alt kısmı kırıktır. Çoklu sığ eğik çizikler sağ gözü, derin yatay bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. Yüzey düzleştirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 324-325/329, fig. 10.6-10.8 (M9)

Katalog No : 65 **Levha No:** XII-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Munhata

Ölçüleri : Uzunluk: 67 mm, Genişlik: 39 mm

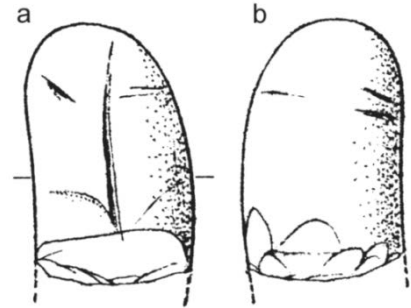
Kalınlık: 21 mm, Ağırlık: 60 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, yumuşak kireçtaşından yapılmış figürinin alt kısmı eksiktir. İki figürin tasvir edilmiştir. A tarafında derin eğik bir çizik sağ gözü, derin yatay bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. B tarafında, sığ yatay çizik sağ gözü, aşağı doğru olan sığ ve derin yatay çizik ise sol gözü temsil etmektedir. A yüzünde dikey bir hat figürini ikiye bölmüş gibidir. Yüzeyde ince çizikler yer almaktadır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 324-326/329, fig. 10.6-10.8 (M10)

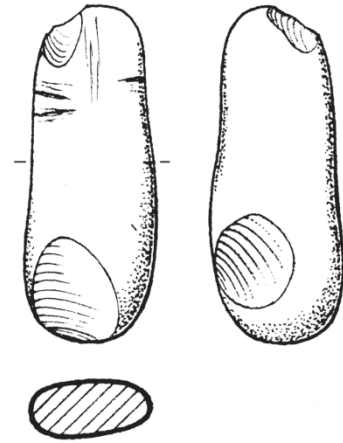
Katalog No : 66 **Levha No:** XII-b
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 108 mm, Genişlik: 42 mm
 Kalınlık: 23 mm, Ağırlık: 160 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Figürinin üst ve alt kısmı tahrip olmuştur. İki eğik çizik sağ gözü, yatay bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. Ek çizikler gözlerin üstünde görülmektedir. Yüzey pürüzsüzdür.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 326/329, fig. 10.7-10.8 (M11)

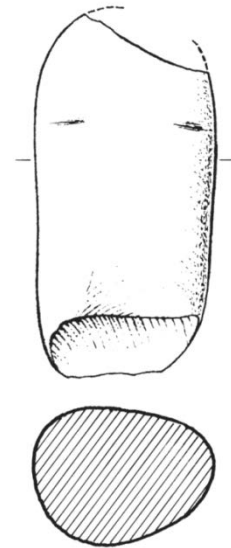
Katalog No : 67 **Levha No:** XII-c
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 145 mm, Genişlik: 76 mm,
 Kalınlık: 56 mm, Ağırlık: 790 g

Tabaka : 2b

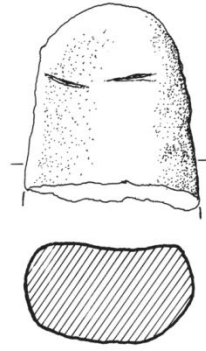
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Figürinin üst ve alt kısmı tahrip olmuştur. Kısa, sık ve simetrik yatay çizikler gözleri temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 326/329, fig. 10.7-10.8 (M12)

Katalog No : 68 **Levha No:** XII-d
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Munhata
Ölçüleri : Uzunluk: 89 mm, Genişlik: 62 mm
 Kalınlık: 56 mm, Ağırlık: 300 g

Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden bulunan figürin, çok kaba sert kireçtaşından yapılmıştır. Alt kısmı kırıktır. Asimetrik sığ eğik çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin arasında doğal ve uzun bir çöküklük görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 326-327/329, fig. 10.7-10.8 (M13)

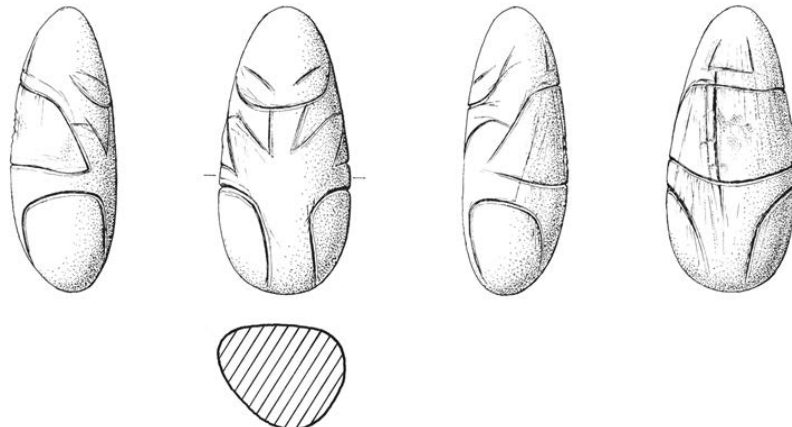
Katalog No : 69 **Levha No:** XIII-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 90 mm, Genişlik: 42 mm, Kalınlık: 33 mm, Ağırlık: g
Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Simetrik, yumuşak kireçtaşından yapılmıştır. Derin çizikler dört tarafta görülmektedir ve figürin tam olarak ele geçirilmiştir. Üst kısımda eğik çizikler gözleri temsil ederken altında yer alan eğimli başlayıp yatay olarak devam eden çizik hat gözleri çevrelemektedir. Dikey ve çapraz çizgiler simetrik desenli bir giysiyi gösterir. Alt kısımda yuvarlak hatlı çizikler kalçayı tasvir etmektedir. Arka yüzde üst kısımda üçgen biçimli çizik yer alır. Figürini çevreleyen ve orta kısımda yer alan hat arka yüzde dikey bir çizik tarafından kesilir. Kalça detayını gösteren yuvarlak çizikler arka yüzde de görülmektedir. Figürin, Yarmuk Nehri'nin dik setinin bir kısmını oluşturan Neolitik tabakanın gri renkli toprağından ele geçirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 134/152-153, fig. 4.17-C1

Katalog No : 70 **Levha No:** XIII-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

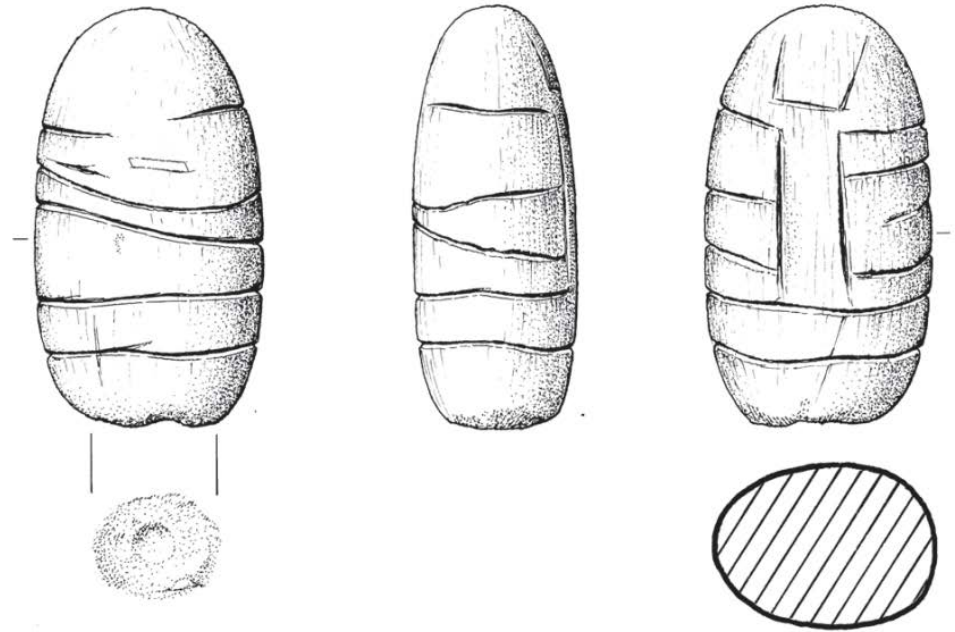
Ölçüleri : Uzunluk: 71 mm, Genişlik: 40 mm, Kalınlık: 26 mm, Ağırlık: 109 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yumuşak kireçtaşından yapılmış figürin diğerlerine nazaran daha detaylı işlenmiştir. Dört tarafında derin çizikler yer alır ve neredeyse eksiksiz ele geçirilmiştir. Üst kısımda yatay olan çizikler gözleri temsil ediyor ve bu çizikler arkaya doğru devam ettirilerek giysi ile bağlanıyor. Gözlerin altında dikdörtgen biçimli kesik burnu nitelemektedir. Giysi, arka yüzde iki dikey çizik ve her iki taraftan dikey çiziklere eklenen üç, dört yatay çizik tarafından temsil edilmektedir. Bu çiziklerden iki tanesi ön yüzde çapraz olarak devam eder. Bunların altında muhtemelen göbek deliğini gösteren bir delik yer alır ve altında figürini çevreleyen iki yatay kesik bulunur. Arka tarafta üst kısımda, "U" şeklinde bir çizik, ense alanında eşarbi (peçe) göstermektedir. Çakıl taşının alt kısmı muhtemelen bilinçli olarak koparılmıştır çünkü alt kısımda sığ yuvarlak bir delik bulunur. Figürin, Yapı Kompleksi II-Oda O'nun içinde tespit edilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 134-135/152-153, fig. 4.17-C2

Katalog No : 71 **Levha No:** XIII-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

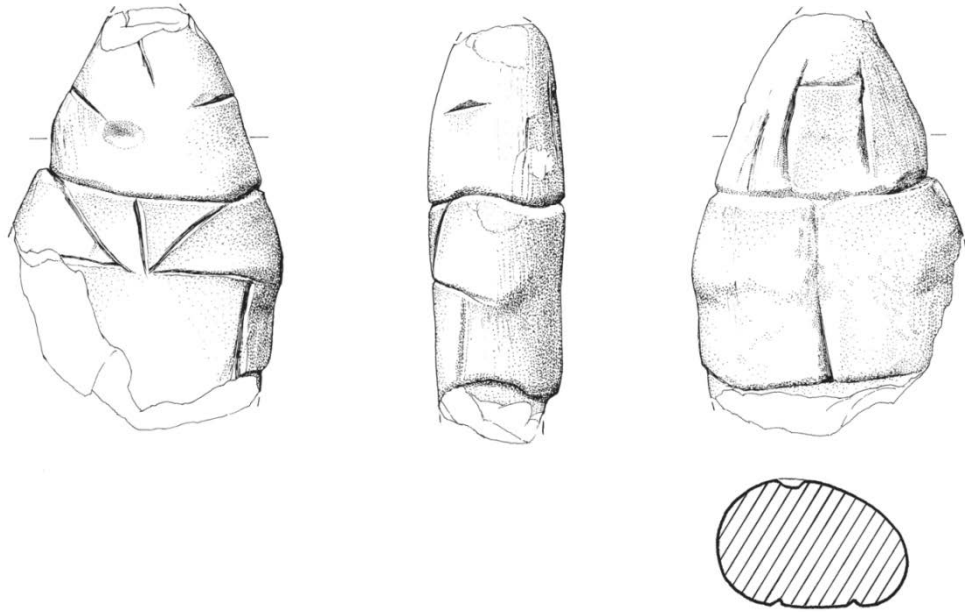
Ölçüleri : Uzunluk: 123 mm, Genişlik: 72 mm, Kalınlık: 38 mm, Ağırlık: 367 g

Tabaka : -

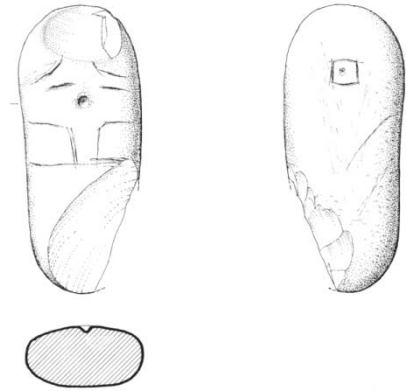
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Asimetrik, sert kireçtaşından yapılmıştır. İki asimetrik derin eğri çizik gözleri, gözlerin arasında yer alan dikey çizikler burnu, gözlerin altında yer alan oyuk ise ağzı tasvir etmektedir. Başın altında çok derin yapılmış dairesel kazıma yer alır. Altında, yağ kıvrımları, göğüs ve karın derin yatay ve çapraz çiziklerle gösterilmiştir. Sağ alt kısım kırılmıştır ancak sol kısmen korunduğu için kalça detayını temsil eden dikey kesik görülebilmektedir. Arka yüzde üst kısımda yer alan dikey ve yatay çizikler eşarbi (peçe) göstermektedir. Sırt boyunca inen dikey çizik giysiyi gösterir ve bunu kesik yatay bir çizik kalçayı sınırlamaktadır. Figürin, Yapı Kompleksi I-Oda D içinde bulunmuştur.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 135/152-153, fig. 4.17-C3

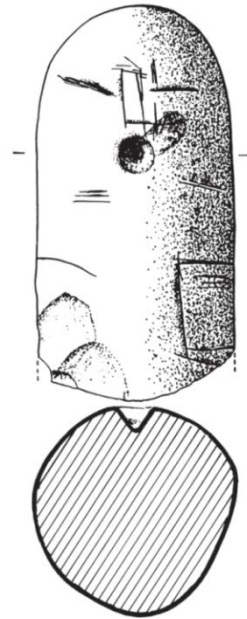
Katalog No : 72 **Levha No:** XIV-a
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 256 mm, Genişlik: 104 mm
 Kalınlık: 54 mm, Ağırlık: 1850 g
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Büyük, asimetrik, yumuşak kireçtaşından yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. İki derin, hafif eğik çizik gözleri gösterir; üstünde ise yuvarlak hatlı iki çizik daha bulunur. 5 mm derinliğinde olan oyuk ağzı göstermektedir. Arka yüzde, üst kısımda 22 mm genişliğinde kare şekli bulunur ve ortasında oyuk yer almaktadır. Bu, ensede eşarbı (peçeyi) temsil etmektedir. Ön kısımda bulunan dikey ve yatay çizikler ise kalçaları tasvir etmektedir. Kırmızı boya kalıntıları ön yüzde görülmektedir. Figürin alt tarafta, kısmen hasar görmüştür.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 135/156-157, fig. 4.19-C6

Katalog No : 73 **Levha No:** XIV-b
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 146 mm, Genişlik: 79 mm
 Kalınlık: 81 mm, Ağırlık: 1240 g
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Alt kısmı kırık olan figürin, sert kireçtaşından yapılmıştır. Yüzeyden ele geçirilen figürinin üst kısmında derin asimetrik çizikler gözleri temsil eder: sağ eğik, sol ise yataydır. Gözlerin arasında yer alan sık dikdörtgen bir çizik burnu gösterir ve altında yer alan oyuk ağzı nitelemektedir. Ön yüzde sol taraftaki derin yatay ve dikey çizikler bir giysiyi tasvir etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 135-136/158-159, fig. 4.20-C7

Katalog No : 74 **Levha No:** XV-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

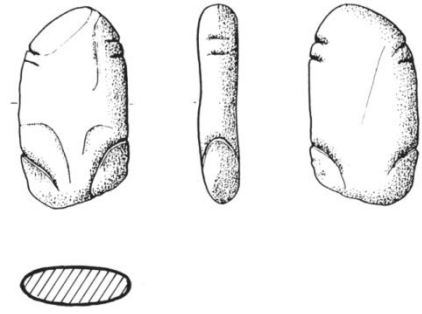
Ölçüleri : Uzunluk: 83 mm, Genişlik: 45 mm
Kalınlık: 17 mm, Ağırlık: 97 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, aşınmış, sert kireçtaşından yapılmış figürin, yüzeyden ele geçirilmiştir. Dört tarafında çizikler yer alır. Kenarlarda yer alan ve arkaya doğru uzanan iki paralel, kısa derin çizik gözleri temsil etmektedir. Alt kısımda, dört tarafta izlenebilen iki paralel, derin ve sık çizik kalçayı göstermektedir. Çakıl taşı, bu yönleriyle iki figürini temsil ediyor olabilir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 136/160-161, fig. 4.21-C12

Katalog No : 75 **Levha No:** XV-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

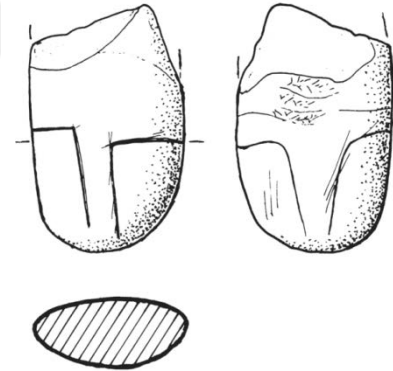
Ölçüleri : Uzunluk: 80 mm, Genişlik: 51 mm
Kalınlık: 23 mm, Ağırlık: 112 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Üst kısmı kırık olan figürin, sert kireçtaşından yapılmış ve yüzeyden ele geçirilmiştir. Dört tarafta çizik izleri görülmektedir. Derin, yatay ve dikey çizikler, ön ve arka yüzde kalçayı temsil etmektedir. Yüzey genel olarak ince çiziklerle kaplıdır. Çakıl taşının kırılma biçimi, kıyıcı olarak ikincil kullanıma işaret etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 137/162-163, fig. 4.22-C16

Katalog No : 76 **Levha No:** XV-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

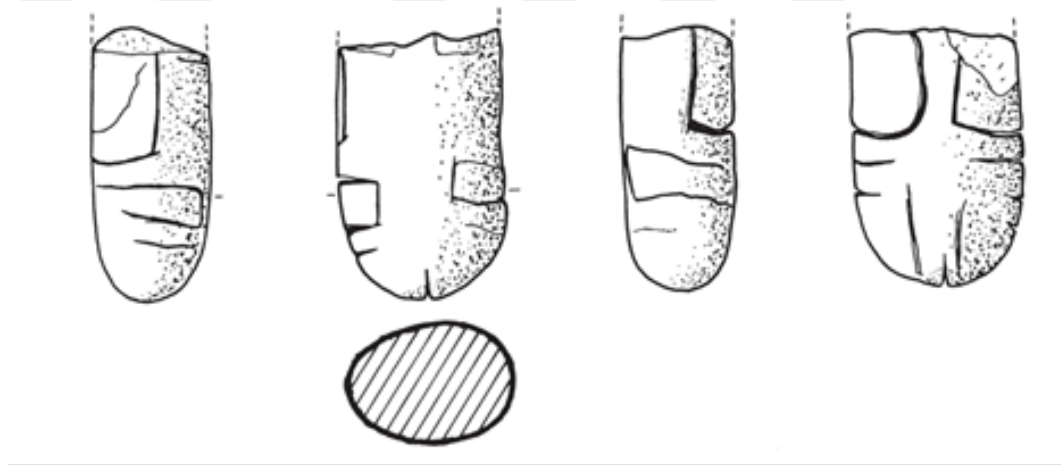
Ölçüleri : Uzunluk: 64 mm, Genişlik: 41 mm, Kalınlık: 30 mm, Ağırlık: 74 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yumuşak kireçtaşıdan yapılmış figürinin orta ve alt kısmı korunmuştur. Dört tarafta çizik izleri görülmektedir. Sığ ve derin olan yatay ve dikey çizikler giysi ile kalçayı göstermektedir. Alt kısımda tam ortada yer alan tek bir derin çizik kadın cinsel organını temsil edebilir. Bu figürin, Stekelis kazılarında *in situ* olarak saptanan tek örnektir. Kadın cinsel organını temsil ettiği fikri, Stekelis tarafından ortaya atılmıştır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 137/164-165, fig. 4.23-C20

Katalog No : 77 **Levha No:** XVI-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

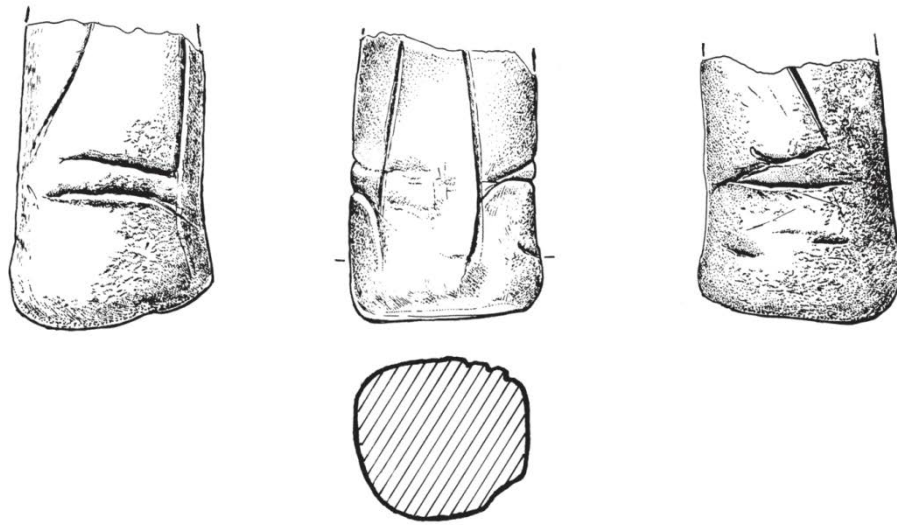
Ölçüleri : Uzunluk: 84 mm, Genişlik: 52 mm, Kalınlık: 57 mm, Ağırlık: 354 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Sert kireçtaşıdan yapılmış, düz dipli ve serbest duran havanelinin alt kısmı korunmuştur. Dörtkenarda çizik izleri görülmektedir. Ön yüzde yer alan iki paralel derin dikey çizik, yanlardan ve arkadan gelen derin çiziklerle kesişerek giysiyi yansıtmaktadır. Alt kısımda, yanlarda görülen yuvarlak hatlı çizikler kalçayı temsil etmektedir. Figürin alçı ile tamamlanmış ve fotoğrafta görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 138/164-165, fig. 4.23-C22

Katalog No : 78 **Levha No:** XVI-b
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 132 mm, Genişlik: 78 mm
 Kalınlık: 37 mm, Ağırlık: g

Tabaka : -

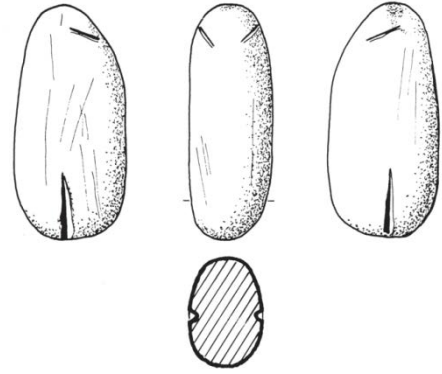
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Figürin, yarı simetrik yumuşak kireçtaşıdan yapılmıştır. Sığ yatay bir çizik sağ gözü, sığ eğik bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. Gözlerin altında yer alan sığ yatay çizik ağız göstermektedir. Çok sayıda sığ ve kuşukulu olan derin çizikler, alt uzuvlardan kalçayı yansıtmaktadır. Ön yüz düzleştirilmiş ve dikey ile çapraz çiziklerle kaplanmıştır. Üst ve alt kısımlarda darbe izleri görülür. Arka yüzde kırmızı boya kalıntıları yer almaktadır. Figürin, Yapı Kompleksi II'de Alan D'den ele geçirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 138/166-167, fig. 4.24-C24

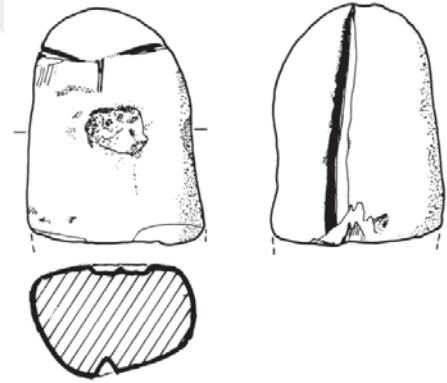
Katalog No : 79 **Levha No:** XVI-c
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 90 mm, Genişlik: 43 mm
 Kalınlık: 32 mm, Ağırlık: 114 g
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Düzensiz, sert kireçtaşından yapılmış figürin, yüzeyden ele geçirilmiştir. Çakıl taşının dar yüzünde, derin eğik çizikler gözleri temsil etmektedir. Geniş kenarlarda, merkezi alt uzuvlar derin dikey çizik ile kalçaları tasvir etmektedir. Yüzey, önde ve arkada derin dikey çiziklere sahiptir. Yüz özelliklerinin çakıl taşının dar tarafında işlendiği tek örnektir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 139/172-173, fig. 4.27-C31

Katalog No : 80 **Levha No:** XVII-a
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 77 mm, Genişlik: 52 mm
 Kalınlık: 39 mm, Ağırlık: 198 g
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Asimetrik, sert, pembe kireçtaşından yapılmış figürinin üst kısmı korunmuştur. Yüzeyden ele geçirilen figürinin ön yüzünde derin, simetrik, neredeyse yatay olan çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin arasında yer alan sığ dikey çizik burnu göstermektedir. Burun altında bulunan sığ dairesel hafif oyuk ağızı yansıtmaktadır. Arka yüzde yer alan derin ve dikey bir oluk muhtemelen alt kısımda da devam ediyordu ve bileği taşı olarak ikincil kullanım izini göstermektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 140/174-175, fig. 4.28-C36

Katalog No : 81 **Levha No:** XVII-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

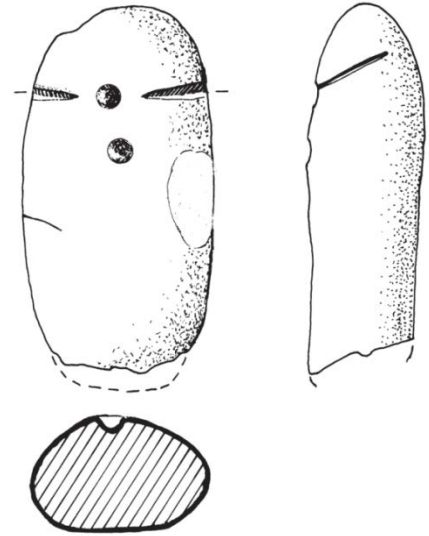
Ölçüleri : Uzunluk: 118 mm, Genişlik: 60 mm
Kalınlık: 38 mm, Ağırlık: g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval, sert kireçtaşıdan yapılmış figürinin üst ve orta kısımları korunmuştur. Yüzeyden ele geçirilen figürinin ön yüzünde üst kısımda yer alan derin yatay çizikler gözleri, arasında olan oyuk ise burnu temsil eder. Burnun altında bulunan başka bir oyuk da ağız yansıtmaktadır. Ön yüzde kısmen çizikler yer alır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 140/174-175, fig. 4.28-C38

Katalog No : 82 **Levha No:** XVII-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

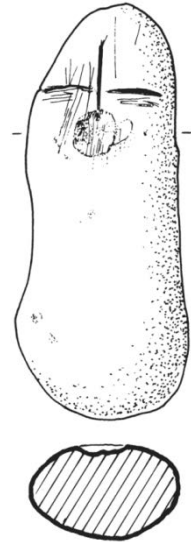
Ölçüleri : Uzunluk: 196 mm, Genişlik: 63 mm
Kalınlık: 46 mm, Ağırlık: 1050 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Asimetrik, sert kireçtaşıdan yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Simetrik derin yatay çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin arasında bulunan dikey çizik burnu gösteriyor ve burun altında yer alan oyuk ağız yansıtmaktadır. Kırmızı boya kalıntıları başın yanında görülmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 141/176-177, fig. 4.29-C43

Katalog No : 83 **Levha No:** XVIII-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

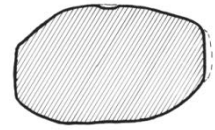
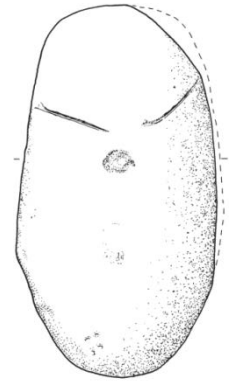
Ölçüleri : Uzunluk: 315 mm, Genişlik: 148 mm
Kalınlık: 109 mm, Ağırlık: 5900g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval, büyük, sert kireçtaşından yapılmış figürin, hafif kırık olarak ele geçirilmiştir. Derin eğik simetrik çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altında, sığ olan oyuk ağzı göstermektedir. Yüzey kısmen çizikler ile kaplıdır. Bu örnek Sha'ar Hagolan'da tespit edilmiş bilinen en büyük çakıl taşı figürindir ve Yapı Kompleksi II'ye yakın bir alanda yüzeyden ele geçirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 141/178-179, fig. 4.29-C44

Katalog No : 84 **Levha No:** XVIII-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

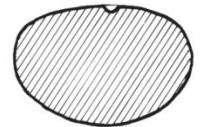
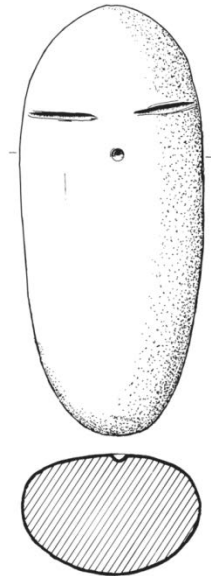
Ölçüleri : Uzunluk: 235 mm, Genişlik: 101 mm
Kalınlık: 67 mm, Ağırlık: 2150 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : İnce, uzun oval formlu, sert kireçtaşından yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Derin yatay simetrik çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin arasında yer alan derin oyuk ağzı göstermektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 142/180-181, fig. 4.31-C47

Katalog No : 85 **Levha No:** XVIII-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

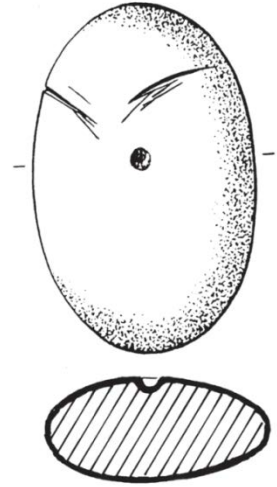
Ölçüleri : Uzunluk: 91 mm, Genişlik: 56 mm
Kalınlık: 26 mm, Ağırlık: 191 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval, sert kireçtaşından yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Diğer çakıl taşı figürinlerden farklı olarak yüzeyi çok pürüzsüzdür. Derin asimetrik eğik çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözler arasındaki derin oyuk ağız göstermektedir. Figürin muhtemelen modern zamanlarda yanmıştır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 142/180-181, fig. 4.31-C48

Katalog No : 86 **Levha No:** XVIII-d

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

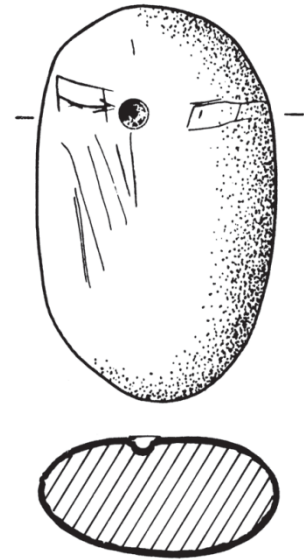
Ölçüleri : Uzunluk: 96 mm, Genişlik: 59 mm
Kalınlık: 28 mm, Ağırlık: 168 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval yumuşak kireçtaşından yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Sığ çiziklerle yapılan asimetrik dikdörtgenler gözleri temsil etmektedir. Sağ göz biraz eğik, sol ise yataydır. Gözlerin arasında derin oyuk ağız göstermektedir. Sağ gözün altında ince çizikler yer almaktadır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 142/182-183, fig. 4.32-C50

Katalog No : 87 **Levha No:** XVIII-e

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

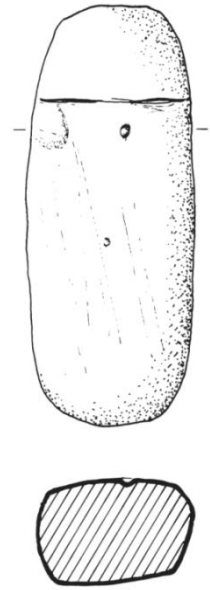
Ölçüleri : Uzunluk: 152 mm, Genişlik: 59 mm
Kalınlık: 36 mm, Ağırlık: 500 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Dikdörtgen kesitli simetrik, ince, sert kireçtaşıdan yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Dikdörtgen şeklin elde edilebilmesi için taşın kenarları düzeltilmiştir. Bu nedenle, dörtkenarda da yoğun dikey çizikler görülmektedir. Derin, uzun ve hemen hemen bitişik gibi olan çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altında sıg oyuk ağzı göstermektedir. Figürinin orta kısmında ek bir oyuk daha vardır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 143/184-185, fig. 4.33-C55

Katalog No : 88 **Levha No:** XIX-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

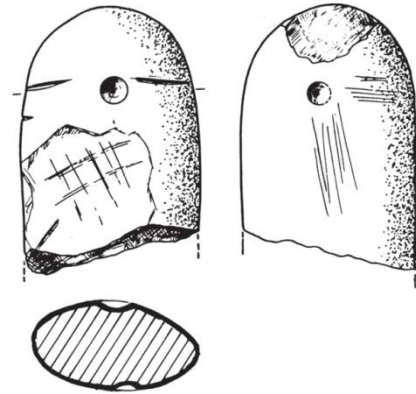
Ölçüleri : Uzunluk: 81 mm, Genişlik: 57 mm
Kalınlık: 28 mm, Ağırlık: 166 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval, sert kireçtaşıdan yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Alt kısmı kırık olan figürin üzerinde aşağıya doğru olan çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin ortasındaki oyuk ağzı göstermektedir. Sağ gözün altında kısa, yatay bir çizik daha bulunur. Arka yüzeyde gözlerin arasında yer alan oyuğun benzeri yer almaktadır. Tüm yüzey çiziklerle kaplıdır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 143/184-185, fig. 4.33-C59

Katalog No : 89 **Levha No:** XIX-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

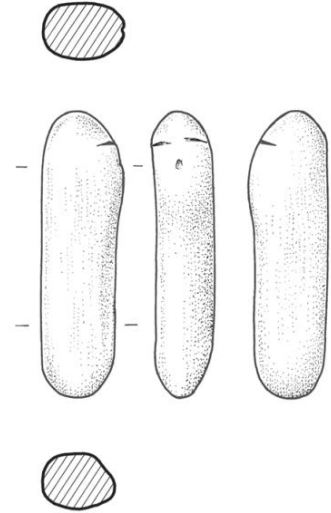
Ölçüleri : Uzunluk: 67 mm, Genişlik: 19 mm
Kalınlık: 15 mm, Ağırlık: 26 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Uzun, asimetrik, sert kireçtaşından yapılmış figürin, Stekelis tarafından fallus olarak tanımlanmıştır. Dar tarafta görülen hafif aşağı meyilli iki çizik gözleri, altta yer alan küçük yuvarlak oyuk ise ağzı temsil etmektedir. İnsan yüzünü tasvir eden örnek için Stekelis'in yayınladığı fotoğraf ve çizimin uyumsuz olduğu anlaşılmıştır. Figürin yüzeyden ele geçirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 144/188-189, fig. 4.35-C64

Katalog No : 90 **Levha No:** XIX-c

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

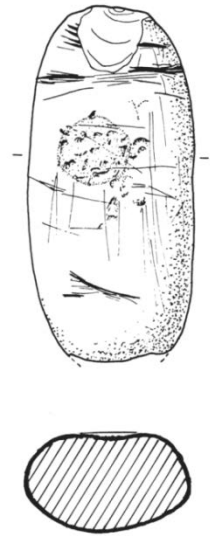
Ölçüleri : Uzunluk: 132 mm, Genişlik: 63 mm
Kalınlık: 42 mm, Ağırlık: 387 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden bulunan, oval, yumuşak kireçtaşından yapılmış figürin üst kısımda biraz tahrip olmuştur. Derin simetrik yatay çizikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altında birden fazla sığ oyuk ise ağzı tasvir etmektedir. Sol gözün ve alt uzuvların üzerinde derin bir yatay çizik görülmektedir. Ayrıca ön yüzde başka çiziklerde yer alır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 145/190-191, fig. 4.36-C70

Katalog No : 91 **Levha No:** XX-a

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

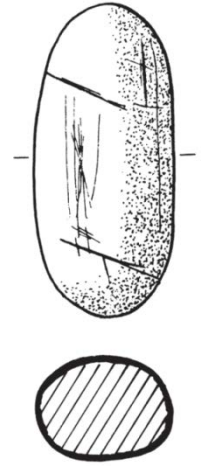
Ölçüleri : Uzunluk: 84 mm, Genişlik: 37 mm
Kalınlık: 28 mm, Ağırlık: 81 g

Tabaka :

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden ele geçirilmiş figürin, oval, yumuşak kireçtaşından yapılmıştır. Derin eğik bir çizik sağ gözü, sık dikey bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. Alt kısımda başka bir eğik çizik ile yüzeyde dikey çizikler görülür.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 145-146/192-193, fig. 4.37-C77

Katalog No : 92 **Levha No:** XX-b

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

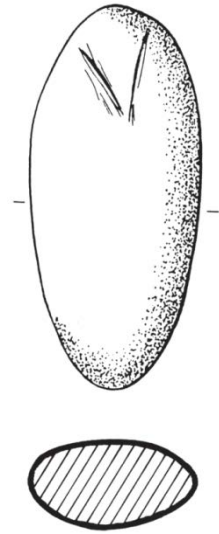
Ölçüleri : Uzunluk: 114 mm, Genişlik: 50 mm
Kalınlık: 27 mm, Ağırlık: 197 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Oval, sert kireçtaşından yapılmış figürin yüzeyden ele geçirilmiştir. Derin, geniş eğik çizikler gözleri temsil etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 146/194-195, fig. 4.38-C82

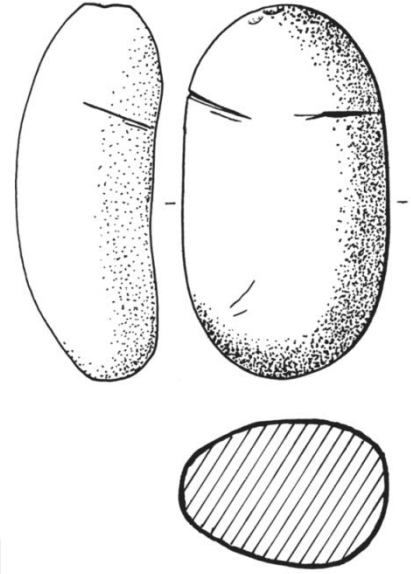
Katalog No : 93 **Levha No:** XX-c
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 104 mm, Genişlik: 58 mm
 Kalınlık: 40 mm, Ağırlık: 232 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden bulunan figürin, eğimli profile sahip oval, sert kireçtaşıdan yapılmıştır. Derin eğik bir çizik sağ gözü, derin yatay bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. Yüzeyde başka çiziklerde vardır. Arka yüzde yer alan bir delik ve iki eğik çizik, Stekelis tarafından "vulva ve rahim" olarak belirtilmiştir. Ancak bu tarz detaylar diğer örneklerde de vardır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 147/198-199, fig. 4.40-C90

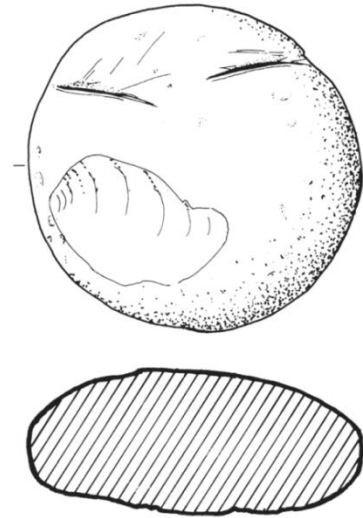
Katalog No : 94 **Levha No:** XX-d
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 99 mm, Genişlik: 100 mm
 Kalınlık: 46 mm, Ağırlık: 402 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden ele geçirilen figürin, disk biçimli kireçtaşıdan yapılmıştır. Derin eğik kesikler gözleri temsil etmektedir. Yerleşimden bilinen dairesel formdaki tek örnektir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 147/198-199, fig. 4.40-C91

Katalog No : 95 **Levha No:** XX-e

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

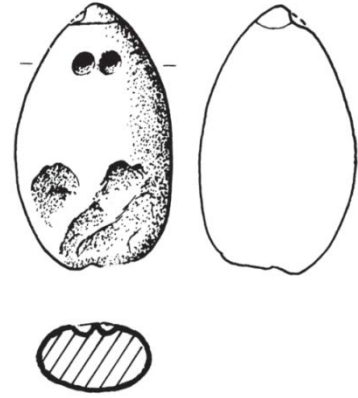
Ölçüleri : Uzunluk: 66 mm, Genişlik: 38 mm
Kalınlık: 21 mm, Ağırlık: 40 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden tespit edilen figürin, oval yumuşak kireçtaşından yapılmıştır ve ön taraftan kısmen hasar görmüştür. Gözler iki oyukla belirtilmiştir ve Sha'ar Hagolan'da bu tarzın temsil edildiği tek örnektir. Yatay bir çizik gözlerin üstünde yer alır. Yüzey düzleştirilmiş ve çiziklerle kaplıdır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 148/202-203, fig. 4.42-C100

Katalog No : 96 **Levha No:** XX-f

Eser Adı : Çakıl taşı figürin

Merkez : Sha'ar Hagolan

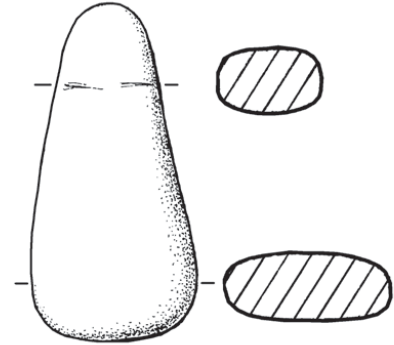
Ölçüleri : Uzunluk: 56 mm, Genişlik: 28 mm
Kalınlık: 12 mm, Ağırlık: 26 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Üçgen biçimli sert kireçtaşından yapılmış figürin tamdır. İki narin yatay çizik gözleri temsil etmektedir. Bina V'in içinden ele geçirilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 150/206-207, fig. 4.44-C112

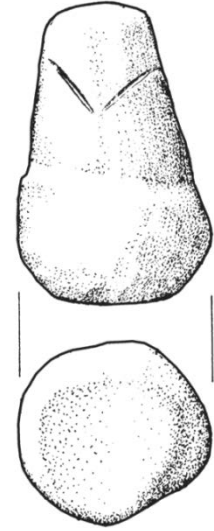
Katalog No : 97 **Levha No:** XX-g
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 71 mm, Genişlik: 47 mm
 Kalınlık: 41 mm, Ağırlık: 141 g

Tabaka : -

Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Sert kireçtaşından yapılmış figürin serbest durabilmektedir. İşlenmiş havaneli şeklinde bir çakıldır. Alt kısım, silindirik ve konik gibi olan üst kısma göre daha geniştir. Yarmoukian çakıl taşı figürinlerinin aksine bu örnekte çakıl doğal şeklini korumuştur. Bu örneğin başlangıçta havaneli gibi kullanılması ve sonradan antropomorfik görüntünün eklenmesi olasıdır. Figürin üzerinde temsil edilen tek yüz özelliği olan gözler, iki simetrik derin ve eğik çiziklerle belirtilmiştir. Yapı Kompleksi II'nin A avlusunda tespit edilmiştir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 150/206-207, fig. 4.44-C113

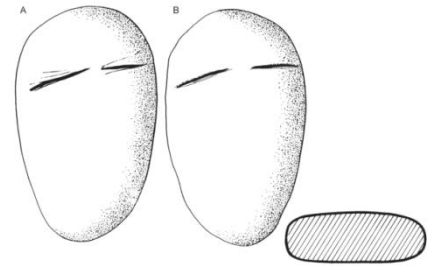
Katalog No : 98 **Levha No:** XXI-a
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 179 mm, Genişlik: 105 mm
 Kalınlık: 44 mm, Ağırlık: 1230 g

Tabaka : -

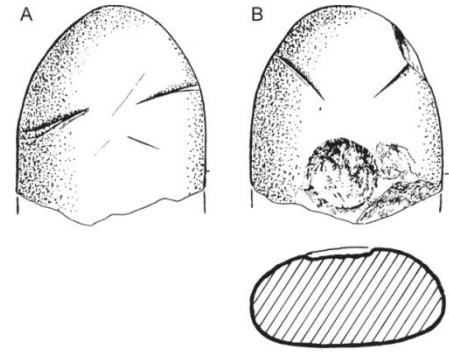
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden tespit edilen figürin, asimetrik sert kireçtaşından yapılmıştır. İki figürin yüzü, önde ve arkada işlenmiştir. Her iki tarafta asimetrik çizikler gözleri temsil etmektedir. Sağ göz aşağıya doğru eğimli iken sol göz yatay olarak gösterilmiştir. Göz çevresinde ince çizikler yer alır.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 151/208-209, fig. 4.45-C117

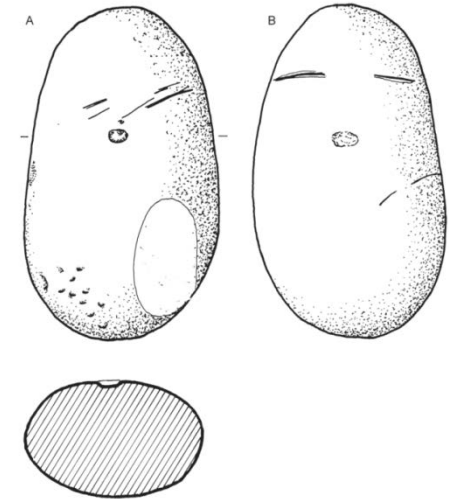
Katalog No : 99 **Levha No:** XXI-b
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 81 mm, Genişlik: 72 mm
 Kalınlık: 37 mm, Ağırlık: 254 g
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden ele geçen figürin, oval sert kireçtaşıdan yapılmıştır ve alt kısım eksiktir. İki figürin tasvir edilmiştir. A yüzünde derin eğik kesikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altında yer alan dairesel çukur ağız göstermektedir. B tarafında, derin bir eğik sağ gözü, aşağı doğru meyilli bir çizik ise sol gözü temsil etmektedir. B tarafından kısmen hasar görmüştür.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 151/210-211, fig. 4.46-C118

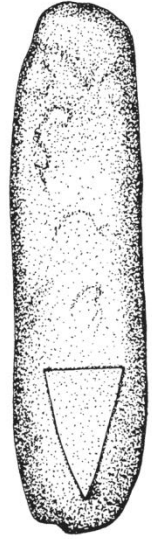
Katalog No : 100 **Levha No:** XXI-c
Eser Adı : Çakıl taşı figürin
Merkez : Sha'ar Hagolan
Ölçüleri : Uzunluk: 198 mm, Genişlik: 112 mm
 Kalınlık: 71 mm, Ağırlık: 1915 g
Tabaka : -
Dönem : Yarmoukian kültürü

Tanım : Yüzeyden tespit edilen figürin, oval sert kireçtaşıdan yapılmıştır. İki figürin tasvir edilmiştir. A tarafında, iki aşağı doğru meyilli çizik gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altında yer alan oyuk ağız göstermektedir. Bu yüzün alt kısmı biraz hasar görmüştür. B tarafında, derin yatay kesikler gözleri temsil etmektedir. Gözlerin altındaki sığ çukur ise ağız tasvir etmektedir.

Kaynak : Garfinkel ve diğ., 2010, s. 151/210-211, fig. 4.46-C119

Katalog No	: 101	Levha No:	-
Eser Adı	: Çakıl taşı figürin		
Merkez	: Ras Shamra		
Ölçüleri	: -		
Tabaka	: -		
Dönem	: PN (Post-Yarmoukian)		
Tanım	: Figürin kireçtaşından yapılmıştır. Alt kısmında üçgen biçiminde bir detay yer almaktadır.		
Kaynak	: Garfinkel ve diğ., 2010, s. 336-337, fig. 10.14:6		

5.1.2. Hayvan Figürinleri

Genel olarak figürinler içinde yüksek oranda bulunan zoomorfik tasvirler, Neolitik Çağ içinde ciddi oranda yer kaplamaktadır. Her ne kadar bu çalışmada 8 taş figürin örneği değerlendirilse de, kil türünde yüzlercesi ile gösterilebilir. Neolitik Çağ boyunca hayvan figürinlerinin tasvir edilmesi ve sayısal olarak artış göstermesi Orta PPNB'ye denk gelmektedir (Kuijt, 2017, s. 552).

Hayvan figürinlerinin kil olan türleri, büyük oranda kırık olarak ele geçmiştir. Kırılmalarının bilinçli olduğu düşünülmektedir. Morales, avcı toplayıcı grupların yaşamlarının zorlu olduğunu düşünerek kil örnekler üzerinden, bunların yaşamı kolaylaştıracak dilek ve büyü kapsamında yapıldıklarını belirtmiştir (Morales, 1990, s. 28-29). Belki de üretilme amaçlarının devamlılığı olarak, birçok araştırmacının da belirttiği gibi bilinçli olarak kırılmışlardır.

Bu yorum açısından Ain Ghazal'dan tespit edilmiş ve Orta PPNB'ye tarihlendirilen kilden iki sığır figürini (Şekil 20) oldukça özel bir noktadadır. Çakmaktaşı saplanmış olarak bir evin tabanında tespit edilmiş sığır figürinleri diğerlerine göre özel bir muameleye maruz kalmışlardır. Rollefson'a göre belki yabani hayvanların avlanmasında bir tür şans ya da büyü için yapılmışlardır (Rollefson, 2002, s. 167). Ölümü yansıtan bu örnekler, özellikle çakmaktaşılarının hayvanın boyun ve çevresine saplanması açısından, öldürülme işleminin hayvan üzerinde gerçekleştirildiği vücut bölümüne işaret edebilir.

Şekil 20: Ain Ghazal sığır figürinleri (Rollefson, 2002, s. 168, fig. 2)

Kil örneklerin sayıca fazla olduğu hayvan figürinleri arasında yerleşimlerde tanımlanmış 8 adet taş figürin değerlendirilmiştir. PPNA'dan bilinen tek örnek Gilgal I'den tespit edilmiş kuş figürinidir. Kuş görüntüsüne sahip figürin kısmen şematik olarak yorumlanabilir. Tek bacağın işlendiği figürinin kanatları insan eli görünümündedir. Şematik görünüme sahip başka bir örnek PPNB'ye tarihlendirilmiş Nahal Hemar faresidir. Kemirgene benzeyen figürinin fare olduğu düşünülmüştür. Bar-Yosef ve Alon bunu ev faresine benzetmiş ve tarımın başlamasıyla insanların farelerle ortak bir yaşam paylaştığına dikkat çekmiştir (Bar-Yosef ve Alon, 1988, s. 27).

Katalog No : 102 **Levha No:** -

Eser Adı : Kuş figürini

Merkez : Gilgal I

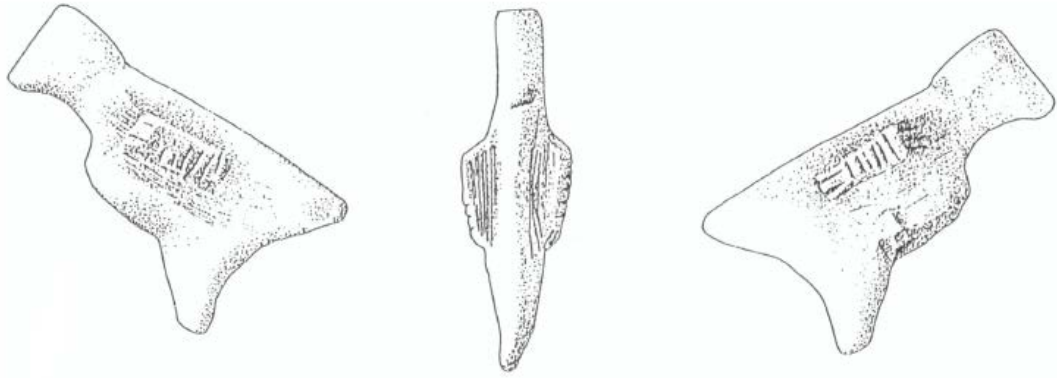
Ölçüleri :

Tabaka :

Dönem : PPNA

Tanım : Bacakları ve kanatları hariç, doğal bir yaklaşımla kireçtaşından yapılmış kuş figürinidir. Sadece bir bacak gösterilmiştir. Kanatların uçları insan ellerine benzemektedir. İkonografik olarak, Mureybet I-II'den ele geçen bazı figürinlerle benzerlik yönünde karşılaştırılabilir.

Kaynak : Noy, 1989, s. 15-17, fig. 5.1

Katalog No : 103 **Levha No:** XXII-a

Eser Adı : Fare (?) figürini

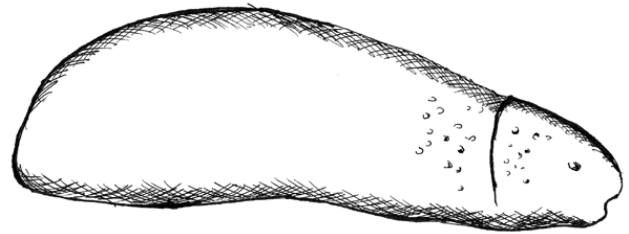
Merkez : Nahal Hemar

Ölçüleri : Uzunluk: 140 mm

Genişlik: 45 mm

Tabaka :

Dönem : PPNB

Tanım : Kireçtaşından yapılmış figürin, olasılıkla faredir. Figürin çok net bir tanımlamaya imkân sunmasa da Neolitik Çağ'da farelerin insanlara yakın alanlarda yaşaması bunu olası kılmaktadır. Figürinin baş kısmı kısa bir çizik ile belirtilmiştir. Kafa üzerinde yer alan küçük bir delik muhtemelen göz olmalıdır. Ancak vücut kısmında da benzer sığ delikler bulunmaktadır.

Kaynak : Orrelle, 2014, s. 204, fig. 52:3, Bar-Yosef, 1985, s. 13, Bar-Yosef ve Alon, 1988, s. 27, Plate XII:1

Motza'dan ele geçen boynuzlu koç ve vahşi öküz figürini Erken PPNB'ye tarihlendirilmiştir. Bu örnekler her ne kadar form olarak koç ve öküz olarak tanımlansa da yüz işlenişine sahip değildirler. Basta'dan ele geçirilen ve Geç PPNB'ye tarihlendirilmiş 3 hayvan figürünü vardır. Ayı, ceylan ve koçbaşı figürünü olarak tanımlanmışlardır. Ayı ve ceylan figürinleri doğalcı bir yaklaşımla işlenmişlerdir. Ancak koçbaşı olarak tanımlanan figürin tartışmalıdır. Çünkü üstündeki delikler ve ters çevrildiğinde penisi yansıtmaması nedeniyle fallus biçiminde pendant olarak da yorumlanmıştır.

Katalog No : 104 **Levha No:** XXII-b

Eser Adı : Boynuzlu koç figürini

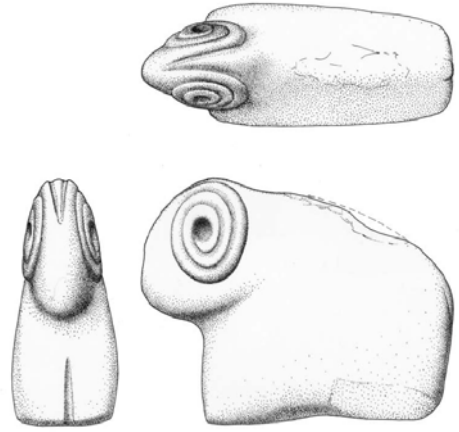
Merkez : Motza

Ölçüleri : Uzunluk: 15 cm

Tabaka :

Dönem : Erken PPNB

Tanım : Kireçtaşıdan yapılmış figürinde baş ve boynuzlar ön plana çıkarılmıştır. Boynuzlar kıvrımlı olarak gösterilmiştir. Vücut pürüzsüz olarak işlenmiş ve bacaklar ön tarafta bir kesikle belirtilmiştir.

Kaynak : Khalaily ve Eirikh, 2013, s. 34-36, fig. 7

Katalog No : 105 **Levha No:** XXII-c

Eser Adı : Vahşi öküz

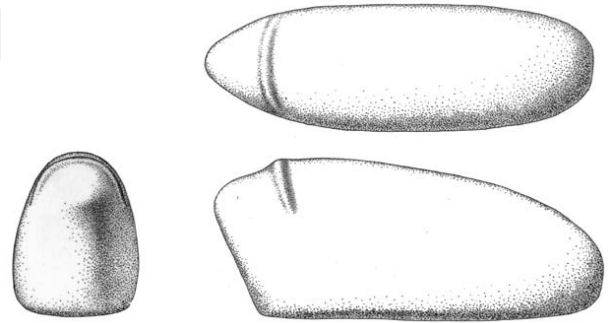
Merkez : Motza

Ölçüleri :

Tabaka :

Dönem : Erken PPNB

Tanım : Sert, kalsiyum ve magnezyumlu taşın (dolomit), düzleştirilerek şekil verilmesiyle yapılmış soyut bir figürindir. Daha az ayrıntı içeren figürinin başını gövdeden ayırmak için boynuzlar hafif çıkıntılı olarak gösterilmiştir. Vahşi öküz olarak değerlendirilen figürin "buffalo" olarak da yorumlanmaktadır.

Kaynak : Khalaily ve Eirikh, 2013, s. 35-36, fig. 8

Katalog No : 106 **Levha No:** XXIII-a

Eser Adı : Ayı figürini

Merkez : Basta

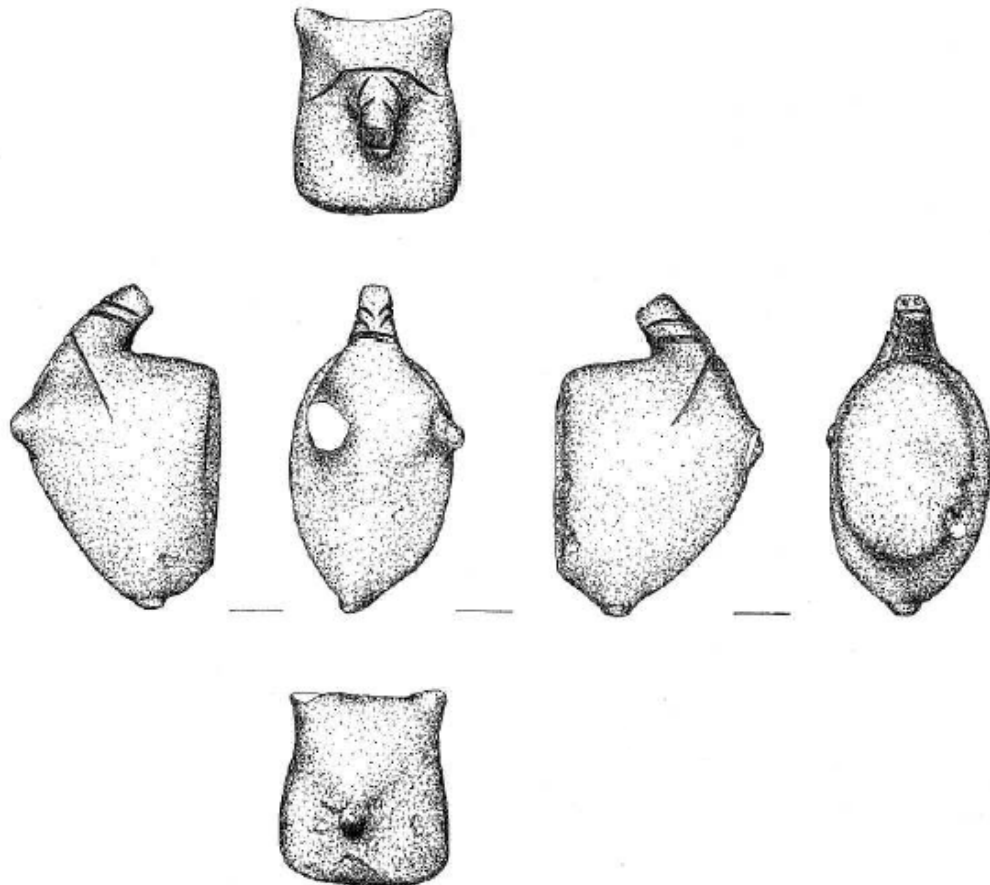
Ölçüleri : Uzunluk: 68,5 mm, Genişlik: 35 mm, Yükseklik: 44 mm

Tabaka : -

Dönem : Geç PPNB

Tanım : Kumtaşı ya da kalkerli kumtaşıdan yapılmış figürin ayı olarak tanımlanmış ve sol kulağı kırık (eski kırık) olarak günümüze ulaşmıştır. Kırmızı boya kalıntıları vardır. Stilize gösterilen figürinin burnu, kulakları ve kuyruğu kabartma olarak belirtilmiştir. Vücut biraz dışbükey, neredeyse düz bir tabana sahip ve iri bir görüntüsü vardır. Ayrıntılar için kafada yivler kullanılmıştır. Burun, iki küçük delikle gösterilmiştir. Boya kalıntıları, figürinin orijinalinde kırmızıya boyanmış olduğunu göstermektedir. Sırtta, yan taraflarda ve kafada olan izler, kullanım izlerini gösterir niteliktedir.

Kaynak : Gebel ve diğ., 2004, s. 101-102/99 fig. 15.1 ve Hermansen, 1997, s. 337, Plate 3:B

Katalog No : 107 **Levha No:** XXIII-b

Eser Adı : Koçbaşı/Fallus pendant

Merkez : Basta

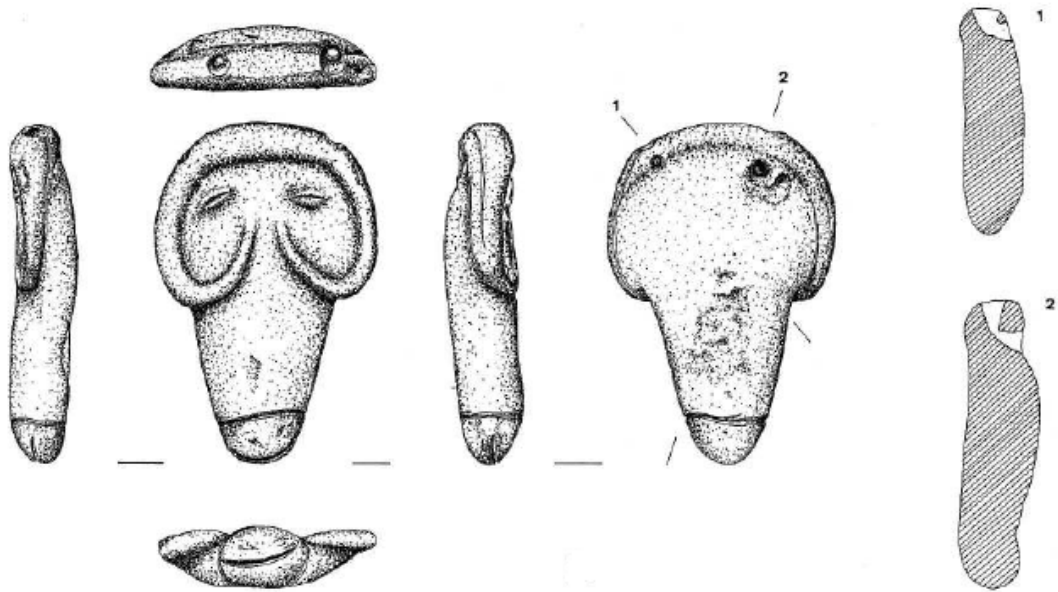
Ölçüleri : Uzunluk: 78 mm, Genişlik: 51 mm, Yükseklik: 14,4 mm

Tabaka : -

Dönem : Geç PPNB

Tanım : Bitümlü kireçtaşından (?) yapılmış figürin oldukça stilizedir. Kabartma olarak gösterilen boynuzlar, kahve çekirdeği şeklindeki gözler etrafında kıvrılır. Ağız eğri bir yiv ile gösterilmiştir. Figürin ters çevrildiğinde fallusa benzetilmiştir. Boynuzlar ve gözler testisleri, dar kısımda yer alan ağız yivi ise erekte halindeki fallusu anımsatmaktadır. Figürinin özellikle boynuzlarında çizikler yer almaktadır. Kullanım izi olabileceği gibi pürüzsüzleştirme izi de olabilir. Üst kısım arkadan ve üstten iki kez delinmiştir.

Kaynak : Gebel ve diğ., 2004, s. 99/102, fig. 15.2 ve Hermansen, 1997, s. 336, Plate 2:B

Katalog No : 108 **Levha No:** XXIV-a

Eser Adı : Ceylan figürini

Merkez : Basta

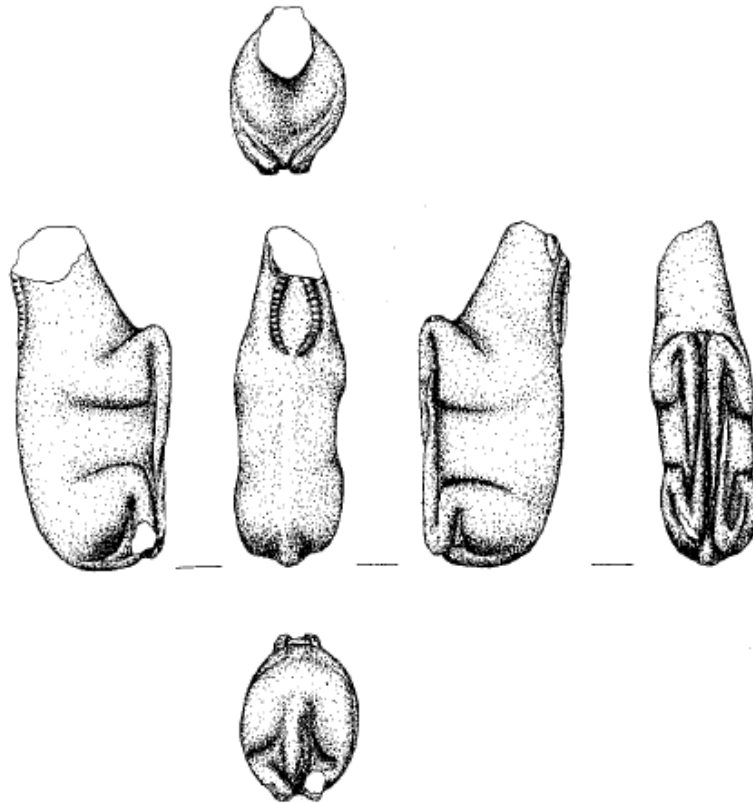
Ölçüleri : Uzunluk: 72 mm, Genişlik: 25 mm, Yükseklik: 35 mm

Tabaka : -

Dönem : Geç PPNB

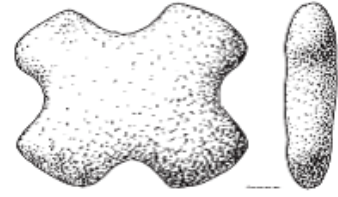
Tanım : Oturmuş, dinlenme pozisyonunda gösterilmiş ceylan figürini kireçtaşından yapılmıştır. Kafası kırılmış ceylanın boynu kısmen korunmuştur. Sırtında ve sağ tarafında kahverengi tonlarında boya izleri yer almaktadır. Doğalcı bir işlenişe sahiptir. Dört ayak vücudun altına yerleştirilmiş ve türe özgü doğal bir pozisyonda gösterilmiştir. Boynuzları ve sol kulağı kabartma olarak işlenmiştir. Oturmuş durumda olan ceylanın üst kısmı yumuşatılmış eğri hatlara sahiptir. Figürinin üzerinde birtakım çizikler yer almaktadır.

Kaynak : Gebel ve diğ., 2004, s. 100/102, fig. 16.1 ve Hermansen, 1997, s. 337, Plate 3:A

Farklı bir örnek Erken PN'ye tarihlendirilen Beisamoun figürinidir. "X" şeklinde bir görüntüsü olan bu nesne aynı zamanda silah olarak da değerlendirilmektedir. Belki fırlatılmak suretiyle kullanılmıştır. Eğer gerçekten hayvan figürünü ise oldukça şematik işlenmiş olarak değerlendirilmelidir.

Katalog No : 109 **Levha No:** -
Eser Adı : Hayvan figürini - Silah?
Merkez : Beisamoun
Ölçüleri : -
Tabaka : -
Dönem : Erken Çanak-Çömlekli Neolitik dönem

Tanım : Kireçtaşıdan oyularak yapılmış nesne “X” şeklindedir. Nesne üzerine iki yorum yapılmıştır. Dört çıkıntıya sahip olan nesnenin iki çıkıntısı yuvarlak hatlara sahiptir ve hayvan başlarına benzemektedir. Bu nedenle ilk yorum iki başlı hayvan olabileceği üzerinedir. İkinci yorum ise etrafına ip bağlanarak hayvanları avlamak için fırlatma aracı belki de bir tür silah olduğu yönündedir.

Kaynak : Khalaily ve diğ., 2015, s. 42-43, fig. 29

Neolitik Çağ figürinlerinin işlevine yönelik çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Saygı nesneleri, çocuk oyuncakları, sayaç ve sihir/majik eylemlerde kullanılan nesneler olabileceği belirtilmiştir. Esasen antropomorfik figürinler için öne sürülen bu önerilerin bazıları aynı zamanda zoomorfik figürinler için de geçerlidir. Hayvan figürinlerinin tanrıları ya da saygı nesnelerini temsil etme olasılıkları genellikle “Kadın-Boğa” bağlamında ortaya çıkmıştır. Özellikle bu görüşün en büyük savunucularından J. Cauvin boğaları dişi bir tanrıça ile ilişkilendirerek bunun karşılığı olarak erkek ilahını temsil ettiğini düşünmüştür. Bu görüş başka araştırmacılar tarafından da tartışılmıştır. Çocuk oyuncakları olmaları görüşü akla yatkındır. Çünkü bu sayede çocuklar hayvanların anatomisini öğrenebilirler. Başka bir olasılık, didaktik bir amaç güdülerek, hayvan figürinleri sayesinde çocuklara avcılık öğretilmiş olabilir. Hayvanın neresinden vurulması gerektiği ya da hangi hayvanların avlanması gerektiğine yönelik öğretiler, bu figürinler aracılığı ile aktarılmış olabilir. Sayaç olmaları önerisi oldukça tartışmalıdır. Çünkü sayaç olarak tanımlanmış arkeolojik materyaller vardır. Sihir/majik eylemlerde kullanılma durumları sihir, büyü, şans ve dilek kapsamındadır. Özellikle Ain Ghazal kil hayvan figürinleri ile desteklenen bu görüşe göre, avcılık faaliyetlerinde figürinler avın başarılı geçmesine bağlı olarak av ritüelinde kullanılmıştır. Bu bağlamda yeri geldiğinde kırılmış ya da çakmaktaşı aletler ile bıçaklanmışlardır. Farklı araştırmacılar da benzer görüşe sahiptir (Freikman ve Garfinkel, 2009, s. 11-15). Bıçaklanma durumları özellikle

didaktik amaçla örtüşmektedir. Çünkü insandan büyük ve ağır olan büyükbaş hayvanların nasıl avlanması gerektiği, geleceğin avcılarına öğretilmesi gereken bir detaydır. Belki hayvan figürinleri bu pratiğin teorik karşılıklarıdır.

Genel olarak kil örneklerin de dâhil edilerek, hayvan figürinlerinin Neolitik Çağ içindeki dönemlere göre dağılımı düşünüldüğünde Natufian ile kültürel süreklilik gösteren PPNA'da hayvan figürinleri nadirdir. 3 evreli PPNB sürecinde Orta evrede artış gözlemlenmiştir. PN dönemine gelindiğinde, tür düzeyinde azalma söz konusudur ve genellikle tanımlanamayan hayvan figürinleri baskındır. Çağ boyunca karşılaşılan hayvan figürinleri, tip bakımından bazen tüketilen hayvanlarla benzerlik göstermektedir. Ancak bu uyum her zaman yoktur ve bu nedenle hayvan figürinleri, bazen gıda ihtiyacı ile doğrudan bağlantılı olmadığı için “dini” bir kapsamda değerlendirilmiş olabilir. Ayrıca hayvan figürinleri insan figürinleri ile tamamlayıcılık sağlar. Bu bağlamda kadın-boğa birlikteliği örneklendirilebilir (Coqueugniot, 2003, s. 38-41). PN döneminde hayvan figürinlerinin az oluşu, avcılık faaliyetlerinin önemini yitirmesi ve evcilleştirmenin ön planda tutulması ile ilgili olabilir.

Hayvan figürinlerinin atılan hali birçok şekilde yorumlanabilir: geçici kullanım, bir ritüelin parçası ya da eğlence kapsamında üretilmiş olabilirler. Avın büyüğü için yapılmış olabilme ihtimali, avlanma öncesi uygulanan sihir, ön hazırlık ya da avlanacak hayvana göndermeyi kapsar. Üreme amaçlı yapılma ihtimalleri, hayvan sürülerini hastalıklara karşı korumak ya da hayvanların çoğalmasını sağlama amacı ile ilintilidir. Bir tanrı ya da koruyucu figürin olmaları, özellikle tanrıça ile olan birliğin ve vahşi doğaya karşı sergilenen gücün yansıması olabilir. Oyuncak ya da öğretici araçlar olabilmeleri savunulan bir görüştür. Ancak bu anlayış hepsi için geçerli değerlidir. Söz konusu işlevler her zaman her yerleşimde tespit edilen hayvan figürinleri için geçerli olmayabilir. Ama genel olarak kabul edilen işlevler, bir kısmının ritüellerde, bir kısmının ise eğitici araçlar ve oyuncaklar olabileceği yönündedir (Coqueugniot, 2003, s. 44-45).

Genellikle figürinlerin değerlendirilmesinde yoğun olarak kil örnekler esas alınmıştır. Bu sayede kullanımları, yapılma amaçları ya da toplumsal yapı içindeki rolleri açıklanmaya çalışılmıştır. Avcılık faaliyetleri ve hayvan evcilleştirilmesi, insan ve hayvanlar arasında bir ilişkiyi beraberinde getirmiştir. İki durumda da yapılan temas

insanın hayvanı daha iyi analiz edebilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle evcilleştirme ile hayvanlarla olan yakın temas bu bağı güçlendirmiştir. Önceleri sadece besin anlamında karşılık bulan hayvanlar belli bir noktadan sonra insan yaşamında daha fazla anlam kazanmıştır. Bu durumlar düşünüldüğünde tasvir edilmeleri anlam kazansa da üretim amaçları konusunda net fikir birliği söz konusu değildir.

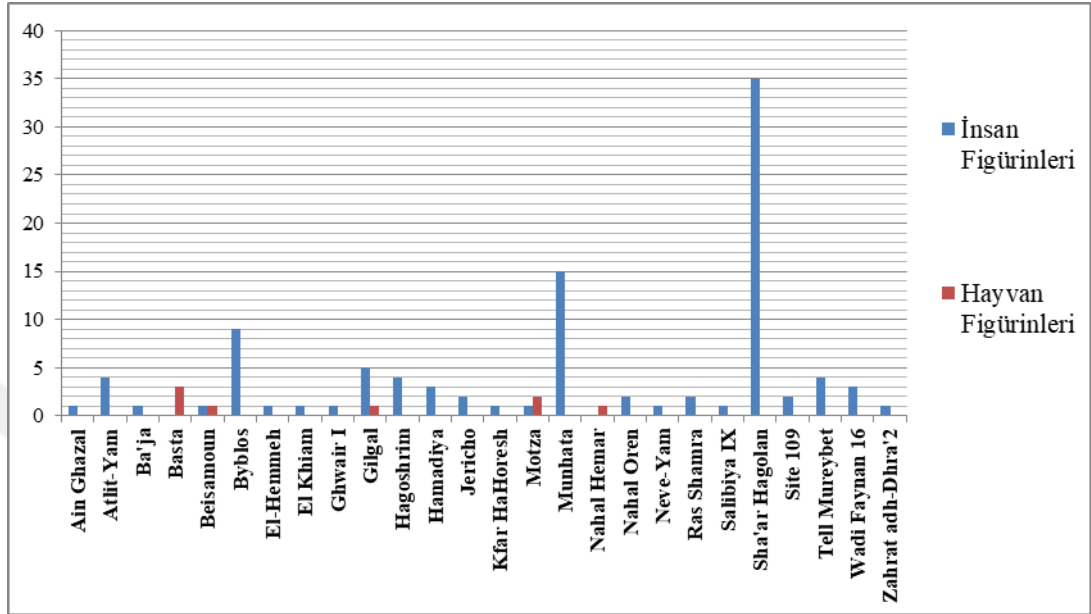
Taştan yapılmış hayvan figürinleri, kil ile birlikte çeşitlilik sağlaması açısından önemlidir. En büyük farklılığı, işçiliğinin kile göre daha fazla çaba ve emek istemesidir. Neolitik Çağ insanların taşı işleme konusunda farklı pratikleri olsa da taşın yontulması şüphesiz çok daha zordur. Ayrıca kil örneklerin neredeyse hepsinin kırık ve atık nitelikte ele geçtiği göz önüne alındığında taş figürinlerin başka amaçla üretilmeleri de mümkündür. Çalışmada değerlendirilen 8 örnekten sadece bir tanesinde kırık mevcuttur. Daha fazla emeğin ürünü olan taş hayvan figürinleri daha uzun süreli kullanımlar için yapılmış olabilir. Sayısal azlığı da düşünüldüğünde önem bazında kilden daha üstün bir noktada yer almış olabilirler. Yorumlamalardan öteye gidilemeyen bu nesnelerle ilgili hiç şüphesiz en büyük noksanlık yazılı kaynak olmayışıdır. Bu nedenle değerlendirilmelerin objektif ve doğru olabilmesi için arkeolojik verilerin bütüncül bir şekilde yapılması gerekmektedir.

5.2. DEĞERLENDİRME

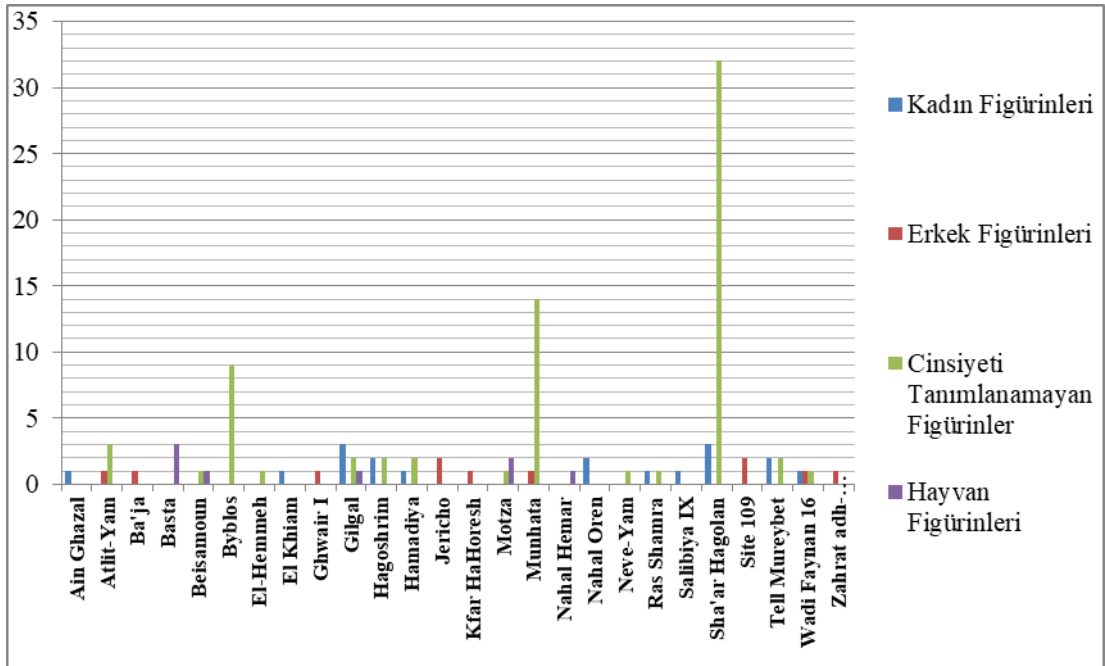
Tez çalışmasında Levant Bölgesi'nde bulunan Neolitik merkezlerde saptanmış 109 taş figürin incelenmiştir. 26 yerleşimden tespit edilmiş bu figürinlerin sayısal olarak merkezlere göre dağılımı farklılıklar göstermektedir. İnsan ve hayvan olmak üzere iki ana başlık altında ayrılan figürinlerin yerleşimlere göre dağılımı Tablo 3'de sunulmuştur. Bu tabloya göre sadece beş yerleşimde taştan yapılmış hayvan figürini söz konusudur. Basta ve Nahal Hemar sadece hayvan figürinlerinin saptandığı iki yerleşim olup, aynı şekilde sadece insan figürinlerinin ele geçtiği yirmi bir yerleşim vardır. İki figürin tipinin bulunduğu yerleşimlerin sayısı ise üç adet ile sınırlıdır. Bu nedenle çalışmada baskın olarak insan figürinleri hâkimdir.

İnsan figürinlerinin tiplerine göre kadın, erkek ve cinsiyeti saptanamayanlar şeklindeki detaylı ayrımının hayvan figürinleri ile birlikte yerleşimlere göre dağılımı Tablo 4'te

gösterilmiştir. Hayvan figürinlerinde detaylı bir ayrımın yapılmamasının nedeni sadece 8 adet oluşu ve her figürinin ayrı bir tür olarak tanımlanmasından kaynaklıdır. Bu nedenle tek başlık altında değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Yerleşimlere göre taş figürinlerin dağılımı

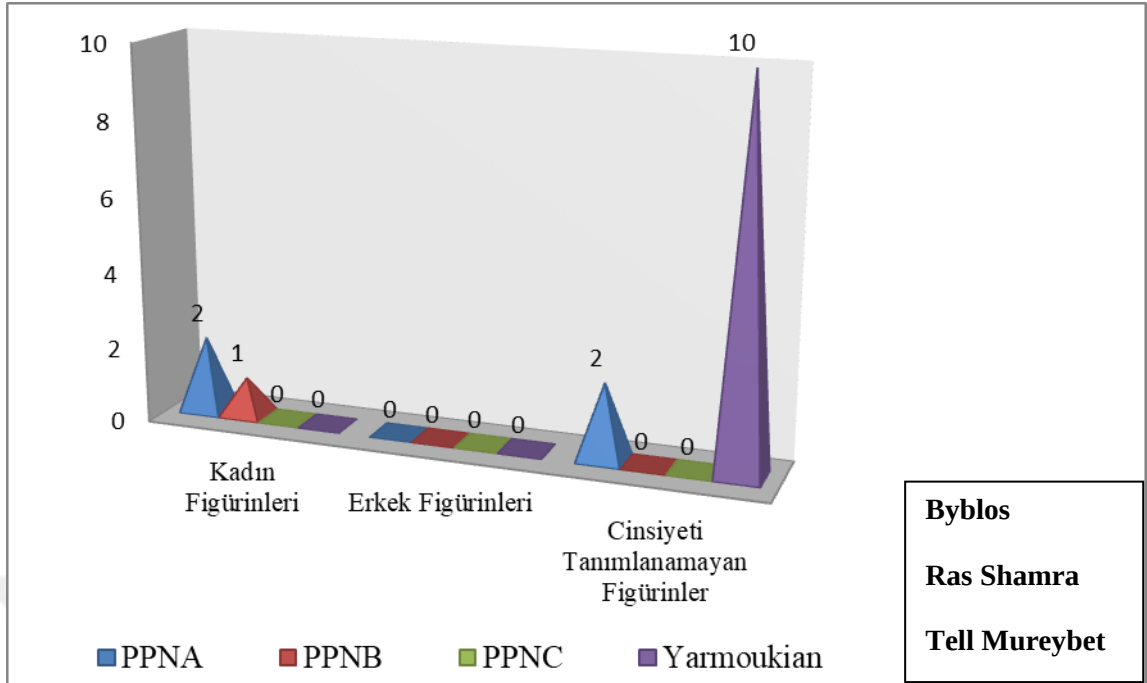

Tablo 4: Yerleşimlere göre figürin tiplerinin dağılımı

Taş figürinlerin değerlendirildiği bölge olan Levant'ın araştırmacılar tarafından Litani Nehri'ne göre kuzey ve güney olarak ikiye ayrılması söz konusudur. Bu ayrıma göre Kuzey Levant Bölgesi ve Güney Levant Bölgesi'nde yer alan yerleşimlerde tespit edilmiş taş figürinlerin sayısal verileri ölçüt alınarak bölgesel olarak dağılımları Tablo 5'te gösterilmiştir. Buna göre %14'lük oranla Kuzey Levant Bölgesi'nde az miktarda taş figürin bulunmaktadır. Güney Levant Bölgesi'nde bu oran %86'dır. Oranlardaki dengesizliğin nedeni hiç kuşkusuz Güney Levant'ın daha iyi araştırılması ile ilgilidir. Uzun zaman boyunca Kuzey Levant Bölgesi'nin arkeolojik toplulukların yaşamına yönelik uygun koşullara sahip olmadığı kanısı nedeniyle bölgede çok fazla çalışma yapılmamıştır. Sahip olduğumuz veriler yapılmış sınırlı çalışmalara dayanmaktadır. Her ne kadar araştırmacıların bölgeye olan ilgisi artmaya başlasa da günümüzde Kuzey Levant Bölgesi arkeolojik araştırmalara uygun koşullara sahip olmadığı için çalışmalar yapılamamaktadır. Kuzeye göre çok daha iyi araştırılmış Güney Levant Bölgesi'ne dair veriler hem uzun bir geçmişi olan arkeolojik araştırmalara hem de günümüzde özellikle İsrail'de yapılan çalışmalara dayanmaktadır.

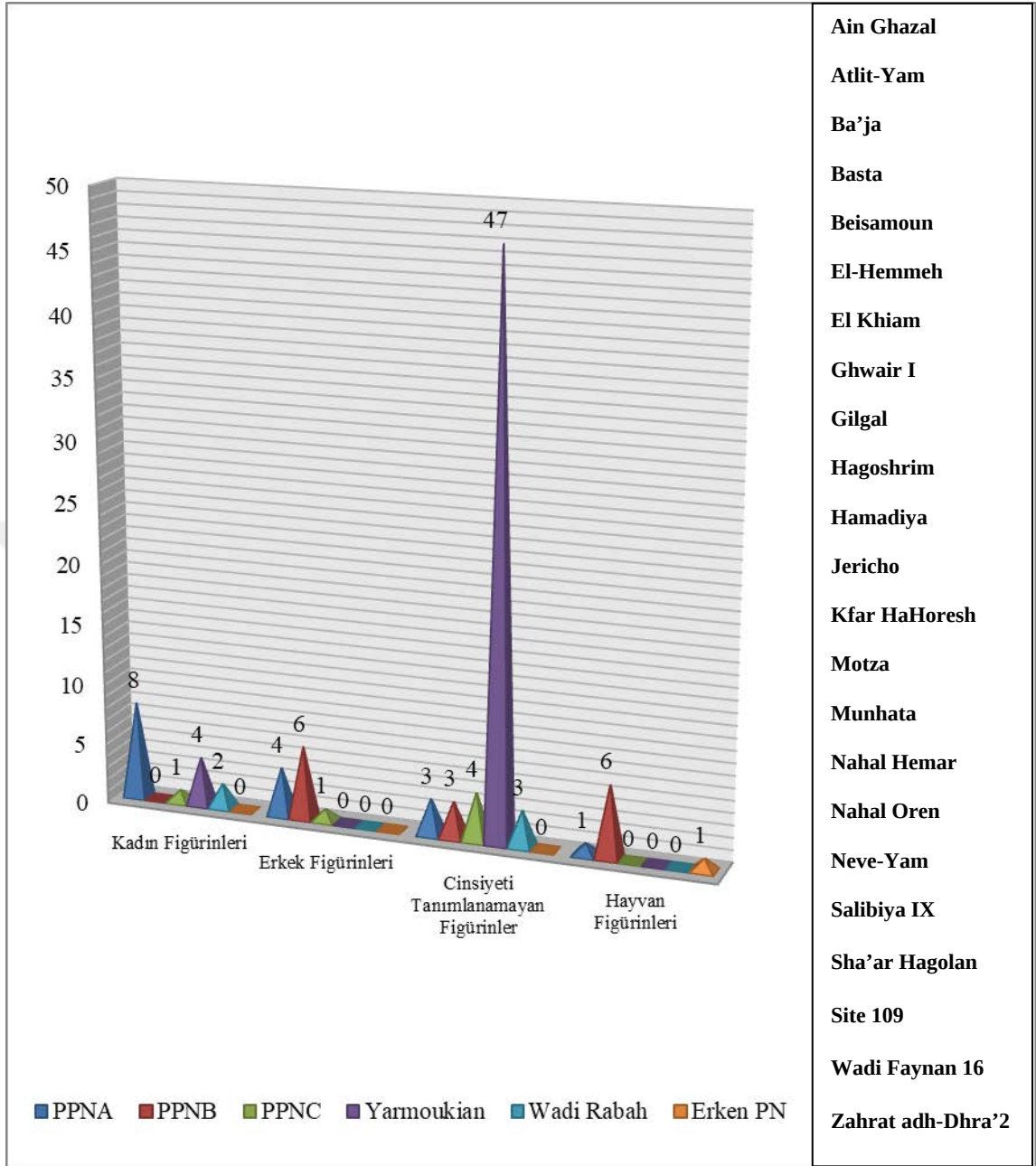

Tablo 5: Kuzey Levant ve Güney Levant Bölgelerindeki figürin dağılımı

Tablo 6: Kuzey Levant Bölgesi'nde yer alan yerleşimlere göre figürin dağılımı

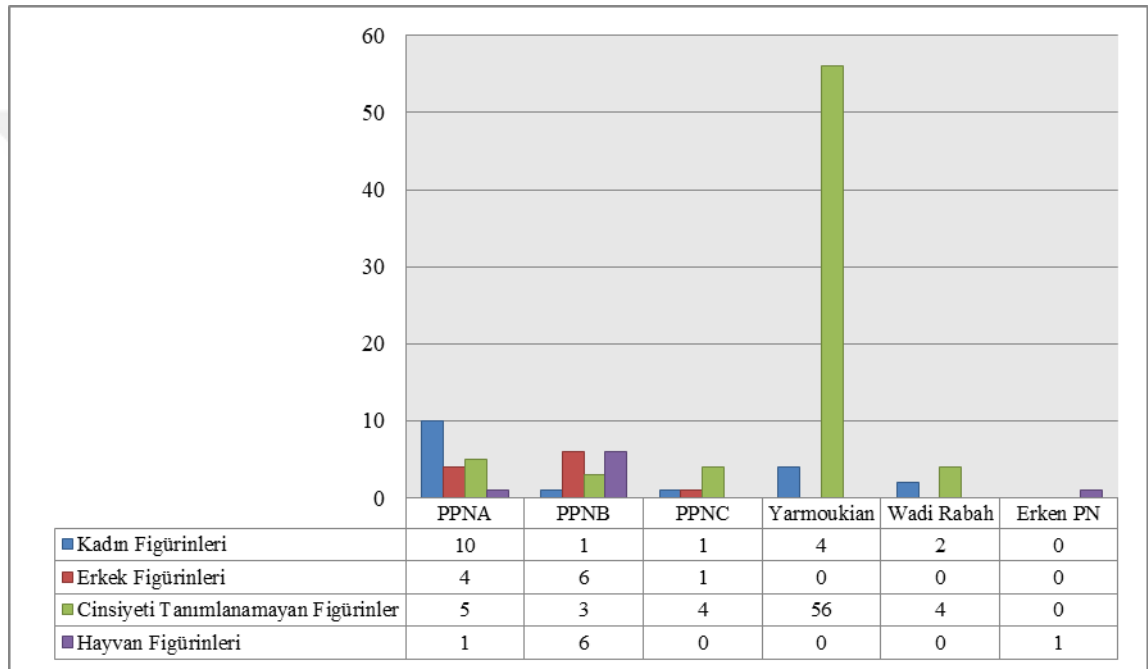
3 yerleşimle temsil edilen Kuzey Levant Bölgesi'ndeki insan figürinlerinin Neolitik Çağ dönemlerine göre dağılımı Tablo 6'da gösterilmiştir. Sadece insan figürinlerinin yer almasının nedeni kuzeydeki hiçbir yerleşimde hayvan figürinin ele geçmemesinden kaynaklanmaktadır. Burada diğerlerine göre daha yüksek oranda görülen cinsiyeti tanımlanamayan figürinler Byblos'tan bilinen Yarmoukian çakıl taşı figürinlerinin varlığından dolayıdır. Figürin üretiminin en yoğun olduğu PPNB sürecine dair Kuzey Levant Bölgesi'nde görülen düşük oran, sınırlı sayıdaki yerleşimlere ve bu yerleşimlerdeki stratigrafik verilerden kaynaklanmaktadır. Erkek figürinlerin Kuzey Levant'ta olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi, yerleşim sayısının az olması ve çalışma kapsamında malzeme sınırlandırılmasına gidilmiş olmasıdır. Ayrıca PPNC'de görülen figürin yokluğu bu sürecin yeni yeni tanımlanması ve söz konusu yerleşimlerin kazı çalışmalarının eski tarihli olmasından kaynaklanmaktadır. Oldukça tartışmalı olan PPNC sadece Güney Levant'tan bilinen birkaç yerleşimle tanımlandığı için çalışmanın genelinde bu döneme atfedilen figürin sayısı da oldukça azdır. Dolayısıyla genel olarak kuzey için, erkek ve hayvan figürinlerinin bulunmadığı ve PPNC'ye tarihlendirilmiş herhangi bir taş figürinin olmadığını söyleyebiliriz.

Tablo 7: Güney Levant Bölgesi'nde yer alan yerleşimlere göre figürin dağılımı

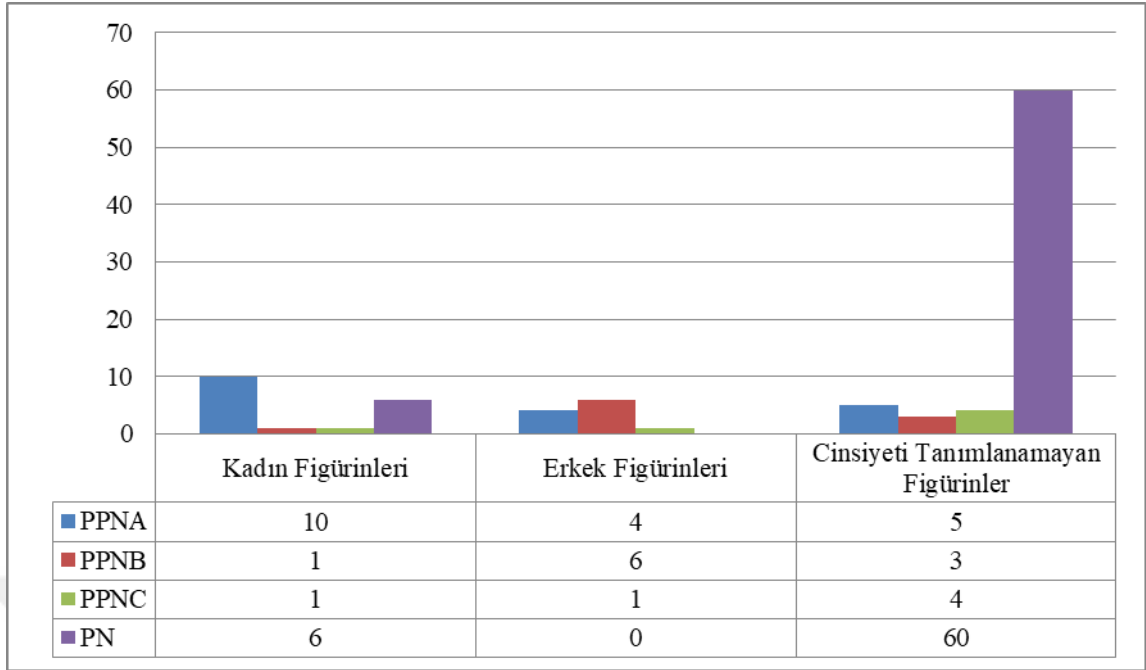
Güney Levant Bölgesi'nde yer alan yerleşimlerden bilinen taş figürinlerin tip ayrımına göre dağılımı Tablo 7'de gösterilmiştir. Kuzey Levant Bölgesi'nde olduğu gibi bu bölgede de en yüksek oran Yarmoukian kültürüne aittir. Bu oranda en yüksek rolü oynayan şüphesiz Yarmoukian'a tarihlendirilen 32 adet çakıl taşı figürini ile Sha'ar Hagolan yerleşimidir. Akabinde en yüksek oran PPNA kadın figürinleri olsa da söz konusu örneklerin bir kısmının kadın oldukları şüphelidir. Ancak yayın tanımlamaları esas alındığı için oran yüksektir. Fakat bu figürinlerin kadın olmadıkları

düşünülmektedir. PPNB’de görülen oransal azlık figürinlerin taş olanlarının incelemesinden kaynaklanmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi esasen yoğun örnekler bu süreçte saptanmıştır ve hammaddeleri kildir. PPNB’ye dair en yüksek oran hayvan figürinlerinde gözlenmektedir. Söz konusu tabloda görüldüğü üzere erkek figürinleri olarak yorumlanan fallusların Çanak-Çömlekli Neolitik dönem kültürleri olan Yarmoukian ve Wadi Rabah’ta olmadığı anlaşılmaktadır. Bu da daha önce belirtildiği gibi fallusların öneminin Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönemden sonra yitirilmiş olmasıyla ilgili olabilir.

Tablo 8: Dönemlere göre figürin tiplerinin dağılımı

109 figürinin tamamının tip ayrımına, tarihlendirildikleri dönemlere ve evrelere göre sayısal dağılımı Tablo 8’de gösterilmiştir. Hayvan figürinleri en fazla PPNB dönemindedir. Çanak-Çömlekli Neolitik dönemin Yarmoukian ve Wadi Rabah kültürlerinde taştan hayvan figürini tespit edilememiştir. Bu kültürlere ait kilden hayvan figürinleri söz konusudur. PN’ye dair tek örnek Beisamoun yerleşiminden bilinen ve Erken PN’ye tarihlendirilmiş şüpheli olan hayvan figürinidir. İnsan figürinleri içerisinde en fazla olan cinsiyeti tanımlanamayan figürinleridir. Bu yoğunluğa neden olan Yarmoukian çakıl taşı figürinleridir. Dolayısıyla insan figürinlerinin en fazla Çanak-Çömlekli Neolitik dönemde olduğu söylenebilir.

Tablo 9: İnsan figürinlerinin dönemlere göre dağılımı

Sadece insan figürinlerinin dönemlere göre dağılımı Tablo 9’da verilmiştir. Burada kadın ve erkek figürinlerinin az olması dikkat çekicidir. Cinsiyeti tanımlanamayan figürinler içinde olan çakıl taşı figürinlerinin 1940’larda Stekelis (Stekelis, 1950-1951) tarafından kadın olarak tanımlanmaları günümüzde kabul edilebilirliğini korusaydı kadın figürinlerinin oranı çok yüksek olacaktı. Fakat son çalışmalar çakıl taşı figürinlerin kadın olamayacakları yönünde olduğu için çalışmada kadın figürinleri yoğunluk olarak ikinci sırada yer almaktadır. Ancak daha öncede belirtildiği gibi söz konusu kadın figürinlerinin bu tanımlamayı karşılamadığı düşünülmektedir. Erkek figürinleri falluslar ile temsil edilmektedir ve sadece PPN döneminde saptanmışlardır. Olasılıkla bu tasvirler PN’ye gelindiğinde önemlerini yitirdikleri için üretilmemiş olabilirler. Benzer durum kil örnekler içinde söz konusudur. Fakat yoğun figürin koleksiyonu içinde sadece taş olanların değerlendirilmeleri de bu oranlarda etkilidir.

Dönemlere göre en fazla figürin PN’e tarihlendirilmiştir. Bunu takiben PPNA, PPNB ve PPNC dönemleri gelir. Ancak genel olarak kil figürinlerin de varlığı düşünüldüğünde en fazla yoğunluk PPNB dönemindedir. PN’yi tanımlayan Yarmoukian ve Wadi Rabah kültürleri içinde figürinler Yarmoukian’da tipik kil ve taş örnekleriyle fazladır. Wadi Rabah kültüründe her yerleşimde figürin söz konusu değildir ve mevcuttakilerde sayıca azdır. Bu kültürler bölgesel olarak dar bir alanda geliştikleri için uzun bir zamana

yayılmamıştır. Güney Levant'ın kuzeyinde gelişen Yarmoukian tipi çakıl taşı figürinlerinin Anadolu'da Hacılar yerleşimi ile Kuzey Levant'ta Byblos ve Ras Shamra yerleşimlerinde görülmesinin nedeni şüphesiz topluluklar arası etkileşimden kaynaklanmaktadır. Güney Levant'ın Akdeniz kıyı bölgelerinde gelişen Wadi Rabah kültürü, çalışmada az sayıda figürin ile temsil edilmektedir. Bu da kültür içerisinde figürinlere çok yer verilmemesinden ve belki de figürinlerin önemini yitirip üretilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Levant Bölgesi'nde kuzey ve güney şeklinde yapılan bölümlenme doğrultusunda figürinlerin tipoloji ve dönem esas alınarak görselleri üzerinden tablolar yapılmıştır. Buna göre; Tablo 10'da görüldüğü üzere Güney Levant Bölgesi'ndeki figürinlere baktığımızda PPN döneminde ikonografik olarak tek anlamlı ortaklık doğalcı bir yaklaşımla yapılmamış olmalarıdır. Dönemin figürinleri genel olarak hatları kabaca verilen ve çok detaylandırılmayan özellikler göstermektedir. Kuşkusuz bunda malzemenin taş olması etkilidir. En çarpıcı örnekler PPNA'ya tarihlendirilen Wadi Faynan 16 fallusu ve PPNC'ye tarihlendirilen Ain Ghazal kadın figürinidir. Büyük bir ustalıkla oldukça gerçekçi yapılan bu örnekler dışında detaylı işlenişe sahip başka bir taş figürin söz konusu değildir. Bu dönemin önemli boşluğu, PPNB'ye tarihlendirilen herhangi bir kadın taş figürinin olmayışıdır. Daha öncede vurgulanmış olduğu gibi figürinlerin yüksek sayıda tespit edildiği bu dönemde kili etkin kullanmak belki de taş kullanımını engellemiştir. Ancak bu durum sadece kadın figürinlerinde gözlemlenir. Çünkü erkek figürini temsili olan falluslar bu evrede 6 örnekle temsil edilir. PPN döneminin hayvan figürinlerine baktığımızda insan figürinlerinde görülen gerçekçilikten uzak yaklaşımın aksine doğala yakın işlenen örneklerin olduğu görülmüştür. Özellikle PPNB'ye tarihlendirilen Basta ve Motza hayvan figürinleri doğala yakın işlenişleriyle dikkat çekmektedir. Burada da ilginç olan PPNC'ye tarihlendirilen bir hayvan figürinin olmayışıdır. Bu eksiklik iki nedenden kaynaklanmaktadır: hammaddenin taş olması ve PPNC'nin yakın tarihlerde tanımlanmış bir evre olmasıdır. Özellikle bu evrenin arkeoloji çevrelerinde tamamen kabul edilmemesi, PPN özelinde figürin sayısını hem bölgesel dağılımda hem de tipolojik olarak etkilemiştir. İnsan figürinlerine göre çok az sayıda kalan taş hayvan figürinlerinin bu durumu kil çeşitlerindeki yüksek oran düşünüldüğünde taşın yapılmaları yönünde ilgi görmemiş olduğunu düşündürmektedir. Taşın dayanıklı ve

işlenişi açısından emek isteyen yapısı üretilen az sayıdaki hayvan figürünün değerli olduklarını yansıtmaktadır. Özellikle işlenişlerinde görülebilen özen ve korunma durumları bunu desteklemektedir. Ayrıca bölgedeki 23 Neolitik merkezden sadece 4'ünde tespit edilmiş taş hayvan figürinleri yerleşimler özelinde de ilgi görmediğini ortaya koymaktadır.

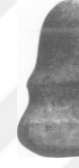
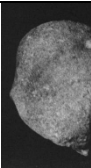
PN döneminde Güney Levant Bölgesi'nde figürin üretiminde yenilikler göze çarpmaktadır. Bu durum Neolitik Çağ'ın bu aşamasında yaşanan dikkat çekici değişimlerle ilgili olmalıdır. Dönemin kültürü olan Yarmoukian'ın tipik çakıl taşı figürinleri üretimdeki en önemli yeniliktir. Çakıl taşlarının çizgisel detayları aslında stilize insan gösterimlerini ifade etmektedir. Genellikle yüze özgü detayların işlenmesi tüm figürinler açısından ortak bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra yine çakıl taşlarından yapılmış kadın olarak tanımlanan örnekler de (Kat. No. 13-16) söz konusudur. Fakat bunlar da işleniş biçimi olarak çakıl taşı figürinleriyle benzerlik göstermektedir. Bu kültüre tarihlendirilmiş taştan erkek figürini ve hayvan figürünün olmayışı ilginçtir. Başka bir kültür olan Wadi Rabah'a baktığımızda çakıl taşı figürin üretiminin olmadığını ve figürinlerin gerçekçi bir yaklaşımla üretildiklerini görüyoruz. Ancak bu kültüre özgü çok az sayıda taş figürin söz konusudur ve kadın olan örneklerle baktığımızda özenli üretimin izleri gözlemlenmektedir. Fakat bu kültürde de taştan erkek figürini ve hayvan figürini yoktur. Sadece Erken PN'ye tarihlendirilmiş hayvan olduğu düşünülen bir örnek (Kat. No. 109) bulunsa da tanımlandırılması kesin olmadığı için Güney Levant'ta PN döneminde taştan hayvan figürünün olmadığını söylemek doğru olacaktır. Bu nedenle PN kültürleri için taştan yapılan figürinlerde insan odağının ve hatta kadın vurgusunun olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla genel olarak taş figürinlerle ilgili olarak PN'de Güney Levant Bölgesi için erkek ve hayvan figürinlerinin üretilmediğini ve PPN'den farklı olarak oluşan kültürel örüntü kapsamında yeni bir tipin yani çakıl taşı figürinlerinin baskın olduğu görülmektedir.

Kuzey Levant Bölgesi'ne baktığımızda (Tablo 11) figürin sayısı oldukça azdır ve dönemlere göre dağılımında önemli boşluklar vardır. Bu durum şüphesiz bölgedeki çalışmaların az olması ve hammadde sınırlamasından dolayı taş figürinlerin ele geçtiği 3 yerleşimin olması ile doğru orantılıdır. Toplam olarak 15 figürin ile temsil edilen görüntü bölgedeki figürin üretimi ve kullanımı açısından anlamlı bir durum

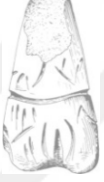
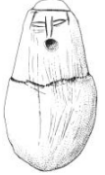
oluşturmamaktadır. Tipolojik olarak Tablo 11’de görüldüğü gibi sadece kadın figürinler, şematik figürinler ve çakıl taşı figürinler söz konusudur. Kadın figürinleri içinde Tell Mureybet PPNA figürini (Kat. No. 5) Neolitik ve diğer dönemlerde, farklı coğrafyalarda sık sık karşımıza çıkacak olan duruş biçiminin bilinen ilkini temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Kuzey Levant’a özgü bu yenilik yayılımı açısından dikkat çekicidir. Yine dikkat çeken bir başka nokta, esasen Güney Levant’ta Yarmük Nehri çevresinde gelişim gösteren ve yerel bir kültür olan Yarmoukian’ın tipik çakıl taşı figürinlerinin Byblos ve Ras Shamra’dan ele geçmesidir. Bu yerleşimlerdeki çakıl taşı figürinlere baktığımızda Güney Levant yerleşimleri olan Sha’ar Hagolan, Munhata ve Hamadiya’dan ele geçirilen örneklerle yüksek oranda benzerlik göstermektedir. Yine Güney Levant’ta yayılım gösteren diğer bir kültür olan Wadi Rabah’a baktığımızda bir etkileşimin olmadığı görülmektedir. Figürin üretiminin geleneği açısından Yarmoukian’ın Kuzey Levant ve Anadolu coğrafyalarındaki etkisi bu kültürün daha etkin ve yayılmış olduğunu göstermektedir. Bu nedenle PN’de figürin geleneği açısından Kuzey ve Güney Levant arasında yoğun etkileşim olduğu açıktır.

Kuzey Levant Bölgesi’ndeki bir başka önemli durum, herhangi bir fallus ve hayvan figürininin olmayışıdır. Söz konusu yerleşimlerde bu figürinlerin kil örneklerinin olduğu bilinmekle birlikte bu durumun taşla özgü olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca PPNC evresine tarihlendirilmiş bir figürinin olmayışı evrenin tartışmalı durumu ve yerleşimlerin kazı çalışmalarının eskiye dayanmasıyla paraleldir.

Genel olarak, Güney Levant ve Kuzey Levant Bölgelerinde bulunan taş figürinlerin karşılaştırılması figürin ölçeğindeki yüksek derecedeki farklılıktan dolayı pek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte iki bölge arasında iki ortak durum söz konusudur. İlk olarak, PPNC’nin sorunlu yapısı etkisini iki coğrafyada da göstermiştir. Güney Levant’ta PPNC’ye tarihlendirilmiş figürinler olsa da veri elde etmek için yeterli değildir. İkinci durum, Yarmoukian kültürüne özgü figürinlerin kuzey ve güneyde ele geçmesi kültürel etkileşimin olduğunu yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Levant Bölgesi özelinde, Neolitik Çağ taş figürinlerinin değerlendirilmesinde Güney Levant’ın esas rolü oynadığı söylenebilir.

	Kadın Figürinleri		Erkek Figürinleri		Şematik Figürinler		Çakıl taşı Figürinler		Hayvan Figürinleri	
PPNA										
PPNB										
PPNC										
Yarmoukian										
Wadi Rabah										

Tablo 10: Güney Levant yerleşimlerinden ele geçen figürinlerin tipoloji ve dönemlere göre dağılımı

	Kadın Figürinleri		Erkek Figürinleri		Şematik Figürinler		Çakıl taşı Figürinler		Hayvan Figürinleri	
PPNA										
PPNB										
PPNC										
Yarmoukian										
Wadi Rabah										

Tablo 11: Kuzey Levant yerleşimlerinden ele geçen figürinlerin tipoloji ve dönemlere göre dağılımı

6. BÖLÜM

6.1. SONUÇ

Neolitik Çağ, insanlığın kültürel gelişim süreci açısından büyük bir sıçrama yaşadığı ve beraberinde yeni gelişmelerin ortaya çıktığı birkaç binyıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Bu sıçramaların en önemlileri hiç kuşkusuz ön adımları Epi-Paleolitik dönemde atılmış olan bitkilerin ehlileştirilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesidir. İnsanlık tarihi boyunca önemli bir yere sahip olan bitkilere ve hayvanlara yönelik atılan bu güçlü adımlar devamında farklı gelişmelerin yaşanmasına olanak sağlamıştır. Böylelikle, insanlar ile hayvanların bir arada yaşadığı ve tarımsal etkinliklerin gerçekleştirildiği yeni bir yaşam modeline zemin hazırlamıştır.

İnsanın avcı-toplayıcılıktan, temelinde tarımı barındıran yerleşik hayata geçişi keskin bir şekilde olmamıştır. Arkeolojik verilerle desteklenen bu durum, insanların birikimleri doğrultusunda edinimlerini kullandığını göstermektedir. İnsanlığı bu yeni yaşam modeline iten nedenler ve Epi-Paleolitik dönem ile Neolitik Çağ arasındaki geçiş sürecinin nerede ve ne zaman olduğu konusu arkeolojik olarak önemli bir sorunsaldır. Bunun yanında Yakın Doğu'nun tümünde aynı zamanda başlayıp başlamadığı ise cevap bekleyen diğer bir konudur. Nitekim bu gelişmeler; coğrafya, iklim, toplulukların kültürel birikimleri ve yetileri gibi unsurlar etrafında şekillenmiştir.

Neolitik Çağ'ın gerçek bir başlangıç veya süreç mi, yoksa bir geçiş mi olduğu sorusu Neolitikleşme terimi çerçevesinde değerlendirilen bir husustur. Bu ve benzeri soru ya da sorunlara cevap bulabilmek adına yapılan araştırmaların bir kısmı Levant Bölgesi'nde yapılmıştır. Diğer bölgelere nazaran daha iyi araştırılan bu alan, başlangıçta söz konusu çağın oluştuğu ve geliştiği çekirdek bölge olarak değerlendirilse de farklı coğrafyalarda yapılan çalışmalar bu görüşün doğru olmadığını gösterir niteliktedir.

Bölgenin Neolitik Çağ özelindeki gelişim süreci ve oluşturduğu kültürel değerlerin kendine has olmasının yanı sıra, hareket halindeki insan gruplarının dolanıklığı ile yerel ve bölgelerarası etkileşimi kaçınılmazdı. Bu nedenle, farklılıkların yanı sıra başka coğrafyalar ile ortak değerler ya da davranış modelleri izlenebilir.

Levant Bölgesi'nde gelişen Neolitik Çağ'a dair bilgilerimiz yerleşim yerlerinden tespit edilen arkeolojik bulgulara dayanır. Bunun yanı sıra; antropoloji, jeoloji, paleobotani, arkeozooloji gibi farklı disiplinlerden de elde edilen veriler, çağın aydınlatılabilmesine yardımcı olmuştur. Özellikle yerleşimlerin mimarisi, teknolojik gelişmelere işaret eden yontmataş, sürtmetaş, çanak-çömlek endüstrisi, ölü gömme gelenekleri ve toplumsal yaşamın bir parçası olan küçük buluntu grubunda değerlendirilen arkeolojik materyaller, toplumsal yapıyı ve gelişmeleri anlamaya olanak sağlar. Küçük buluntu grubu içerisinde yer alan figürinler bu dağılım içerisinde önemli bir noktada durmaktadır.

Daha önce de değinilmiş olduğu üzere prehistorik zamanların inanç ve semboller dünyasının bir parçası olarak ele alınmış olan figürinler, tez çalışmasının odak noktasını oluşturmaktadır. Neolitik Çağ'ın gizemini koruyan figürinleri, bütün süreç içerisinde çok geniş bir repertuvar ile temsil edilirler. Büyük çoğunluğu kilden üretilen figürinlerin bir kısmı da taşın oyulması ile elde edilmiştir. Taş türlerinin, bu repertuvardaki yerini ve anlamlarını sorgulamaya yönelik "Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş Figürinleri" üzerinde durulmuştur.

Levant Bölgesi'nin Neolitik Çağ'ı çeşitli sebeplerden dolayı dönemlere ve evrelere ayrılmıştır. Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik dönem ile Çanak-Çömlekli Neolitik dönemde yaşanan gelişmeler şüphesiz figürinler üzerinde etkili olmuştur. Çünkü dönem ve evreler içindeki sosyal ve kültürel gelişmeler, demografik yapı, geçim stratejisi gibi faktörler, prehistorik insanların yaşam düzenlerini çözümlememize yardımcı olan bileşenlerdir. Bu bileşenler, söz konusu etkilerin temelinde yer alan detayları barındırmaktadır.

Genel olarak bölgenin Neolitik Çağ figürinleri düşünüldüğünde, dönem ve evrelere göre dağılımları farklılık göstermektedir. PPNA'da sayıca az olan figürinler, PPNB'ye gelindiğinde ise özellikle de Orta evresinde ciddi artış göstermiştir. Bu artış, PPNC'de düşüşe geçerek, Çanak-Çömlekli Neolitik döneme gelindiğinde gerek formlarda gerekse de sayısal oranlarda farklılıklar gözlemlenmiştir. Sayısal oranların değişkenlik gösteren yapısı, figürinlerin farklı sosyal ve ritüel roller üstlendiğine işaret edebilir. Hiç kuşkusuz dönemlerde görülen değişimler direkt olarak dönemin dinamikleri ile ilgilidir.

İşlevleri oldukça tartışmalı olsa da araştırmacılar Neolitik toplumlarda figürinlerin kadını vurguladığını düşünmüşlerdir. Bu düşünce hammadde ve görüntü fark etmeksizin neredeyse tüm figürinler için geçerli bir hale getirilmiştir. 5. Bölümde daha detaylı olarak değinildiği gibi bu yaklaşım doğru sonuçlar vermeyebilir. Bu nedenle figürinlerin işlenişleri, boyutları ve sayısal oranları da değerlendirme yapılırken kullanılması gereken önemli detaylardır.

Tez çalışmasında, yayınlardan hareketle Levant Bölgesi'ndeki 26 adet Neolitik Çağ yerleşimden tespit edilen insan ve hayvan türünde toplam 109 taş figürin (Tablo 8) incelenmiştir. Bu figürinler, 101'i insan, 8'i hayvan figürini olmak üzere iki ana grupta değerlendirilmiştir. İnsan figürinlerinde daha detaylı bir tipoloji yapılabilirken, hayvan figürinlerinin az olması ve her birinin ayrı bir türü yansıtmamasından dolayı alt tipler oluşturulmamıştır. İki ana grup arasında kapsamlı bir karşılaştırılma yapılamasa da işleniş biçimlerinde bariz farklılıklar gözlemlenmektedir. Buna göre; insan figürinlerinin genel olarak şematik bir üslupla doğalcılıktan uzak olarak işlendiği ve sınırlı sayıda örnekte cinsiyete dair özelliklerin belirtildiği görülmektedir. Hayvan figürinlerinin ise buna karşılık daha gerçekçi bir yaklaşımla yapıldıkları fakat detaylara çok fazla yer verilmeden üretildikleri 8 örnek üzerinden söylenebilir. Sayısal orandaki tezatlık, figürin yapımında hammadde olarak taşı seçen Neolitik Çağ popülasyonunun insana ve insan bedenine odaklandığını düşündürmektedir.

İnsan figürinlerinin kadın, erkek ve cinsiyeti tanımlanmayanlar olarak oluşturulan alt tipolojisine baktığımızda, kadın figürini olarak yorumlanan örneklerin kadın bedeni formundan uzak oluşları dikkat çekicidir. Bu durum olasılıkla taşın zor işlenişinden dolayı kadın kıvrımlarının taşa yansıtılamaması ile ilgilidir. Ancak bunun aksini gösteren az sayıda da olsa bazı örnekler (Kat. No. 5 ve 12) mevcuttur. Yaşamları boyunca taşı, alet ve araç-gereç yapımında oldukça aktif kullanan ve bu taşlardan çeşitli tekniklerle muntazam ve oldukça ince işçilik gerektiren aletler üretebilen insanların aynı becerisi genel olarak taş figürinlere yansımamıştır. Şüphesiz yukarıda bahsedilen örneklerle baktığımızda, ince işçilik ve ustalık düzeyinin yüksek olduğu eller tarafından titizlikle yapıldıkları belirgindir. Aynı titizliğin gösterildiği kil figürinlerin varlığı da yayınlardan bilinmektedir. Dolayısıyla kadın ve diğer taş figürinlerin üretimindeki

şematik yaklaşımın yetenek ve ustalıklı ilgili olmadığı; kullanım amacı ve dönemin gelenekleriyle ilgili olduğu düşünülmektedir.

PPNA'ya tarihlendirilen insan figürinleri ikonografik olarak Natufian figürinlerine benzemektedir. Şekil 3, 4 ve 5'te görüldüğü üzere Natufian figürinleri kabataslak işlenmiş ve insan bedenine dair kol, bacak, baş gibi ana uzuvlar belirtilmiştir. Bu yaklaşım PPNA insan figürinlerinde de açıkça görülebilmektedir. Dolayısıyla, Natufian ile PPNA arasındaki organik bağ ve devamlılık gösteren geleneklerin bir tanesini figürinler temsil etmektedir. Söz konusu bu bağdan dolayı PPNA figürin geleneğinin yoğun Natufian etkisi taşıdığını söylemek mümkündür.

Döneme tarihlendirilen 20 örnek içinde en fazla kadın figürinleri yer almaktadır. Fakat Tell Mureybet (Kat. No. 5) ve Wadi Faynan 16 (Kat. No. 8) figürinleri dışındakiler kadına dair hiçbir cinsiyet belirtisi taşımasına rağmen, 5. bölümde detaylı aktarıldığı gibi “Ana Tanrıça” ideolojisinden kaynaklı olarak araştırmacılar tarafından kadın tanımlaması yapılmıştır. Bazı figürinlerde görülen “V” şeklindeki detayın “vulva” olarak düşünülmesi de kadına yapılan bir atıftır. Ancak “V” görünümü sadece genital bölgeyi yansıtmamakla birlikte, Kat. No. 36 ve 42'de görüldüğü üzere vücudun boyun gibi başka kısımlarında da yer alabilir. Figürinlere yönelik kadın temelli bakış açısı sadece PPNA'ya özgü olmayıp Neolitik Çağ'ın tüm evreleri içerisinde karşımıza çıkan neredeyse tüm insan figürinleri için de geçerlidir. Daha sonrasında farklı araştırmacılar tarafından söz konusu figürinler tekrar değerlendirildiklerinde kadını temsil etmedikleri ve Kat. No. 1, 2, 3 ve 4 gibi bazı figürinlerin fallus olabileceği yönünde birtakım yorumlar söz konusudur. Bunun yanı sıra Kat. No. 9, 10, 30 ve 31 gibi örnekler bakıldığında da figürin görüntüsünden uzak oldukları anlaşılmaktadır. Değerlendirmeler yayın tanımlamaları ışığında yapıldığı için bu örneklerden bazıları çalışma kapsamında şematik figürinler başlığı altında değerlendirilmiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı PPNA figürinlerinin işleniş olarak Natufian etkisi taşıdığı, büyük bir çoğunluğunda açıkça bir cinsiyet belirtisinin olmadığı ve oldukça kabataslak işlenerek şematik bir görüntü sundukları anlaşılmaktadır.

PPNB sürecinde PPNA'dan farklı olarak tüm canlılar için uygun iklim şartlarının ve habitatın oluşması, yerleşim sayısının ve dolayısıyla nüfusun artmasına neden olmuştur. Daha büyük yerleşimlerin görüldüğü PPNB'de bununla doğru orantılı olarak özellikle

Orta evrede figürin sayısında ciddi bir sıçrama yaşanmıştır. Özellikle kil figürinlerde gözlemlenen bu sıçrayış, kilin etkin kullanımı ve insanın ateşle olan bağlantısından kaynaklanmaktadır. Kilin güneşte kurutulması ve ateşte pişirilerek form verilmesi, farklı tekniklerin oluşmasını sağlamış ve stil çeşitliliğini de ortaya çıkarmıştır. Çeşitli boyutlarda ve değişkenlik gösteren işçilikle elde edilen kil figürinler genellikle parça parça eklenme yöntemiyle üretilmiştir. Şekil 13'te görüldüğü gibi büyük bir ustalıklı işlenen örnekler oldukça yoğundur. Ancak bu sıçrayış taş figürinlerde görülmemektedir. Toplamda 16 taş figürinin olduğu bu dönemde PPNA'nın aksine, taş fallusların baskın olduğu ve taş kadın figürininin neredeyse hiç olmadığı bilinmektedir. Taştan kadın figürini yapılmaması büyük olasılıkla ihtiyaç olarak görülmemesi ile doğru orantılıdır. Çünkü kilden taşa göre sayıca fazla kadın figürini mevcuttur ve neredeyse hepsinin başı bilinçli olarak kırılmıştır. Kırılan figürinlerin yerine tekrar kilden figürin yapılması hammaddenin kolay işlenişi ile paraleldir. Erkek cinsel uzvu olan fallusların kil örneklerinin de olması, kadının aksine bu türdeki figürinlerin farklı olduğunu göstermektedir. Silindirik formdaki taşların uç kısmına yapılan yiv (Kat. No. 26, 27 ve 28) ile kolayca üretilmesi mümkün olan fallusların şematik işlenen örnekleri de (Kat. No. 23, 24 ve 25) mevcuttur.

Dönemin diğer baskın grubu hayvan figürinleridir. Daha önce de değinildiği gibi hayvan figürinleri daha gerçekçi bir yaklaşımla yapılmıştır. Çalışmada yer verilen 8 hayvan figürininin 6'sı bu döneme tarihlendirilmektedir. Taştan fallus ve hayvan figürin üretiminin en yoğun olduğu dönem PPNB'dir. Bu durum, PPNB'nin gelişim ve değişim gösteren yaşam biçimi ile doğru orantılıdır. İki tür için dikkat çeken bir başka nokta ise kil örneklerde yoğun gördüğümüz bilinçli kırma olayının taş tiplerde olmayışındır. Dolayısıyla PPNB taş figürinlerinin herhangi bir etkileşimden ziyade, değişim gösteren ve daha gelişmiş yaşamla bağlantılı olarak yeni bir geleneği yansıttığı düşünülmektedir. PPNB özelinde mimari, yontmataş endüstrisi, tahılların ehlileştirilmesi, hayvanların evcilleştirilmesi ve en önemlisi ölü gömme adetlerinde görülen başsız iskelet ile sıvalı kafatasları yeni bir kültürel örüntü oluşturmaktadır. Figürinler de bu bağlamda yenilikler çerçevesinde değişime ayak uydurmuştur.

Oldukça tartışmalı ve arkeoloji çevrelerince henüz tamamen kabul edilmeyen PPNC evresine baktığımızda 6 adet taş figürinin varlığı söz konusudur. Esasen Ain Ghazal

yerleşimi üzerinden tanımlanan bu evrenin diğer evreler gibi tanımlanabilir kültür materyali yoktur. Daha ziyade çöküşe bağlı olarak küçülen ya da terk edilmiş yerleşimler çerçevesinde PN öncesi için düşünülen nispeten kısa süreli bir evredir. Çöküşle bağlantılı yaşanan gerileme 3. bölümde aktarıldığı gibi mimari, yontmataş endüstrisi, geçim ekonomisi gibi unsurlarda etkisini göstermiştir. Kuşkusuz evrede az sayıda figürin olması bu gerilemenin yansımasıdır. Az sayıdaki figürinler Ain Ghazal, Beisamoun ve Atlit-Yam merkezlerinde saptanmıştır. Bunlar arasında Atlit-Yam ve Beisamoun örnekleri oldukça şematik olmalarının yanı sıra figürini temsil edip etmedikleri dahi şüphelidir. Ancak Ain Ghazal örneği (Kat. No. 12) gerek ince işçiliği gerekse de özel bir alanda ele geçirilmesi açısından çalışmadaki en iyi figürinler arasındadır. Stil ve ikonografik olarak çalışmadaki hiçbir taş figürin ile benzerlik taşımamakla birlikte yerleşim özelinde ele geçirilen Şekil 14 gibi kil örneklerle kıyaslanması mümkündür. Genel olarak gerçek anlamda tanımlanmış tek bir örnek üzerinden PPNC figürinleri hakkında bir sonuca ulaşmak olanaksızdır. Daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyan bu evre ile ilgili veriler oldukça yetersizdir.

PPN döneminde her evrede görülen ayrı ayrı gelişmeler gibi bir durum PN döneminde tanımlanmış farklı kültürlerle ifade edilir. PN'nin ilk çanak-çömlekli kültürü olan Yarmoukian, çekirdek bir alanda gelişmiş olup, yerel özellikler sunmaktadır. Kültürü karakterize eden materyaller boyalı çanak-çömlek ve çakıl taşı ile kilden yapılmış figürinlerdir. Çalışmada 57 adet ile yüksek oranda bulunan çakıl taşı figürinlerin benzeri PPN döneminde yoktur. Yeni bir yaklaşımla stilize insan yüzü özellikleri çakıl taşlarında açıkça görülmektedir. Bu grup 1950'li yıllarda "Ana Tanrıça" ideolojisi kapsamında bereket ve doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalar bu grubun farklı niteliklerinin olabileceğini göstermektedir. Farklı araştırmacılar tarafından, kadınların fiziksel değişimlerini gösteren temsiller, proto-mühürler, değişen toplumsal yapıyı karakterize eden görsel öğeler gibi birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Sayıca yüksek olmaları ve çekirdek alanı dışında Anadolu gibi uzak coğrafyalarda benzerlerinin tespit edilmiş olması, bu grubun dönemin toplumsal yapısı içinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Üzerinde bir şey ifade edilmiş taşın kutsal ve değerli yapısı etnografik olarak Avustralya Aborjinlerinde görülen *Churinga*'lar ile desteklenebilir. Çakıl taşı figürinler ile *Churinga*'lar üzerindeki işleme farklı olsa da taş üzerinden bir şey aktarma durumu önemli bir

benzerliktir. Yapılan bu tür yorumlar dışında bu çakıl taşları iki cinsiyeti de ifade ediyor olabilir. Kadın ve erkek fark etmeksizin direkt olarak insan yüzü ifadesi açık olduğu için bu figürinlerin birer kimlik göstergesi olabileceği düşünülmektedir. Belki belirli kişilerin temsilleri, belki de hane özelinde temsiller olarak, değişen toplumsal yapıda kendine yer bulmuş olabilir.

Değişim, zamana ve mekâna bağlı olarak koşullar çerçevesinde gelişim gösterir. Yarmoukian kendi içinde oluşumunu ve gelişimini tamamlayarak değişime ayak uydurmuş ve yerini başka bir kültüre bırakmıştır. Wadi Rabah kültürü olarak tanımlanan yeni süreç tıpkı Yarmoukian gibi belirli bir alanda ortaya çıkmış olup esasen çanak-çömlek materyali ile bilinmektedir. Yarmoukian'ın aksine bu kültürde figürin üretimi geri plana atılmıştır. Kültüre tarihlendirilmiş 5 adet taş figürinde ilginç bir şekilde Yarmoukian etkisi görülmemektedir. Nispeten diğer evrelerin figürinlerine göre özenli bir işçilikle yapılmış bu figürinler içinde Neve-Yam figürini (Kat. No. 44) oldukça özellikli duran bir görünüme sahiptir. Çalışmada paralel örneği olmayan bu figürin Levant coğrafyasında da ünik olması yönüyle önemlidir.

Wadi Rabah kültüründe genel olarak az sayıda figürin oluşu, bazı araştırmacılar tarafından çanak-çömlek üzerinde yer alan dekoratif düzenleme ile sembolizmin bu yöne doğru kaymış olma ihtimaliyle ilişkilendirilmiştir. Genellikle semboller dünyasının bir parçası olarak görülen figürinler, çanak-çömleğin devreye girmesi ile ifadenin başka bir materyal üzerinde aktarılmasına doğru giden yolda önemini yitirmiş olabilir. Baskın olan “yeni” beraberinde değişimi getirmesiyle karmaşık bir yapıda olan semboller dünyasında kendine yer bulmuştur.

Neolitik Çağ, yeni gelişmeler ve bu gelişmelere paralel olarak birtakım değişimlerle tanımlanabilir. Bu değişimler yerleşim sayısında, büyüklüğünde, mimaride, yontmataş endüstrisinde, ölü gömme geleneklerinde ve küçük buluntu grubunda izlenebilmektedir. Figürinler de bu türden değişimi yansıtan önemli bir küçük buluntu grubudur. Öncül formları Paleolitik “Venüs”ler olan Neolitik figürinler, duruş ve pozisyon açısından farklılıklar sunarak bu “Venüs”lerden ayrılabilir. Neolitik’te daha fazla çeşitlilik hem boyutlarda hem de figürin tiplerinde açıkça görülebilmektedir. Bunun yanı sıra birtakım ortak noktalar da söz konusudur. Özellikle şişkin karın ve kalça vurgusunun iki çağın figürinlerinde de olması, hem yorumlama hem de stil açısından Şekil 13’te de

görüldüğü gibi önemli benzerlikleri yansıtmaktadır. Bu bağlamda, kadın figürinleri için Neolitik Çağ'da yapılan "Ana Tanrıça" yorumu Paleolitik "Venüs"lerinden kalmış bir miras niteliğindedir. Genel olarak Neolitik Çağ'ın hammadde ayırt etmeksizin bütün figürinleri düşünüldüğünde "Ana Tanrıça" kavramıyla özdeşleştirilebilecek az sayıda figürin vardır. Bu çalışmada kullanılan ve kadın olarak değerlendirilen taş figürinler içinde "Ana Tanrıça" fikrini destekleyebilecek tek örnek Ain Ghazal figürinidir (Kat. No. 12). "Ana Tanrıça" kavramının prehistorik zamanlarda gerçekten var olup olmadığı büyük bir sorunsaldır. Yazının olmadığı bu dönemlerde tek başına materyaller üzerinden bir sonuca varmak zor olduğu için etnografik çalışmalar fikir vermesi açısından önemlidir. Nijerya, Gana ve Kuzey Asya yerlileri üzerinden "Ana Tanrıça" kavramının karşılığı olan durumlara bu çalışmada bakılmıştır. Ancak burada "Ana Tanrıça"nın tek olduğu ve birtakım kutsal nesnelerinin olması dikkat çekicidir. Onlar için üretilen figürinler ve heykeller, günlük yaşamdaki temsilleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaratan, yöneten ve koruyucu gücüyle donatılmış bu tanrıçalar için özel yapılar ve alanlar söz konusudur. Etnografik açıdan özellikli durumları düşünüldüğünde Neolitik Çağ'ın kadın olarak tanımlanan figürinlerinin nitelsiz alanlarda ve bilinçli verilen zarar görüntüsüyle ele geçirilmiş olmaları "Ana Tanrıça" yorumunu karşılamamaktadır. Çalışmadaki taş kadın figürinlere baktığımızda bu profili veren Ain Ghazal figürini nitelikli ve ayrıcalıklı bir kontekstten ele geçmesiyle de diğerlerinden ayrılır.

Kadın figürinleri gibi bereket ve verimlilik kapsamında değerlendirilen falluslar "Ana Tanrıça" kavramı karşısında eril gücün simgesi olarak görülmektedir. Ancak Levant genelinde figürin koleksiyonu içinde erkek ve erkek temsilleri kendine çok az yer bulmuştur. Çalışmada toplam 11 adet ile temsil edilen taş fallusların sadece PPN döneminde olan varlıkları PN'ye gelindiğinde değişen sembolik dünyanın kanıtı niteliğindedir. Daha önce de değinildiği gibi ifade, yeni bir materyal olan çanak-çömlek ile aktarılabilir durumdadır. Bunun yanı sıra çalışmada kullanılan erkek figürinlerinin sadece cinsel uzuvdan oluşması ve erkeğin bütün bedeni ile birlikte gösterilmemesi odağın cinsel uzuvda olduğunu düşündürmektedir. Kutsallıkla ilişkilendirilen fallusların etnografik değerlendirmeleri farklı kullanımları açıkça ortaya koymaktadır. Erkeğe özgü ritüellerde rol oynaması, koruyucu ve korkutucu bir güç ile psikolojik baskıyı temsil etmesi ya da Hindistan'da olduğu gibi cinsel tapınımı yansıtmaması gibi durumlar söz

konusudur. Elbette Neolitik Çağ için ne anlam ifade ettiği kesin olarak belirlenemese de kuşkusuz bereket kavramı dışında başka bileşenlerin de rol oynaması ihtimal dâhilindedir. Fallus üretimine sayısal, stil ve teknik açıdan bakıldığında; PPNA evresinde görülen sembolik yansımanın PPNB evresinde önemli bir artış göstermesi semboller dünyası teorisini kanıtlar niteliktedir. Değerlendirilen örnekler içerisinde en gerçekçi olanı Wadi Faynan 16 fallusudur (Kat. No. 19). Bunun dışında kalanlar ya çok basit işlenmiş ya da çok şematik bir görünüm sunmaktadır. Erkeğe yönelik açık bir vurgu olmakla birlikte, bu vurgunun sadece sınırlı bir dönemde kendine yer bulması figürinler özelinde eril bir gücün baskın olmadığını düşündürmektedir.

Taş figürinlerin Neolitik Çağ'daki sayısal dağılımının genel olarak orantısız bir görüntüsü vardır. Benzer sayısal orantısızlık Kuzey Levant ve Güney Levant figürinlerinin ayrımında da görülmektedir. Bölgesel farklılık Değerlendirme başlığında değinildiği gibi araştırma yetersizliğinden kaynaklanırken, çağ içindeki dengesizlik direkt olarak alt evrelerde yaşanan farklı gelişmelerle doğru orantılıdır. PPNA'daki genel Natufian etkisi, figürin stili ve sayısında açıkça hissedilmektedir. Esas figürin yoğunluğunun görüldüğü PPNB evresinde az sayıda taş figürinin olması, toplumsal yapı açısından taş figürinlerin çok fazla rağbet görmediğini ve belki de bir anlam ifade etmediğini yansıtmaktadır. Çünkü bu evre insanının figürin ihtiyacını hammadde olarak kil üzerinden karşıladığı bariz bir şekilde görülmektedir. PPN için taştan ziyade kil örneklerin ön planda olduğu belirgin iken, PN'nin Yarmoukian kültüründe bu durum ikilik kazanmıştır. Hem taşa hem de kile yoğun ilgi gösterilen kültürdeki çakıl taşı figürinler yeni bir tip oluşu ile toplumsal yapıda değişen yaklaşımı ifade etmektedir. Devamında gelişen Wadi Rabah kültüründeki figürin noksanlığı Yarmoukian'da gözlemlenen yeniliğin önemini yitirip yine değişen yapıyı göstermesi açısından önemlidir.

Çalışmadaki figürinlerin büyük bir kısmının bağlamsal açıdan yeterli veriye sahip olmaması, yorumların dar çerçevede yapılmasına neden olmuştur. İncelenen figürinlere bakıldığında Kat. No. 12, 22, ve 37 örnekleri haricinde büyük bir kısmı yüzeyden ele geçirilirken bir kısmı hakkında da yeterli bilgi verilmemiştir. Bağlamsal verilere bakılmaksızın geleneksel olarak bereket, doğurganlık, verimlilik gibi kavramlar ile "Ana Tanrıça" tanımlaması büyük bir talihsizliktir. Oysa tanımlanmış bağlamlar

figürinlerin yapılma ve kullanım amaçlarını açıklamaya yardımcı olan önemli bir ipucudur. Bu açıdan mezar kontekstinden ele geçirilmiş olan El-Hemmeh figürinine (Kat. No. 37) baktığımızda farklı ve oldukça stilize görüntüsü ile çalışmadaki benzersiz örnekler arasında yer almaktadır. Figürin, gömülen bireyin yaşamında önemli bir konumda bulunması gibi belki de kişinin ölümü üzerine yapılarak bir ritüelin parçası şeklinde mezara konulmuş olabilir.

İyi örneklerini Mezopotamya Neolitik’inden bildiğimiz sivri serpuşlu figürinlerin benzer örneği taş figürinler içinde bulunmamaktadır. Belki El-Hemmeh figürini kısmen benzetilebilir ancak figürine dikkatli bakıldığında inceltirilip uzatılan başın kalan gövdeye ayak uydurma çabası gibi görünmektedir. Sivri serpuş dışında yine Mezopotamya figürinlerinde olmayan ağız detayı Levant taş figürinleri için geçerli değildir. Neredeyse yüz detayları işlenen bütün örneklerde ağza yer verilmiştir. Dolayısıyla Levant taş figürinlerinin kendine has bir gelişiminin olduğu söylenebilir.

Genel olarak semboller dünyasının bir parçası şeklinde yorumlanan figürinlerin, sembolik sistem içindeki konumu tartışmalıdır. Daha ziyade soyut kavramlarla beslenen bu dünyanın; Levant kapsamında ölü gömme gelenekleri, çeşitli boyutlardaki heykeller, çanak-çömlek üzerindeki dekorasyon ve figürin çeşitliliği gibi bileşenleri düşünüldüğünde karmaşık bir yapıda olduğunu söyleyebiliriz. Figürinlerin kendi içindeki değişkenliği, bu karmaşık ve esnek yapının bir kanıtı niteliğindedir. Sembol olan figürinin kutsalı yansıttığı fikri, sembolik dünyanın inanç sistemi ile olan bağının kültürel kalıntısıdır. Ancak Tanrı ya da Tanrıça gibi dini kavramlara sahip olup olmadıklarını kesin olarak bilmediğimiz topluluklara, bu tarz anlamlar yüklemek yanlış olabilir. Tarih öncesi insanların inançlarının karşılığı olarak görülen figürinler, gerçekte Tanrı ya da Tanrıça temsilleri midir? Bu bağlamda en büyük noksanlık şüphesiz, prehistorik toplumların yazılı kaynaklar sunmamasıdır. Watkins’e göre; binaları, heykelleri, figürinleri ve sembolik işaret taşıyan nesneleri tasarlayanlar kültürel temsilcilerdir. Bunlar, kültürel bağlamda bir şeyler yaparlar ve ürettikleri şeyler onları gören, işleyen ya da yaşayan bireyler üzerinde vekillik yapan temsilciler haline gelirler. Epi-Paleolitik’ten Neolitik sürece doğru ilerledikçe, toplumların kendi kültürel nişleri içinde yarattıkları ve yaşadıkları biçimdeki adım adım gerçekleşen niteliksel değişim, yeni türden büyük bir topluluğun ihtiyaç duyduğu “bilişsel mühendislik” ve yeni

“kültürel niş” şeklinin oluşmasını sağlamıştır (Watkins, 2013, s. 63). Eğer böyle ise; topluluk içinde figürinler çerçevesinde üretim yapan insanlar aynı zamanda özelleşen bireyler haline gelmiş olabilir. Hatta bazı figürinlerin bu insanları temsil ettiğini bile düşünmek mümkündür.

Tarih öncesi toplumların ne bilişsel kavramları ne de aktarım ve benimseme süreçleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımızdan dolayı, sembolik sisteme dair tanım sahip olduğumuz bilginin sıfır noktasında başlar (Benz ve Bauer, 2013, s. 14). Bu nedenle saptamaların oldukça dikkatli yapılması ve gerçek dışı olmaması önemlidir. Dolayısıyla saptamalarda kullanılan etnografik veriler önemli ipuçları sunsa da söz konusu etnografik örneklerin şaşalı ve özenli görüntüsünün figürinlerle zıtlık teşkil etmesi, zaman zaman bu verilerin de yetersizliğini göz önüne sermektedir.

Çalışmadaki 109 figürinin dönemsel ve tipolojik dağılımı bir bütünlük sağlamakla birlikte bu dağılım kendi içinde ayrı anlamları da kapsamaktadır. Kuşkusuz kil figürinlerden farklı olan görüntüleri onlara bir ayrıcalık verse de sadece hammadde özelinde bir çeşitlilik sağlanması da söz konusu olabilir. Büyük çoğunluğunun “Ana Tanrıça” ya da “kutsallık” kavramını yansıtmayan görüntüsü açıktır. Gündelik yaşamın akışı içerisinde dilek, büyü, şans gibi anlamları taşımasının yanı sıra birer kimlik belirteçleri olma ihtimalleri de vardır. Dönemsel sayısal artış ve azalmaların olması yaşam dinamiklerinin değişken yapısıyla ilişkilidir. Hane sayısının artmasıyla paralel olan nüfus artışı beraberinde figürin sayısının da artışını sağlamıştır. Bu nedenle ortak kullanıma hizmet eden figürinlerin haricinde hane özelinde de bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Her hane kendi figürin ya da figürinlerini üretmiş olabilir. Ain Ghazal figürini bütün özellikleriyle diğerlerinden ayrılan ve ortak kullanıma hizmet eden tek figürindir.

Tez çalışması kapsamında taş figürinlerin Neolitik Çağ içindeki rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Kil figürinlerden farklı olan görüntüleri, hem yerleşim hem de dönem ve evreler içindeki dağılımı bir farklılığın olduğunu gösterse de söz konusu materyal hakkında detaylı çalışmaların ve değerlendirmelerin yapılmamış olması kesin bir kanıya ulaşmaya engel teşkil etmiştir.

Tez kapsamında, Levant Bölgesi'ndeki Neolitik Çağ taş figürinlerinin dağılımı ve rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Figürinlerin dönemsel, evresel ve tipolojik dağılımı, sayısal farklılıklar sunduğu gibi anlamsal farklılıklara da işaret etmektedir. Bu nedenle figürinler hakkında tarihlendirildiği süreç dinamikleri çerçevesinde, geleneksel ve yeni anlamlarından söz etmek mümkündür. Geleneksel olarak kabul görmüş ve tartışmalı olan “Ana Tanrıça” vurgusu bu çalışmada tekil örnekle karşılık bulmaktadır. Çalışmadaki taş figürinlerin yer aldığı Levant Bölgesi'ndeki araştırmalar şu noktada yetersiz olsa da elde edilen veriler ve buna bağlı sonuçlar açısından gelecekte bu bölgede yapılacak olan araştırmalar büyük bir önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Arensburg, B., ve Hershkovitz, I. (1989). Artifical Skull “Treatment” in the PPNB Period: Nahal Hemar. *BAR. International Series*, (508), 115-131.
- Bádéjo, D. L. (1998). African Feminism: Mythical and Social Power of Women of African Descent. *Research in African literatures*, 29(2), 94-111.
- Baltacıoğlu, H. (2011). Buda Oturuşunda Betimlenmiş Geç Neolitik Çağ Köşk Höyük Heykelcikleri. A. Öztan ve Ş. Dönmez (Ed). *Karadeniz’den Fırat’a Bilgi Üretimleri: Önder Bilgi’ye Armağan Yazıları* (s. 49-80). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Banning, E. B. (1998). The Neolithic Period: Triumphs of Architecture, Agriculture and Art. *Near Eastern Archaeology*, 188-237.
- Banning, E. B. (2012). The Southern Levant. D. T. Potts (Ed.). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East, Vol I* (s. 396-414). John Wiley and Sons.
- Barnard, A. (2016). *Simgesel Düşüncenin Doğuşu* (2. bs.). (Mehmet Doğan, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bartel, B. (1981). Cultural Associations and Mechanisms of Change in Anthropomorphic Figurines During the Neolithic in the Eastern Mediterranean Basin. *World Archaeology*, 13(1), 73-86.
- Bartl, K. (2012). The Northern Levant. D. T. Potts (Ed.). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East, Vol I* (s. 373-395). John Wiley and Sons.
- Bar-Yosef, O. (1980a). Prehistory of the Levant. *Annual Review of Anthropology*, 9(1), 101-133.

- Bar-Yosef, O. (1980b). A Human Figurine from A Khiamian Site in The Lower Jordan Valley. *Paléorient*, 193-199.
- Bar-Yosef, O. (1985). *A Cave in the Desert: Nahal Hemer, 9.000-Year-Old Finds*. Israel Museum.
- Bar-Yosef, O. (1986). The Walls of Jericho: An Alternative Interpretation. *Current Anthropology*, 27(2), 157-162.
- Bar-Yosef, O. ve Belfer-Cohen, A. (1989). The Origins of Sedentism and Farming Communities in the Levant. *Journal of World Prehistory*, 3(4), 447-498.
- Bar-Yosef, O. ve Belfer-Cohen, A. (2000). Nahal Ein Gev II—A Late Epipaleolithic Site in the Jordan Valley. *Journal of the Israel Prehistoric Society*, 30, 49-72.
- Bar-Yosef, O. ve D. Alon. (1988). Nahal Hemar Cave. *Atiqot*, English Series 18. Jerusalem: Department of Antiquities and Museums.
- Bar-Yosef, O. ve Valla, F. R. (1994). The Natufian Culture in the Levant. *Journal of Field Archaeology*, Vol.21(3), 376-378.
- Bar-Yosef, O., Gopher, A., Tchernov, E. ve Kislev, M. E. (1991). Netiv Hagdud: An Early Neolithic Village Site in the Jordan Valley. *Journal of Field Archaeology*, 18(4), 405-424.
- Bar-Yosef, O., Goring-Morris, A. N. ve Gopher, A. (2010). Region and the History of the Investigations at the Gilgal Sites. O. Bar-Yosef, N. Goring-Morris ve A. Gopher (Ed.). *Gilgal: Early Neolithic Occupations in the Lower Jordan Valley. The Excavations of Tamar Noy* (s. 1-11). Oxford: Oxbow Books.

- Barzilai, O. ve Goring-Morris, A. N. (2010). Bidirectional Blade Production at the PPNB Site of Kfar Hahoresh: The Techno-Typological Analysis of A Workshop Dump. *Paléorient*, 36(2), 5-34.
- Becker, C. (1991). The Analysis Of Mammalian Bones From Basta, A Pre-Pottery Neolithic Site in Jordan: Problems and Potential. *Paléorient*, 17(1), 59-75.
- Bednarik, R. G. (1994). The Pleistocene Art of Asia. *Journal of World Prehistory*, 8(4), 351-375.
- Bednarik, R. (2003). A Figurine from the African Acheulian. *Current Anthropology*, 44(3), 405-413.
- Bell, D. (1981). Women's Business is Hard Work: Central Australian Aboriginal Women's Love Rituals. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 7(2), 314-337.
- Benz, M. ve Bauer, J. (2013). Symbols of Power-Symbols of Crisis? A Psycho-social Approach to Early Neolithic Symbol Systems. *Neo-Lithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, 2, 11-24.
- Bienert, H. D. ve Gebel, H. G. K. (1998). Archaeological Excavations at Late PPNB Ba'ja a Preliminary Report on the 1997 season. *Annual of the Department of Antiquities of Jordan*, 42, 75-90.
- Bienert, H. D. ve Gebel, H. G. K. (2004). Summary on Ba'ja 1997, and Insights from the Later Seasons. H. D. Bienert, H. G. K. Gebel ve R. Neef (Ed.). *Central Settlements in Neolithic Jordan Studies in Early Near Eastern Production, Subsistence, and Environment* 5 (s. 119-144). Berlin: Ex Oriente.
- Bocquentin, F., Khalaily, H., Bar-Yosef Mayer, D., Berna, F., Biton, R., Boness, D. ve diğerleri. (2014). Renewed Excavations at Beisamoun: Investigating the 7th

- Millennium cal. BC of the Southern Levant. *Journal of the Israel Prehistoric Society*, 44, 5-100.
- Bolger, D. R. (2003). *Gender in Ancient Cyprus: Narratives of Social Change on A Mediterranean Island*. Rowman Altamira.
- Boyd, B. ve Cook, J. (1993). A Reconsideration of the “Ain Sakhri” Figurine. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 59, 399-405.
- Braidwood, R. J. (2008). *Tarihöncesi İnsanları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Burian, F. ve Friedman, E. (1988). A Note on the Obsidian Finds from the Pre-Pottery Neolithic B Site 109 Near Nahal Lavan, Negev. *Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society*. 95-98.
- Burian, F., Friedman, E. ve Mintz, E. (1976). An Early PPNB Site in the Nahal Lavan Region-Site No. 109. *Mitekufat Haeven*, 14, 54-60.
- Casana, J. (2017). The Northern Levant: Archaeology. M. Weeden, ve L. Z. Ullmann (Ed.). *Hittite Landscape And Geography* (s. 160-176). Brill.
- Cauvin, J. (1978). Les Premiers Villages de Syrie-Palestine du IXème au VIème Millénaire av. J.-C. *Collection de la Maison de l'Orient Méditerranéen. Série Archéologique*, 4(1).
- Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge University Press.
- Chamel, B., Coqueugnot, H., Dutour, O., Mindaoui, L. ve Le Mort, F. (2017). Interpersonal Violence or Hunting Accident Among the Last Hunter-Gatherers? A Flint Projectile Embedded in A Thoracic Vertebra from the Early Neolithic Site of Tell Mureybet, Syria. *Paléorient*, 43(2), 25-34.

- Childe, G. (1950). The Urban Revolution. *The Town Planning Review*, Vol. 21, No. 1, 3-17.
- Colledge, S. (2001). *Plant Exploitation on Epipalaeolithic and Early Neolithic Sites in the Levant*. BAR International Series 986.
- Coqueugniot, E. (2003). Figurines et Représentations Animales Dans Les Villages Néolithiques du Proche-Orient. *Anthropozoologica*, 38, 35-48.
- Daniélou, A. (1995). *The Phallus: Sacred Symbol of Male Creative Power*. New York: Simon and Schuster.
- Darga, M. (2015). *Anadolu'da Kadın* (2. bs.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Darmon, F. (1984). Analyses Polliniques de Deux Sites de la Basse Vallée du Jourdain: Fazel VIII et Salibiya IX. *Paléorient*, 10(2), 106-110.
- Develle, A. L., Gasse, F., Vidal, L., Williamson, D., Demory, F., Van Campo, E. ve Thouveny, N. (2011). A 250 Ka Sedimentary Record From A Small Karstic Lake in the Northern Levant (Yammoûneh, Lebanon): Paleoclimatic Implications. *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 305(1-4), 10-27.
- Dixson, A. F. ve Dixson, B. J. (2011). Venus Figurines of the European Paleolithic: Symbols of Fertility or Attractiveness? *Journal of Anthropology*. 1-11.
- Dunand, M. (1973). *Fouilles De Byblos*, Vol. 5. Paris: Maisonneuve.
- Düring, B. S. (2016). *Küçük Asya'nın Tarihöncesi: Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara* (Azer Keskin, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

- Echegaray, J. G. (1963). Nouvelles Fouilles A “El Khiam”. *Revue Biblique* (1946-), 70(1), 94-119.
- Edwards, P. C. ve House, E. (2007). The Third Season of Investigations at the Pre-Pottery Neolithic A Site of Zahrat adh-Dhra‘2 on the Dead Sea Plain, Jordan. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 1-19.
- Edwards, P. C., Meadows, J., Sayej, G. ve Metzger, M. C. (2002). Zahrat Adh-Dhra‘ 2: A New Pre-Pottery Neolithic A Site on the Dead Sea Plain in Jordan. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 1-15.
- Edwards, P. C., Meadows, J., Sayej, G. ve Westaway, M. (2004). From the PPNA to the PPNB: New Views from the Southern Levant After Excavations at Zahrat adh-Dhra'2 in Jordan. *Paléorient*, 30(2), 21-60.
- Eirikh-Rose, A. (2004). Geometric patterns on pebbles: early identity symbols? E. Peltenburg ve A. Wasse (Ed.). *Neolithic Revolution: New Perspectives on Southwest Asia in Light of Recent Discoveries on Cyprus* (s. 145-162). Oxford: Oxbow.
- Eliade, M. (2015a). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına* (4. Bs.). (Ali Berkday, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2015b). *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu: Yaratılış Özlemi* (Mehmet Aydın, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Eliade, M. (2017). *İmgeler ve Simgeler* (Mehmet Ali Kılıçbay, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Erek, C. M. (2014a). Levant ve Anadolu Arasında Paleolitik ve Epi-Paleolitik Kültürel Yayılımı ve Direkli Mağarası. A. Özırat ve Ç. Uygun (Ed.). *Uluslararası Çağlar*

Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri 21-24 Mayıs 2013 Antakya (s. 239-252). Antakya: Life Medya.

Erek, C. M. (2014b). Direkli Cave: The Significance of Fire and Female Figurines in the Paleo-Landscape during the Epi-paleolithic Period. *Seleucia ad Calycadnum, Sayı 4*, 151-163.

Erek, C. M. (2015). Epi-Paleolitik Dönemde Anadolu-Yakınoğu İlişkilerindeki İzler. *TAS 2*, 67-83.

Erek, C. M. (2017). Direkli Mağarası Epi-Paleolitik Dönem Yaşamsal Alan Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Seleucia, Sayı VII*, 377-395.

Freikman, M., ve Garfinkel, Y. (2009). The Zoomorphic Figurines from Sha'ar Hagolan: Hunting Magic Practices in the Neolithic Near East. *Levant*, 41(1), 5-17.

Freud, S. (2012). *Totem ve Tabu* (Kamuran Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

Galili, E., Gopher, A., Eshed, V. ve HersHKovitz, I. (2005). Burial Practices at the Submerged Pre-Pottery Neolithic C Site of Atlit-Yam, Northern Coast of Israel. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 1-19.

Galili, E., Weinstein-Evron, M., HersHKovitz, I., Gopher, A., Kislev, M., Lernau, O. ve diğerleri. (1993). Atlit-Yam: A Prehistoric Site on the Sea Floor off the Israeli Coast. *Journal of Field Archaeology*, 20(2), 133-157.

Galili, E., Yaroshevich, A., Rosen, B., Getzov, N., Milevski, I., Orrelle, E. ve Horwitz, L. K. (2016). Figurative Representations From Neveh Yam and Other Sites in Israel: Markers of the Late Neolithic/Early Chalcolithic South Levant Cultures. *Israel Exploration Journal*, 66(2), 129-150.

Garfinkel, Y. (1993). The Yarmukian Culture in Israel. *Paléorient*, 19(1), 115-134.

- Garfinkel, Y. (1995). *Human and Animal Figürines of Munhata (Israel)*. Les Cahiers Des Missions Archeologiques Francaises en Israil 8. Paris: Association Paléorient: Paris.
- Garfinkel, Y. ve Ben-Shlomo, D. (2009). *Sha'ar Hagolan, Vol 2: The Rise of Urban Concepts in the Ancient Near East*. Qedem Reports 9.
- Garfinkel, Y., Ben-Shlomo, D. ve Korn, N. (2010). *Sha'ar Hagolan, Vol. 3: Symbolic Dimensions of the Yarmukian Culture: Canonization in Neolithic Art*. Israel Exploration Society.
- Garfinkel, Y., Goldman, T., Rosenberg, D., Eirikh-Rose, A. ve Matskevich, Z. (2017). Hamadiya in the Central Jordan Valley: A Yarmukian Pottery Neolithic Site (1964). A. Gopher, R. Gophna, R. Eyal ve Y. Paz (Ed.). *Jacob Kaplan's Excavations of Protohistoric of Protohistoric Sites 1950s-1980s* (s. 455-502). Tel Aviv Universitysonia and Marco Nadler Institute of Archaeology, Monograph Series Number 36.
- Garrod, D. A. E. (1932). A New Mesolithic Industry: the Natufian of Palestine. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 62, 257-269.
- Gebel, H. G. K., Muheisen, M., Nissen, H. J. ve Qadi, N. (2004). Late PPNB Basta: Results of 1992. H. D. Bienert, H. G. K. Gebel ve R. Neef (Ed.). *Central Settlements in Neolithic Jordan* (s. 71-104). Berlin: Ex Oriente.
- Genz, H. (2012). The Northern Levant. D. T. Potts (Ed.). *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East, Vol I* (s. 607-628). John Wiley and Sons.
- Gezgin, İ. (2012). *Fallus'un Arkeolojisi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Gibbs, K. ve Banning, E. D. (2013). Late Neolithic Society and Village Life: The View from the Southern Levant. O.P. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P.M.M.G. Akkermans ve J. Rogasch (Ed.). *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia* (s. 355-366). Turnhot. Brepols (PALMA series).
- Gimbutas, M. (2007). *The Goddesses and Gods of Old Europe: Myths and Cult Images*. Berkeley: University of California.
- Goldberg, P. (1986). Late Quaternary Environmental History of the Southern Levant. *Geoarchaeology*, 1(3), 225-244.
- Gopher, A. (1993). Sixth-Fifth Millennia BC Settlements in the Coastal Plain, Israel. *Paléorient*, 19(1), 55-63.
- Gopher, A. (1994). *Arrowheads of the Neolithic Levant: A Seriation Analysis*. Eisenbrauns.
- Gopher, A. ve Gophna, R. (1993). Cultures of the Eighth and Seventh Millennia BP in the Southern Levant: A Review for the 1990s. *Journal of World Prehistory*, 7(3), 297-353.
- Gopher, A. ve Orrelle, E. (1996). An Alternative Interpretation for the Material Imagery of the Yarmukian, a Neolithic Culture of the Sixth Millennium BC in the Southern Levant. *Cambridge Archaeological Journal*, 6(2), 255-279.
- Goren, Y. (2004). Technological Study of the Ceramic Assemblage From Nevé Yaraq, Lod. *Atiqot*, 47, 51-55.
- Goren, Y., Gopher, A. ve Goldberg, P. (1993). The Beginnings of Pottery Production in the Southern Levant: Technological and Social Aspects. A. Briran, J. Aviram ve A. Paris-Shadur (Ed.). *Biblical Archaeology Today, 1990: Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology: Pre-Congress*

Symposium, Population, Production and Power, Jerusalem (s. 33-40). Jerusalem: Israel Exploration Society.

Goren-Inbar, N. (1986). A Figurine from the Acheulian Site of Berekhat Ram. *Mitekufat Haeven: Journal of the Israel Prehistoric Society*, 7-12.

Goring-Morris, A. N. (1991). A PPNB Settlement at Kfar Hahoresh in Lower Galilee: A Preliminary Report of the 1991 Season. *Journal of the Israel Prehistoric Society*, 24, 77-101.

Goring-Morris, A. N. (1993). Negev: The Prehistoric Periods. E. Stern (Ed.). *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land. Vol 3.* (s. 1119-1123). Jerusalem: Israel Exploration Society and Simon & Schuster.

Goring-Morris, A. N. ve Belfer-Cohen, A. (2002). Symbolic Behaviour from the Epipalaeolithic and Early Neolithic of the Near East: Preliminary Observations on Continuity and Change. H. G. K. Gebel, B. D. Hermansen ve C. H. Jensen (Ed.). *Magic Practices and Ritual in the Near Eastern Neolithic* (s. 67-79). Berlin: Ex oriente.

Goring-Morris, A. N. ve Belfer-Cohen, A. (2011). Neolithization Processes in the Levant: The Outer Envelope. *Current Anthropology*, 52(S4), 195-208.

Goring-Morris, A. N. ve Belfer-Cohen, A. (2014). The Southern Levant (Cisjordan) During the Neolithic Period. M. L. Steiner ve A. E. Killebrew (Ed.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant: c. 8000-332 BCE* (s. 147-169). Oxford University Press.

Goring-Morris, A. N. ve Birkenfeld, M. (2008). A Cult and Mortuary Site. *Past Horizons*, 12, 20-25.

- Goring-Morris, A.N. (2005). Life, Death And The Emergence of Differential Status in the Near Eastern Neolithic: Evidence from Kfar Hahoreh, Lower Galilee, Israel. J. Clark (Ed.) *Archaeological Perspectives on the Transmission and Transformation of Culture in the Eastern Mediterranean* (s. 89–105). Oxford: CBRL ve Oxbow Books.
- Grosman, L., Ashkenazy, H. ve Belfer-Cohen, A. (2005). The Natufian Occupation of Nahal Oren, Mt. Carmel, Israel-The Lithic Evidence. *Paléorient*, 31(2), 5-26.
- Haber, A. ve Dayan, T. (2004). Analyzing the Process of Domestication: Hagoshrim As A Case Study. *Journal of Archaeological Science*, 31(11), 1587-1601.
- Hambly, W. D. (1936). *Primitive Hunters of Australia* (No. 32). Chicago: Field Museum of Natural History.
- Hamilton, N. (1996). Can We Interpret Figurines? *Cambridge Archaeological Journal*, 6(2), 281-307.
- Hansen, S. (2007). Kleinkunst und Großplastik. Menschendarstellungen von Vorderasien-Anatolien bis in den Donaauraum. C. Lichter ve B. Landesmuseum (Ed.). *Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit* (s. 192-206/506-513). Almany: Theiss Konrad.
- Hansen, S. (2014). Neolithic Figurines in Anatolia. Özdoğan, M., Neziha Başgelen ve P. Kuniholm (Ed.). *The Neolithic in Turkey, Vol 6.* (s. 265-292). İstanbul: Archaeology and Publications.
- Hermansen, B. D. (1997). Art and Ritual Behaviour in Neolithic Basta. H. G. K. Gebel, Z. Kafafi ve G. O. Rollefson (Ed.). *The Prehistory of Jordan II. Perspectives from 1997* (s. 333-343). Berlin: Ex Oriente.

Hodder, I. (2001). Symbolism and the Origins of Agriculture in the Near East. *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture by Jacques Cauvin, translated by Trevor Watkins. Cambridge Archaeological Journal*, 11(1), 105-121.

Hodder, I. (2004). Women and men at Çatalhöyük. *Scientific American*, 290(1), 76-83.

Horwitz, L. K., Simmons, T., Lernau, O. ve Tchernov, E. (2010). Fauna From The Sites of Gilgal I, II and III. O. Bar-Yosef, N. Goring-Morris ve A. Gopher (Ed.). *Gilgal: Early Neolithic Occupations in the Lower Jordan Valley. The Excavations of Tamar Noy* (s. 263-296). Oxford: Oxbow Books.

<http://gorgondergisi.org/hotanto-venusu/>, 24 Temmuz 2018, 15:00

Jung, C. G. (1964). Approaching the Unconscious. C. G. Jung (Ed.). *Man and His Symbols* (s. 18-104). New York: Anchor Press book.

Kafafi, Z. (1993a). The Yarmoukians in Jordan. *Paléorient*, 19(1), 101-114.

Kafafi, Z., Rollefson, G. O. ve Simmons, A. H. (1993b). Excavation at Neolithic 'Ain Ghazal, 1988-89 Seasons. *Syria*, 70(Fasc. 1/2), 225-230.

Kaplan, J. (1959). The Neolithic Pottery of Palestine. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, (156), 15-22.

Kartal, M. (2009). *Epi-Paleolitik Dönem Türkiye’de Son Avcı Toplayıcılar: Konar-Göçerlikten Yerleşik Yasama Geçiş*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kenyon, K. M. (1954). Excavations at Jericho. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 84(1/2), 103-110.

Kenyon, K. M. (1967). Jericho. *Archaeology*, 20(4), 268-275.

- Kenyon, K. M. ve Holland, T. A. (1983). *Excavations At Jericho Vol. 5: The Pottery Phases of the Tell and Other Finds*. Jerusalem: British School of Archaeology in Jerusalem.
- Khalailiy, H. ve Eirikh, A. (2013). Erken Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönem B Taş ve Kil Figürinler. G. D. Stiebel, O. Peleg-Bareket, S. Weksler-Bdolach ve Y. Gadot (Ed.). *Arkeolojide Yenilikler Kudüs ve Çevresinde Çalışmalar (İbranice)*, Vol. VII (s. 29-37).
- Khalailiy, H., Bar-Yosef, O., Barzilai, O., Boaretto, E., Bocquentin, F., Le Dosseur, G. ve diğerleri (2007a). Excavations at Motza in the Judean Hills and the Early Pre-Pottery Neolithic B in the Southern Levant. *Paléorient*, 33(2), 5-37.
- Khalailiy, H., Marder, O. ve Barzilai, O. (2007b). An Early Pre-Pottery Neolithic B Blade Cache from Motza, West of Jerusalem, Israel. *Systemes Techniques Et Communautés Du Néolithique Précéramique Au Proche-Orient*, 269-276.
- Khalailiy, H., Kuperman, T., Marom, N., Milevski, I. Ve Yegorov, D. (2015). Beisamun: An Early Pottery Neolithic Site in the Hula Basin. *Atiqot*, 82, 1-61.
- Kolankaya-Bostancı, N. (2014). Paleolitik Çağ Kadınları. A. Engin, B. Uysal ve B. Helwing (Ed.). *Armizzi: Engin Özgen'e Armağan/Studies in Honor of Engin Özgen* (s. 191-204). Ankara: Asitan Kitap.
- Köhler-Rollefson, I. (1988). The Aftermath of the Levantine Neolithic Revolution in the Light of Ecological and Ethnographic Evidence. *Paléorient*, 14(1), 87-93.
- Kuijt, I. (2008). Demography and Storage Systems During the Southern Levantine Neolithic Demographic Transition. J. P. Bocquet-Appel ve O. Bar-Yosef (Ed.). *The Neolithic Demographic Transition and Its Consequences* (s. 287-313). Springer, Dordrecht.

- Kuijt, I. (2017). Clay Ideas Levantine Neolithic Figürine Trajectories and Intellectual Threads. T. Insoll (Ed.). *The Oxford Handbook of Prehistoric Figurines* (s. 545-566). Oxford University Press.
- Kuijt, I. ve Chesson, M. (2005). Lumps of Clay, Pieces of Stone: Ambiguity, Bodies and Identity As Portrayed in Neolithic Figurines. S. G. ve R. Bernbeck (Ed.). *Archaeologies of The Middle East: Critical Perspectives* (s. 152-83). John Wiley and Sons.
- Kuijt, I. ve Goring-Morris, N. (2002). Foraging, Farming, and Social Complexity in the Pre-Pottery Neolithic of the Southern Levant: A Review and Synthesis. *Journal of World Prehistory*, 16(4), 361-440.
- LaPierre, A. (2003). Recent Body-Centered Publications Based on the Psychology of C. G. Jung. *The USA Body Psychotherapy Journal*, Vol. 2(2), 35-42.
- Lesure, R. G. (2002). The Goddess Diffracted: Thinking about the Figurines of Early Villages. *Current Anthropology*, 43(4), 587-610.
- Makarewicz C., Goodale N., Rassmann P., White C., Miller H., Haroun J., Carlson E., Pantos A., Kroot M., Kadowaki S., Casson A., Williams J.T., Austin A.E. ve Fabre B. (2006a). El-Hemmeh: A Multi-Period Pre-Pottery Neolithic Site in the Wadi El-Hasa, Jordan. *Eurasian Prehistory*, 4(1-2), 183-220.
- Makarewicz, C. ve Austin, A. E. (2006b). Late PPNB Occupation at El-Hemmeh: Results From the Third Excavation Season 2006. *Neo-Lithics*, 2(06), 19-23.
- Marshack, A. (1972). *The Roots of Civilization: The Cognitive Beginnings of Man's First Art*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- McAdam, E. (1997). The Figurines from the 1982–5 Seasons of Excavations at Ain Ghazal. *Levant*, 29(1), 115-145.

- Mellart, J. (1966). *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*. Beirut.
- Mellart, J. (1970). *Excavations at Hacilar*. Edinburg.
- Meskel, L. (1995). Goddesses, Gimbutas and new age archaeology. *Antiquity*, 69(262), 74-86.
- Mithen, S. J., Finlayson, B., Smith, S., Jenkins, E., Najjar, M. ve Maričević, D. (2011). An 11600 Year-Old Communal Structure From the Neolithic of Southern Jordan. *Antiquity*, 85(328), 350-364.
- Mithen, S., Finlayson, B. ve Shaffrey, R. (2005). Sexual symbolism in the Early Neolithic of the Southern Levant: pestles and mortars from WF16. *Documenta Praehistorica*, 32, 103-110.
- Moore, A. M. (1982). A Four-Stage Sequence For the Levantine Neolithic, Ca. 8500-3750 BC. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 1-34.
- Morales, V. B. 1990. *Figurines and Other Clay Objects From Sarab and Çayönü*. OIC 25. Chicago, Illinois: University of Chicago Press.
- Neuville, R. (1934). Le préhistorique de Palestine. *Revue Biblique (1892-1940)*, 43(2), 237-259.
- Noy, T. (1979). Stone Figurine from the Natufian Site of Gilgal II. *Qadmoniot*, 4(48), 122-123.
- Noy, T. (1989). Gilgal I: A Pre-Pottery Neolithic Site, Israel. The 1985-1987 Seasons. *Paléorient*, 15(1), 11-18.

Noy, T., Schuldenrein, J. ve Tchernov, E. (1980). Gilgal, A Pre-Pottery Neolithic A Site in the Lower Jordan Valley. *Israel Exploration Journal*, 63-82.

<http://www.orishaimage.com/blog/oshunoshogbo>, 25 Temmuz 2018, 16:45

Orrelle, E. (2014). *Material Images of Humans From the Neolithic to Pottery Neolithic Periods in the Levant*. Archaeopress.

Özdoğan, M. (2001). The Neolithic Deity: Male or Female. R. Boehmer ve J. Maran (Ed.). *Lux orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag* (s. 313-318). Rahden/Westf.: Leidorf.

Peters, J. ve Schmidt, K. (2004). Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-Eastern Turkey: A Preliminary Assessment. *Anthropozoologica*, 39(1), 179-218.

Qureshi, S. (2004). Displaying Sara Baartman, the 'Hottentot Venus'. *History of Science*, 42(2), 233-257.

Rollefson, G. O. (1989). The Late Aceramic Neolithic Of The Levant: A Synthesis. *Paléorient*, 15(1), 168-173.

Rollefson, G. O. (2002). Ritual and social structure at Neolithic 'Ain Ghazal. Kuijt İ. (Ed.). *Life in Neolithic Farming Communities Social Organization, Identity, and Differentiation* (s. 165-190). Springer Science and Business Media.

Rollefson, G. O. (2008a). The Neolithic Period. *Equinox Publishing*, 71-108.

Rollefson, G. O. (2008b). Charming Lives: Human and Animal Figurines in the Late Epipaleolithic and Early Neolithic Periods in the Greater Levant and Eastern Anatolia. J. P. Bocquet-Appel ve O. Bar-Yosef (Ed.). *The Neolithic Demographic Transition and Its Consequences* (s. 387-416). Springer, Dordrecht.

- Rollefson, G. O. (2014). Recalibrating 'Ain Ghazal. Z. Kafafi ve M. Marqten (Ed.). *A Pioneer Of Arabia: Studies in the Archaeology and Epigraphy of the Levant and the Arabian Peninsula in Honor of Moawiyah Ibrahim* (s. 305-318). Roma.
- Rollefson, G. O. ve Kafafi, Z. (2013). The Town Of 'Ain Ghazal. D. Schmandt-Besserat (Ed). *'Ain Ghazal Excavation Reports Volume 3 Symbols at 'Ain Ghazal* (s. 3-29). Berlin: Ex Oriente.
- Rollefson, G. O. ve Köhler-Rollefson, I. (1993). PPNC Adaptations in the First Half of the 6th Millennium BC. *Paléorient*, 19(1), 33-42.
- Rosen, A. M. ve Rivera-Collazo, I. (2012). Climate Change, Adaptive Cycles, and the Persistence of Foraging Economies During the Late Pleistocene/Holocene Transition in the Levant. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(10), 3640-3645.
- Rosenberg, D. ve Getzov, N. (2006). A Basalt Chipping Floor From Level VI (PPNC) Hagoshrim. *Journal of the Israeli Prehistoric Society*, 36, 117-28.
- Saghieh, M. S. (1975). *Byblos in the Third Millennium: A Reconstruction of the Stratigraphy and A Study of the Cultural Connections*. Doktora Tezi. University of London, Londra.
- Schmandt-Besserat, D. (1998). A Stone Metaphor of Creation. *Near Eastern Archaeology*, 61(2). 109-117.
- Shaffrey, R. (2007). The Ground Stone. B. Finlayson ve S. Mithen (Ed.). *The Early Prehistory of Wadi Faynan, Southern Jordan. Archaeological Survey of Wadis Faynan, Ghuwayr and Al-Bustan and Evaluation of The Pre-Pottery Neolithic – A Site of WF16* (s. 323-355). Oxford: Oxbow Books.

- Sharon, I. (2014). Levantine Chronology. M. L. Steiner ve A. E. Killebrew (Ed.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant: c. 8000-332 BCE* (s. 38-60). Oxford University Press.
- Shea, J. J. (2003). The Middle Paleolithic of the East Mediterranean Levant. *Journal of World Prehistory*, 17(4), 313-394.
- Simmons, A. H. ve Najjar, M. (2006). Ghwair I: A Small, Complex Neolithic Community in Southern Jordan. *Journal of Field Archaeology*, 31(1), 77-95.
- Simmons, A. H. ve Rollefson, G. O. (1984). Neolitik 'Ain Ghazal (Jordan): Interim Report on the First Two Seasons, 1982–1983. *Journal of Field Archaeology*, 11(4), 387-395.
- Solazzo, C., Courel, B., Connan, J., Van Dongen, B. E., Barden, H., Penkman, K. Ve diğerleri. (2016). Identification of the Earliest Collagen-and Plant-Based Coatings From Neolithic Artefacts (Nahal Hemar Cave, Israel). *Scientific Reports*, 6, 31053.
- Sòrgoni, B. (2003). 'Defending the race': the Italian reinvention of the Hottentot Venus during Fascism. *Journal of Modern Italian Studies*, 8(3), 411-424.
- Stekelis, M. (1950-1951). A New Neolithic Industry: The Yarmukian of Palestine. *Israel Exploration Journal*, 1(1), 1-19.
- Stekelis, M. (1952). Two More Yarmukian Figurines. *Israel Exploration Journal*, 2(4), 216-217.
- Stekelis, M. ve Yizraely, N. (1963). Excavations at Nahal Oren: Preliminary Report. *Israel Exploration Journal*, 13(1), 1-12.

- Sterelny, K. ve Watkins, T. (2015). Neolithization in Southwest Asia in a Context of Niche Construction Theory. *Cambridge Archaeological Journal*, 25(3), 673-691.
- Suriano, M. (2014). Historical Geography of the Ancient Levant. M. L. Steiner ve A. E. Killebrew (Ed.). *The Oxford Handbook of the Archaeology of the Levant: c. 8000-332 BCE* (s. 9-23). Oxford University Press.
- Sütterlin, C. ve Eibl-Eibesfeldt, I. (2013). Human Cultural Defense: Means and Monuments of Ensuring Collective Territory. *Neo-Lithics* 2/13, 42-48.
- Tekin, H. (2017). *Tarihöncesinde Mezopotamya Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar Ve Yeni Kronoloji*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Turoğlu, H. (2011). *Buzullar Ve Buzul Jeomorfolojisi*. İstanbul: Çantay Kitapevi.
- Twiss, K. (2001). Ritual, Change, and the Pre-Pottery Neolithic Figurines of the Central-Southern Levant. *Kroeber Anthropological Society Papers*, 16-48.
- Twiss, K. C. (2007). The Neolithic of the Southern Levant. *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 16(1), 24-35.
- Ucko, P. J. (1962). The Interpretation of Prehistoric Anthropomorphic Figurines. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 92(1), 38-54.
- Watkins, T. (2010). New Light on Neolithic Revolution in South-West Asia. *Antiquity*, 84(325), 621-634.
- Watkins, T. (2013). Extending the Scope of the Neolithic Conversation. *Neo-Lithics: The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research*, 2, 60-64.

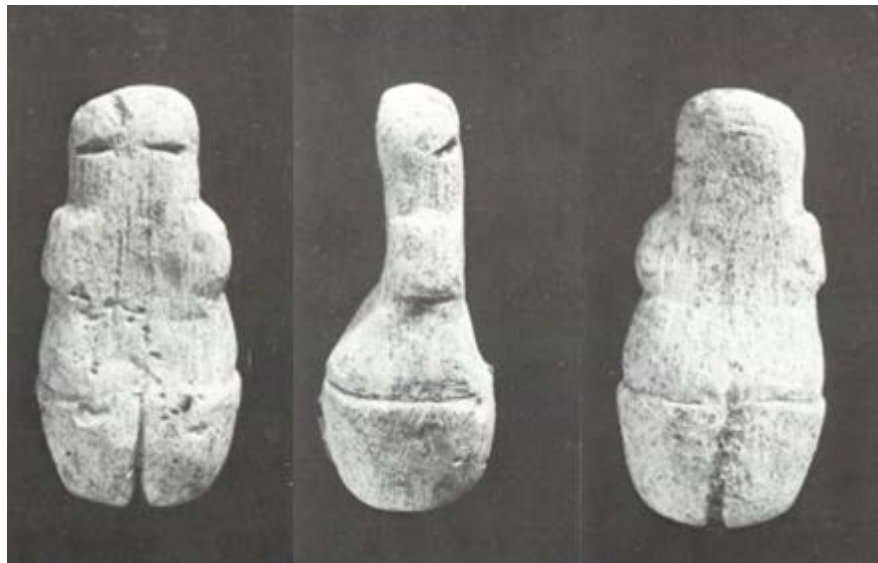
- White, C. E. (2013). *The Emergence and Intensification of Cultivation Practices at the Pre-Pottery Neolithic Site of El-Hemmeh, Jordan: An Archaeobotanical Study*. Doktora Tezi. Boston University, ABD.
- White, R. (2006). The Women of Brassempouy: A Century of Research and Interpretation. *Journal of Archaeological Method and Theory*, 13(4), 250-303.
- Willcox, G., Fornite, S. ve Herveux, L. (2008). Early Holocene Cultivation Before Domestication in Northern Syria. *Vegetation History and Archaeobotany*, 17(3), 313-325.
- Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları Neolitik ve Kalkolitik Çağ Topluluklarının Sosyo-Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri. Cilt I* (Göksenin Abdal, Çev.). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Yalçinkaya, I. (1973). Paleolitik Devirlerde Kadın Figürinleri. *Antropoloji* 6, 203-208.
- Yon, M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Eisenbrauns.

LEVHALAR

LEVHA I

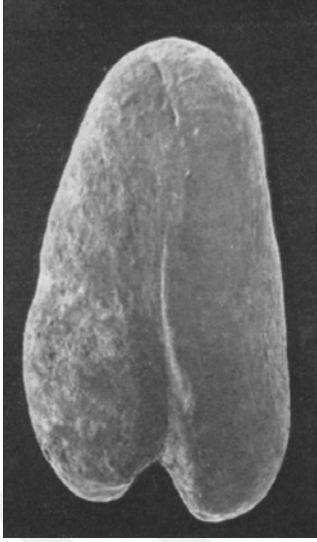

a

b

LEVHA II

a

b

c

LEVHA III

LEVHA IV

a

b

LEVHA V

a

b

c

LEVHA VI

a

b

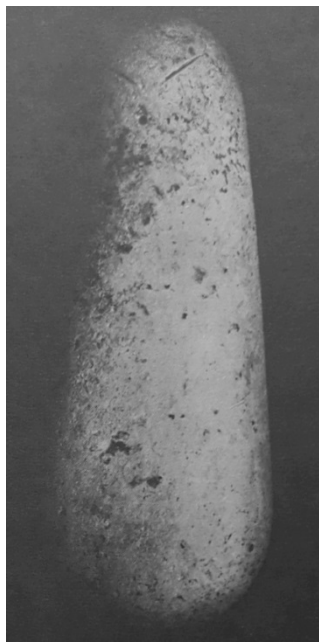
LEVHA VII

a

b

c

d

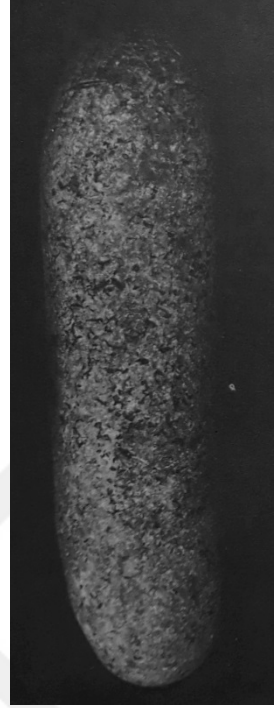
LEVHA VIII

a

b

c

d

e

LEVHA IX

a

b

LEVHA X

a

b

c

LEVHA XI

a

b

c

d

e

LEVHA XII

a

b

c

d

LEVHA XIII

a

b

c

LEVHA XIV

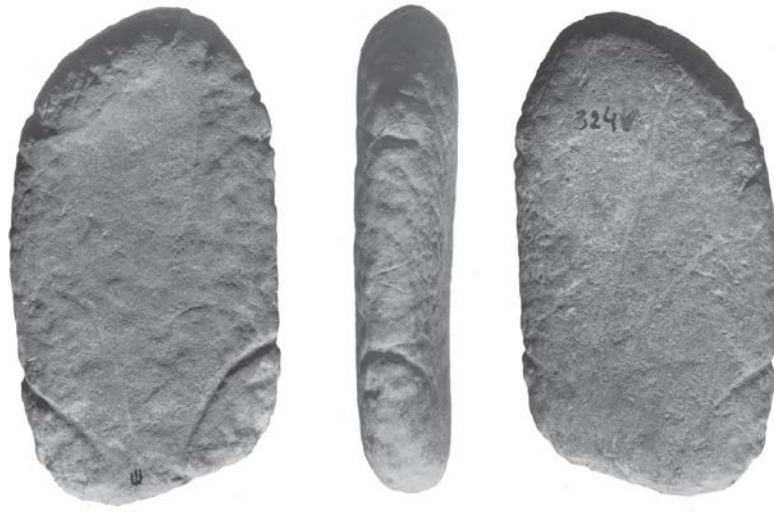

a

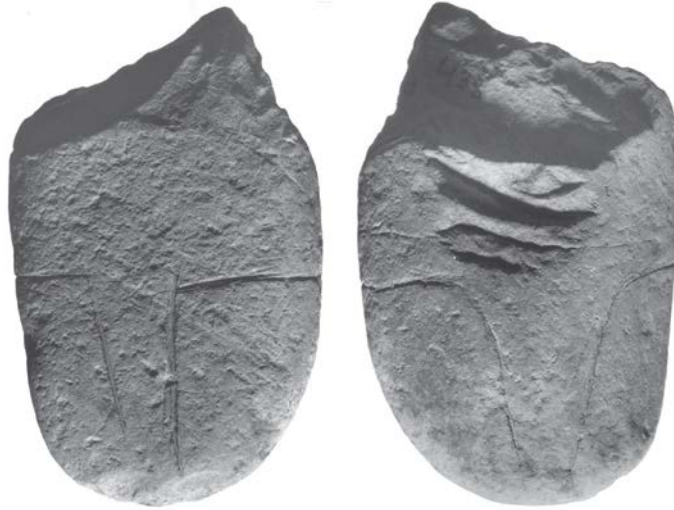

b

LEVHA XV

a

b

c

LEVHA XVI

a

b

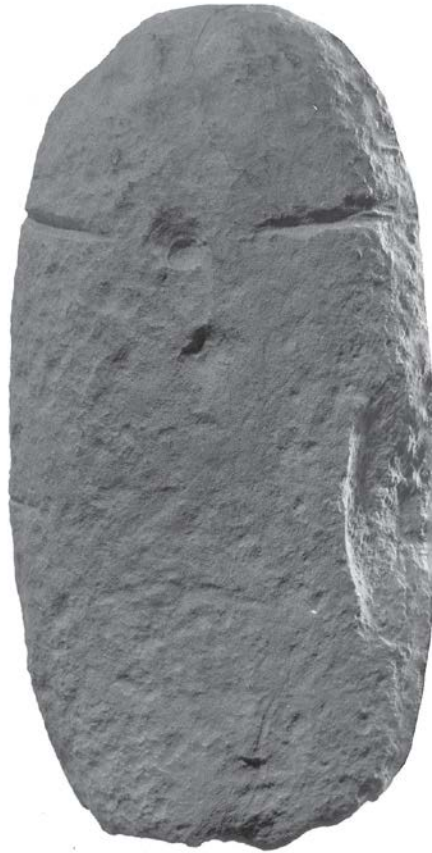

c

LEVHA XVII

a

b

c

LEVHA XVIII

a

b

c

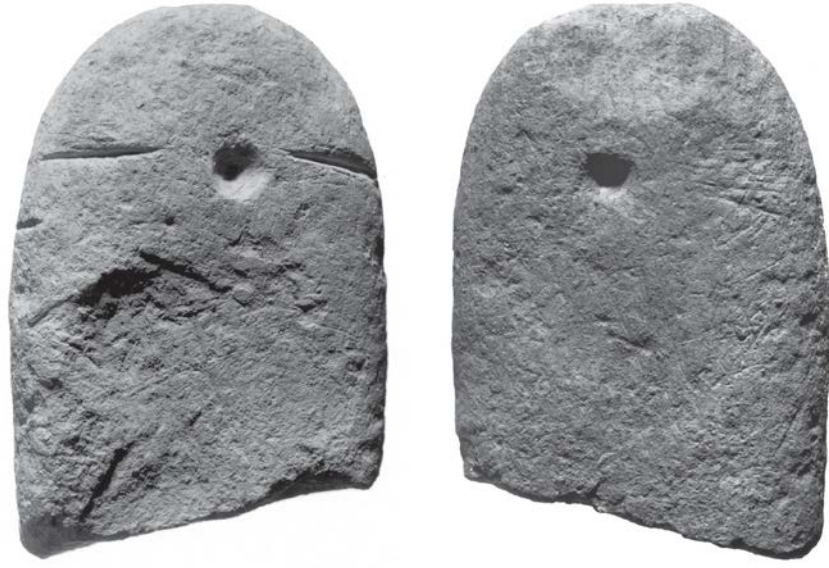

d

e

LEVHA XIX

a

b

c

LEVHA XX

a

b

c

d

e

f

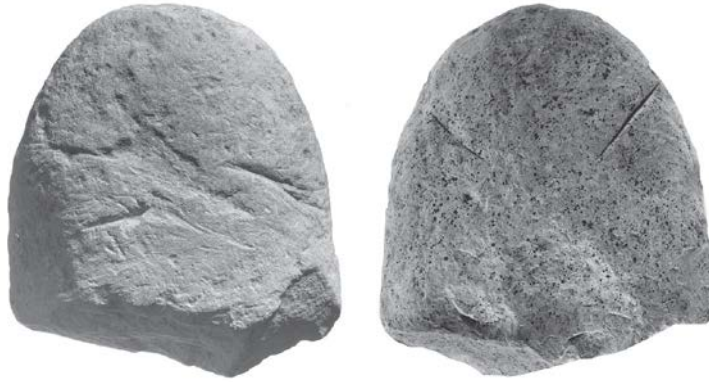

g

LEVHA XXI

a

b

c

LEVHA XXII

a

b

c

LEVHA XXIII

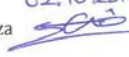
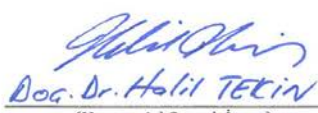

b

LEVHA XXIV

EK 1. Tez Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: <u>02.10.2018</u>	
Tez Başlığı: <u>Levant Bölgesi Neolitik Cap Tas Figürinleri</u>	
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam <u>93</u> sayfalık kısmına ilişkin, <u>02.10.2018</u> tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % <u>0</u>'tür. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Tarih ve İmza <u>02.10.2018</u> 	
Adı Soyadı: <u>Seyma GIFTÇİ</u> Öğrenci No: <u>N12220117</u> Anabilim Dalı: <u>Arkeoloji</u> Programı: <u>Tezli Yüksek Lisans Programı</u>	
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. <u>Doç. Dr. Halil TEKİN</u> (Unvan, Ad Soyad, İmza)	

EK 2. Etik Kurul İzni

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 02/10/2018
Tez Başlığı / Levant Bölgesi Neolitik Çağ Taş Figürinleri Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. 02.10.2018 Tarih ve İmza Adı Soyadı: Şeyma ÇİFTÇİ Öğrenci No: N12220117 Anabilim Dalı: Arkeoloji Programı: Tezli Yüksek Lisans Programı Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.
<u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u> Böyle bir çalışma için Etik Kuruldan izin alınmasına gerek bulunmamaktadır. Doç. Dr. Halil TEKİN (Unvan, Ad Soyad, İmza) Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr